

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

MUHAMMED B. EBÎ BEKİR'İN HAYATI VE
SİYASİ FAALİYETLERİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMED ŞERİF EVCİM

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Cahid KARA

BOLU, AĞUSTOS – 2022

KABUL VE ONAY SAYFASI

Muhammed Şerif EVCİM tarafından hazırlanan “**MUHAMMED B. EBÎ BEKİR’İN HAYATI VE SİYASİ FAALİYETLERİ**” adlı tez çalışması jürimiz tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliği/ oy çokluğuyla kabul edilmiştir. 29/07/2022

Jüri Üyeleri

Danışman
Doç. Dr. Cahid KARA
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Ahmet OCAK
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Cafer ACAR
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

İmza

.....

.....

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin 24/08/2022 tarihinde Turnitin adlı intihal tespit programından enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 24 olarak tespit edilmiştir.

.....
MUHAMMED ŞERİF EVCİM

ÖZET

MUHAMMED B. EBÎ BEKİR'İN HAYATI VE SİYASİ FAALİYETLERİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
MUHAMMED ŞERİF EVCİM
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
(TEZ DANIŞMANI:DOÇ. DR. CAHİD KARA)
BOLU, TEMMUZ - 2022
(X + 90)

İslam tarihi Hz. Muhammed'in peygamberliği ile başlamış ve onun kurduğu İslam devleti ile serüvenine devam etmiştir. Peygamberin vefatı sonrasında onun en yakınında bulunan dört önemli isim İslam devletinin idaresine geçmiştir. İslam devleti bu dört halife döneminde sosyal, coğrafi ve ekonomik anlamda gelişim göstermiştir. Söz konusu gelişim toplum içinde bazı sorunları da beraberinde getirmiştir ve bunlardan bazısının etkisi uzun süre devam etmiştir. İslam tarihi incelendiğinde Hz. Osman ve Hz. Ali döneminde yaşanan bazı olayların bu özellikte olduğu görülecektir. Çalışmada bu iki halife dönemi siyasi olaylarında aktif rol oynamış olan Muhammed b. Ebî Bekir ele alınmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Muhammed'in nesebine hayatına yer verilmiştir. İkinci bölümde Hz. Osman'a muhalefetiyle ilgili rivayetler ile bu rivayetlerin değerlendirilmesi bulunmaktadır. Üçüncü bölümü ise Hz. Ali'ye muhalefeti ve Muhammed b. Ebî Bekir'in valilik dönemi oluşturmaktadır.

ANAHTAR KELİMELEER: İslam Tarihi, Raşid Halifeler, Muhammed b. Ebî Bekir, Vali, Fitne

ABSTRACT

**THE LIFE AND ACTIVITIES OF MUHAMMED B. ABU BAKR
MASTER THESIS
MUHAMMED ŞERİF EVCİM
BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY
INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES
DEPARTMENT OF ISLAMIC HISTORY AND ARTS
(SUPERVISOR:ASSOC. PROF. CAHİD KARA**

**BOLU, JULY 2022
(X + 90)**

Islamic history it started with the prophethood of Muhammad and continued his adventure with the Islamic state he founded. After the Prophet, four important personalities who were closest to him passed under the administration of the Islamic state. The Islamic state developed socially, geographically and economically during these four caliphs. Of course, however, some problems have arisen in the society and these problems have caused wounds that did not heal for many years. One of the most important of these wounds in the history of Islam is Hz. Osman and Hz. There are people living in the Ali period. In our study, Muhammed b. We will talk about Abi Bakr. In the content of the study, the life of Muhammad and Hz. His role in the events of the Osman period and Hz. We will try to systematically convey the rumors about him by referring to his governorship in the period of Ali.

KEYWORDS: Islamic History, Rashidun Caliphs, Muhammed b. Ebu Bakir, Governor, Disorder

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
ETİK BEYAN.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ	ix
TEŞEKKÜR	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
1. MUHAMMED B. EBÎ BEKİR'İN NESEBİ VE HAYATI.....	5
1.1 Teym Kabilesi.....	5
1.2 Ailesi.....	7
1.2.1 Babası	7
1.2.2 Annesi	9
1.2.3 Doğumu	11
1.2.4 Kardeşleri.....	12
1.3 Eşleri ve Çocukları	14
1.3.1 Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekir	15
1.3.2 Abdullah b. Muhammed b. Ebî Bekir.....	15
1.4 Yetiştirilmesi	16
İKİNCİ BÖLÜM	18
2. FİTNE DÖNEMİ OLAYLARINDA MUHAMMED B. EBÎ BEKİR ...	18
2.1 Hz. Osman Dönemi Olaylarına Genel Bir Bakış.....	21
2.2 Halifeye Yöneltilen Tenkitler	22
2.3 Vilâyetlerde Gelişen Durumlar	24
2.4 Mısır Muhalefeti'nin Başlangıcı	26
2.4.1 Abdullah İbn-i Sebe'nin Mısır Faaliyetleri	33
2.4.2 Muhammed b. Ebî Huzeyfe'nin Muhalefeti.....	36
2.4.3 Muhammed b. Ebî Bekir'in Muhalefeti	37
2.5 Mısırlı Muhâliflerin Muhammed b. Ebî Bekir ile Medine'ye Gelmesi...	38
2.5.1 Mektup Hadisesi	41
2.6 Hz. Osman'ın Şehadetinde Muhammed b. Ebî Bekir'in Rolü	44
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	53
3. HZ. ALİ DÖNEMİ OLAYLARINDA MUHAMMED B. EBÎ BEKİR.	53
3.1 Yeni Halife Hz. Ali.....	54
3.2 Hz. Ali'nin İlk İdarî Faaliyetleri	55
3.2.1 Yeni Vali Atamaları.....	56
3.3 Hz. Ali ve Cemal Ashabı	58

3.3.1 Hz. Ali'nin Basra'ya Hareketi	59
3.4 Cemel Savaşı	61
3.4.1 Cemel Savaşı'nda Muhammed b. Ebî Bekir'in Rolü	63
3.4.2 Cemel Savaşı Sonrası Siyasi Mücadeleler	66
3.4.3 Hz. Ali ve Muâviye'nin Mısır Politikası	67
3.5 Muhammed b. Ebî Bekir'in Mısır Valiliği	71
3.5.1 Eşter en-Nehaî'nin Mısır'a Gönderilmesi	75
3.5.2 Muhammed b. Ebî Bekir'in Mısır'a Tekrar Görevlendirilmesi	77
3.5.3 Muhammed'in Amr b. Âs İle Mücadelesi	78
3.5.4 Muhammed b. Ebî Bekir'in Öldürülmesi	80
SONUÇ	83
KAYNAKLAR	85

KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ

BAİBÜ : Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

bkz. : Bakınız

çev. : Çeviren

ed. : Editör

h. : Hicri

H.z. : Hazreti

İSTEM: İslam Tarihi ve Sanatları Dergisi

MÖ : Milattan Önce

nşr. : Neşreden

OMÜD: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Dergisi

öl. : Ölüm Tarihi

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

thk. : Tahkik Eden

ts. : Tarihsiz

TEŞEKKÜR

Bu çalışmamın belirlenmesinden tamamlanmasına dek her daim destekleri ile beni motive eden Doç. Dr. Cahid Kara hocama tüm emeklerinden dolayı teşekkürü borç bilirim.

Tüm eğitim hayatım boyunca daima maddi-manevi destekçilerim olan babam İbrahim Evcim ve annem Nevin Evcim'e, gerek eğitim gerek hayat yolunda tüm her şeye ortak olan biricik eşim Ümmügülsüm Evcim'e şükranlarımı ve sevgilerimi sunarım.

GİRİŞ

İslam devletinin liderliği Hz. Peygamber'in vefatı sonrası onun en yakın dostu Hz. Ebû Bekir'e intikal etmiştir. İlk halife Hz. Ebû Bekir'in ardından İslam devlet yönetimi Hz. Ömer'e ondan sonrada Hz. Osman'a geçmiştir. Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci altı yılında ortaya çıkan sosyal, siyasi ve iktisadî değişimler birtakım problemlere kapı açmıştır. Devlet idaresinden memnun olmayan bazı kesimler, Hz. Osman'ı yaşanan olumsuzluklardan sorumlu tutmuştur. Toplum içinde gelişen muhalif fikirlerin etkileri Hz. Osman'ın şehit edilmesine sebep olmuştur. Hz. Osman döneminde başlayan karışıklıklar Hz. Ali döneminde de devam etmiştir. Hz. Osman'ın hilafetinde ortaya çıkan muhalif olaylar toplumda ayrılıklara sebep olmuştur. Tarihi kaynaklarda bu dönem *Fitne dönemi* olarak isimlendirilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada fitne dönemi olaylarında adına sıkça rastlanan Muhammed b. Ebî Bekir'in hayatı her yönüyle ele alınıp bu dönemdeki faaliyetlerinin incelenmesi hedeflenmektedir. Zira Muhammed'in bu dönemde aktif olduğu siyasi ve toplumsal faaliyetler İslam tarihinde dönüm noktası mahiyetindedir. Muhammed'in hayatına ve fikirlerine dair detaylar, fitne dönemi olayları hakkındaki istifhamları açıklamada bizlere yardımcı olacaktır. Bu doğrultuda Muhammed b. Ebî Bekir merkezinde fitne dönemi olaylarını ele alarak yaşananlar hakkında rivayetleri aktarmaya çalışacağız.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. “Muhammed b. Ebî Bekir'in Nesebi ve Hayatı” adlı ilk bölümde Muhammed'in doğumundan gençliğine kadar olan hayatı ele alınarak rivayetler aktarılmış, ardından kabilesi, ailesi ve yetişmesi hakkında bilgiler verilmiştir.

“Fitne Dönemi Olaylarında Muhammed b. Ebî Bekir” başlıklı ikinci bölümde, Hz. Osman dönemi fitne olayları hakkında bilgiler verilmiş ve olayın etkin şahsiyetleri hakkında rivayetler zikredilmiştir. Daha sonra Muhammed b. Ebî Bekir'in Mısır muhalefetinden Hz. Osman'ın öldürülmesine kadarki yaşananlarda rolü ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümü olan “Hz. Ali Dönemi Olaylarında Muhammed b. Ebî Bekir” başlığıyla Muhammed'in Hz. Ali dönemindeki

faaliyetleri, görevleri, Mısır valiliğinden öldürülmesine kadarki hayatı ele alınarak, konular hakkında kaynaklardan rivayetler aktarılmıştır.

Araştırmanın Temel Kaynakları

Araştırmanın genel çerçevesini tarih ve nesep kaynakları oluşturmaktadır. Araştırmanın sıhhati ve etiği açısından konular hakkında ilk kaynaklara müracaat edilmiştir. İlk kaynağa ulaşamama durumunda ikincil kaynaklar ve modern çalışmalar karşılaştırılarak konular açıklanmaya çalışılmıştır. Tarih araştırma ilkelerince aktarımlarda objektif ve önyargılardan olmaya özen gösterilmiştir. Bu bağlamda Muhammed b. Ebî Bekir hakkında zikredilen tüm rivayetler menfi ve müspet yanları ile eksiltilmeden kâmilin incelenerek net bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın konusu itibariyle siyer, meğâzî, tabakât, ensâb ve genel tarih eserleri ana kaynakları oluşturmaktadır. Muhammed b. Ebî Bekir'in kabilesi "Teym" hakkında genel bilgiler için müracaat edilen kaynaklar, İbn Kelbî'nin *Cemheretü'n-neseb*'i,¹ İbn Hazm'ın *Cemheretü'l-Ensâbi'l-Arab*'ı olmaktadır.²

Muhammed'in hayatı, şahsiyeti ve ailesi hakkındaki bilgiler için İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*'sı ilk kaynak olarak tercih edilmiştir.³ Ek olarak İbn Abdilberr'in *el-İstâb*'ı,⁴ İbnü'l-Esîr'in *Üsdü'l-Ğâbe*'si,⁵ Zehebî'nin *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*'sı,⁶ İbn Hâcer'in *el-İsâbe*'si de Muhammed'in doğum ve aile bilgileri için müracaat edilen kaynaklardandır.⁷ Muhammed'in hayatı ile alakalı ensâb türü eserlerden en çok Belâzürî'nin *Ensâbü'l-Eşraf*'ından istifade edilmiştir.⁸ Bu kaynak sadece Muhammed'in hayatı ile alakalı rivayetlerde değil genel tarih bilgileri açısından da sıkça kullanılmıştır.

¹ Hişâm b. Muhammed İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, thk. Nâci Hasan (Beyrut, 1986).

² Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-Arab*, thk. Muhammed Harun Abdüsselam (Kahire: Daru'l-Maarif, 1962).

³ Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Daru's-Sâdir, 1408).

⁴ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdülber en-Nemerî İbn Abdilberr, *el-İstâb fî ma'rifet'il-ashâb*, thk. Ali Muhammed Becâvî (Beyrut: Daru'l Ceyl, 1412).

⁵ Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fî Ma'rifetü's-Sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muaz (Beyrut: Dar'ul Kütübü'l-İlmiyye, 1415).

⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980).

⁷ Ebu'l Fazl Ahmet b. Ali b. Muhammed b. Ahmet b. Hacer el-Askalani İbn Hacer, *el-İsabe fî Temyizi es-Sahabe* (Beyrut: Dar'ul Kütübü'l-İlmiyye, 1995).

⁸ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, thk. Süheyl Zekkar Riyad Zirikli (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996).

Muhammed b. Ebî Bekir'in siyasi faaliyetleri ve ona bağılı olayların aktarımında sıklıkla müracaat edilen kaynaklarının başında Taberî'nin *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*'ü gelmektedir.⁹ Taberî'nin bu eserinde Muhammed'in hayatı ve siyasi faaliyetlerine dair detaylı ve önemli rivayetlere rastlanılmıştır. Taberî'de bulunan rivayetleri destekleyici olarak İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil*'i¹⁰ ve benzer içeriğe sahip İbn-i Kesîr'in *el-Bidâye*'si¹¹ müracaat edilen kaynaklar arasındadır. Genel tarih hususunda Halife b. Hayyât'ın *et-Târih*'i,¹² Dineverî'nin *Ahbaru't-Tivâl*'ı da Muhammed'in Cemel Savaşı ve sonrasındaki durumu hakkında bizlere önemli veriler sunmuştur.¹³ Bunların yanında Yakubî'nin *Tarîh*'i¹⁴ de Mesudî'nin *Mürûcû'z-Zeheb*'i¹⁵ ve İbn Haldu'nun *Târih*'i¹⁶ yardımcı kaynaklarımızdan olmuştur.

Coğrafi bölgelerin isimleri ve yerlerinin tesbiti konusunda Yâkut el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-Büldân*'ından¹⁷ istifade edilmiştir.

Yukarıda zikredilen kaynaklar yanında, Muhammed'in Mısır valiliği esnasında gelişen olaylardaki rolü hakkında İrfan Aycan'ın *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyan*'ı¹⁸ ile Âdem Apak'ın *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. Âs*¹⁹ adlı eserleri araştırmada faydalanılan eserlerdendir.

Fazl b. Abbas tarafından telif edilmiş olan *محمد بن أبي بكر الصديق حياته وأحواله* adlı çalışma, araştırma sürecinde istifade edilen en aktif kaynak konumundadır. Arapça kaleme alınmış olan çalışma, araştırmanın içeriği ile paralel bilgiler içermektedir. Muhammed b. Ebî Bekir hakkındaki bilgileri

⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahîm (Mısır: Dairetü'l-Maarif, 1960).

¹⁰ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih* (Beyrut: Dar'ul Kütübü'l-İlmiyye, 1407).

¹¹ Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Beyrut: Müessesetü'l-Ma'ârif, 1410).

¹² Ebû Amr b. eş-Şeybânî el-Basr Halife b. Hayyât, *et-Târih*, thk. Ekrem Ziyâ el- Ömerî (Riyad: Dâru't-Taybe, 1985).

¹³ Ahmet b. Ebî Yakub Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kubî*, nşr. Abdül Emîr (Beyrut: Daru'l-İlmiyye, 1431).

¹⁴ Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend Dineverî, *el-Ahbârü't-Tivâl* (Beyrut: Dar'ul Kütübü'l-Arabiyye, 1925).

¹⁵ Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, thk. Hasan Mer'î Kamil (Beyrut: mektebet'ü el-Asriyye, 2005).

¹⁶ Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.).

¹⁷ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Daru's-Sâdir, 1957).

¹⁸ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyan* (Ankara: Otto Yayınları, 2018).

¹⁹ Adem Apak, *Amr. b. el-Âs (Hayatı - Şahsiyeti ve Devlet Adamlığı)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 1999).

²⁰ Fazl b. Abbas Duykât, *محمد بن أبي بكر الصديق حياته وأحواله زمن الفتنة* (Filistin, 2012).

kronolojik olarak ele alan çalışmanın neticesi, araştırmanın sonuçları ile aynı bulguları içermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MUHAMMED B. EBÎ BEKİR'İN NESEBİ VE HAYATI

1.1 Teym Kabilesi

Teym kabilesi, Kureyş'in neseb zincirinde Kilâb ve Yakaza gibi Mürre'nin alt kollarından birini oluşturmaktadır. Kabilenin soyu Teym b. Mürre b. Kâ'b b. Lüey b. Gâlib b. Fihri (Kureyş) b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudar yoluyla Adnan'a kadar ulaşmaktadır.²¹ Teym kabilesinin soyu yedinci kuşakta Mürre b. Ka'b'da Hz. Peygamber ile birleşmektedir.²² Kabilenin neseb bağı Teym b. Mürre'nin iki oğlu olan Ka'b b. Sa'd ve Harise b. Sa'd vasıtasıyla devam etmiştir.²³

Teym kabilesi mensuplarının Araplar içerisinde karşılıklı ittifak mahiyetinde yapılan "hilf" ²⁴ anlaşmalarında etkili olduğu görülmektedir. Mekke'de yaşayan kabileler arasında gerçekleşen bu anlaşmalardan en meşhur olanları "Hilfu'l-Mütayyebûn" ve Hz. Peygamber'in de iştirak ettiği "Hilfu'l-Fudûl" olmaktadır. Bu ittifaklardan Mütayyebûn, Mekke'nin idaresinde önemli görevlerin paylaşılması esnasında yaşanan anlaşmazlıklar sonucu gerçekleşmiştir. Rivayetlere göre Hz. Peygamber'in dedelerinden ve Mekke'nin sosyal ve siyasi nizamında etkin rol alan Kusay b. Kilâb (öl. 480), vefatından önce bazı önemli görevleri oğulları arasında paylaştırmak istemiştir. Kusay bu vazifelerden nedve, kıyâde, hicâbe, livâ, sidâne, sikâye ve rifâdeyi oğlu Abdüddâr'a vermiştir. Kusay'ın diğer oğlu Abdümenâf ise bu vazifelerde etkin rol almak istememiştir. Fakat ilerleyen zamanda Abdümenâf, kendi itibarının Abdüddâr'dan daha faziletli olduğunu ve bu görevlerin kendi idaresine geçmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Abdümenâf'ın bu iddiası, Abdüddâr tarafından kabul görmemiştir. Ortaya çıkan

²¹ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, 79-84; Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureyş*, thk. Levi Provençal (Kahire: Daru'l-Maarif, ts.), 1/275-296; İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-Arab*, 135-140.

²² Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zehab*, 2/235; Şehabeddin Ahmed b. Abdülvehhab Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb* (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1975), 20/85.

²³ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, 80-84; Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureyş*, 1/276-296; İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-Arab*, 136-140; Elnure Azizova, "Teym b. Mürre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 41/52-53.

²⁴ Cahiliye dönemi Arapları arasında yapılan bir ittifak. Detaylı bilgi için bkz. Nadir Özkuyumcu, "Hilf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 1998), 18/29-30.

anlaşmazlık üzerine Kureyş kabileleri gruplara ayrılmış ve anlaşmazlıkta taraflarını belirlemişlerdir.²⁵

Kureyş kabilelerinden, Benî Mahzûm, Benî Sehm, Benî Cumâh ve Benî Adî, Abdüddâr'ın tarafında saf tutmuştur. Teym b. Mürre b. Ka'b, Benî Esed, Benî Zühre ve Benî Hâris b. Fih'r'de Abdüddâr oğullarına karşı Abdümenâf oğullarının yanında yer almıştır. Gruplara ayrılan kabileler Kâbe'nin yanına gelerek birbirlerine verecekleri destek için yeminleşmişlerdir. Abdümenâf ve destekçileri, güzel koku bulunan bir kaba ellerini batırıp Kâbe'ye sürerek yeminlerini pekiştirmişleridir. Bu hareketlerinden dolayı bu kabilelerin yeminleri "Hilfu'l-Mutayyebûn" yani "güzel koku sürenler" olarak anılmıştır. Diğer taraftan Abdüddâr oğulları da kestikleri bir devenin kanını yalamak suretiyle yeminlerini kavileştirmişler ve "Hilfu'l-Ahlâf" veya "kan yalayanlar" olarak isimlendirilmişlerdir.²⁶

Teym kabilesinin Kureyş içindeki anlaşmalarda yer aldığına dair bir diğer örnek olarak "Hilfu'l-Fudûl" zikredilmektedir. Rivayetlere göre Zübeyd kabilesinden bir adam elindeki malları satmak için Mekke'ye gelmiştir. Âs b. Vâil es-Sehmî ile anlaşılan adam mallarını satmış fakat parasını alamamıştır. Zübeydî, mağduriyetini gidermeleri için Mekke'nin eşrâfından Abdüddâr ve onun destekçisi olan kabile reislerine giderek yardım istemiştir. Fakat bu aileler Zübeydî'ye yardım etmemiş ve onu dışlamışlardır. Uğradığı haksızca davranışlara öfkelenen Zübeydî, insanların Kâbe'nin etrafında olduğu bir esnada Ebû Kubeys tepesine çıkmış ve yaşadığı mağduriyeti Kureyş halkına anlatmaya çalışmıştır. Zübeydî'nin yardım çağrısını dinleyen Hz. Peygamber'in amcalarından Zübeyir b. Abdülmüttalib, Kureyş'in yaşlı ve itibarlı Teym kabilesinden Abdullah b. Cüd'an'a gitmiştir. Abdullah b. Cüd'an liderliğinde toplanan Hâşim, Muttalib, Esed b. Abdüluzzâ, Zühre b. Kilâb ve Teym b. Mürre, Kureyş içinde haksızlığa uğrayanların yanında olacaklarına dair yemin ederek anlaşma yapmışlardır. Hz.

²⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî İbn Habîb, *el-Münemmak*, thk. Hurşit Ahmet Faruk (Beyrut, 1405), 50; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 1/350.

²⁶ İbn Habîb, *el-Münemmak*; Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî İbn Habîb, *el-Muhabber* (Haydarabâd: Dairetü'l-Maarifi el-Osmâniyye, 1371), 166; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 1/351; Hüseyin Algül, "Hilfu'l-Mutayyebîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/32-33; Yunus Akyürek, "Cahiliye Dönemi Kureyş Toplumunda Hilf Olgusu", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/30 (2018), 36.

Peygamber'in de genç yaşlarda katılmış olduğu bu antlaşma "Hilfû'l-Fudûl" olarak isimlendirilmiştir.²⁷

Kureyş içerisinde cömertliği ile meşhur olan Amr b. Kâ'b b. Sa'd b. Teym, onun oğlu Osman b. Amr ve torunu Abdullah b. Cüd'ân b. Amr'ın da Teym kabilesi mensubu olduğu bilinmektedir. Yine ashabın önde gelenlerinden Talha b. Ubeydullah (öl.36/656) ve Hz. Ebu Bekir de (632-634) bu kabilenin fertlerinden olmaktadır. Teym kabilesinden İslamı ilk kabul eden isimler Hz. Ebû Bekir ve Talha b. Ubeydullah'tır. Yine Habeşistan'a hicret edenlerden Hâris b. Hâlid ve karısı Reyta bint. Hâris, Teym kabilesinden İslam'ın ilk senelerinde Müslüman olanlardandır. Kureyş'in diğer kabilelerinde olduğu gibi Teym'den de müşrikler ile ortak hareket eden ve Müslümanlara karşı savaşanlar olmuştur. Talha b. Ubeydullah'ın kardeşi Mâlik b. Ubeydullah, Bedir'de Müslümanlara karşı saf tutmuştur. Mekke'nin fethine kadarki süre içinde Teym kabilesi mensupları da zaman içinde İslâm'a girmişlerdir.²⁸

Hiz. Ömer (634-644), halifeliği döneminde hazırlatmış olduğu divan defterlerine²⁹ Hz. Ebu Bekir'in kabilesi olması hasebiyle Teym b. Mürre kabilesini Adî kabilesinden önce yazdırmıştır.³⁰ Teym kabilesi mensuplarının ilk fetihlerden sonra Basra ve Kûfe'de arazi sahibi olanlarından bazıları daha sonra Kuzey Afrika'ya yerleşmişlerdir. Kabilenin kimi mensuplarının Mısır'da yaşadığı da birtakım kaynaklarda ifade edilmiştir.³¹

1.2 Ailesi

1.2.1 Babası

Muhammed'in babası ilk Müslümanlardan ve râşid halifelerin birincisi Ebû Bekir (632-634) Abdullah b. Ebî Kuhâfe Osman b. Âmir el-Kureşî et-

²⁷ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375), 1/153-155; İbn Habîb, *el-Münemmak*, 52-58; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, 2/213; Abdurrahman b. Abdullah Süheylî, *er-Ravzü'l-ünûf* (Beyrut: Dar'ul Kütübü'l-İlmiyye, 1989), 1/242; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 1/570; Muhammed Hamîdullah, "Hilfû'l-Fudûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/31-32; Mithat Eser, "Hz. Peygamber'in Zulmü Engelleme Amaçlı Hilfû'l-fudûl'a Katılması", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2009), 311-329.

²⁸ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, 79/84; Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureyş*, 1/1/275-296; İbn Habîb, *el-Münemmak*, 371; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/210; İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, 135/140.

²⁹ Divan defterleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Ömer Sabuncu, "Hz. Ömer Dönemi Kurumsallaşma Faaliyetleri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2018), 144-147.

³⁰ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 3/210.

³¹ İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, 137.

Teymî'dir. ³² Fil vakasından üç sene sonra doğan ³³ Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'e ilk inananlardan olmuş ve kendisine tereddütsüz itaati sebebiyle de "Sıddîk" lakabını almıştır. ³⁴ Hz. Ebû Bekir'in "Abdülkâbe" ve "Atîk" gibi lakaplarının olduğu da zikredilmiştir. ³⁵ Bunlardan "Abdülkâbe" isminin Hz. Peygamber tarafından verildiği kesin olarak bilinirken diğer bir lakab "Atîk" isminin kim tarafından verildiği hususunda ittifak sağlanamamıştır. ³⁶

Hz. Ebû Bekir genç yaşlarında ticarete başlamış ve geçimini bu şekilde temin etmiştir. Kumaş tüccarlığı yaptığı, ticaret için Yemen ve Şam bölgelerine gittiği kaynaklarda geçmektedir. ³⁷ Hz. Ebû Bekir, tüccarlık yanında Kureyş içinde kabile görevi olan "eşnâk" yani "diyet tespiti" vazifesini Teym kabilesi adına üstlenmiştir. ³⁸ Hz. Ebû Bekir, Araplar içinde nesep ve rüya yorumlama konularında tecrübeli kimselerdendi. Bu sebeple Kureyşliler'in nesep bilgileri hususunda Hz. Ebû Bekir'e danıştıkları bilinmektedir. ³⁹

Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'e ilk inananlardan olmuş ve ona her türlü desteği vermiştir. O İslâmın zorlu geçen ilk yıllarında, Mekkeli müşriklerin zulmüne uğrayan Bilâl-i Habeşî (öl.20/641), Âmir b. Führeyre (öl.4/625), Ubeyy gibi Müslüman köleleri sahiplerine yüklü miktar ödeme yaparak azat etmiştir. ⁴⁰ Hz. Ebû Bekir, Medine'ye hicret emri geldiği zaman Hz. Peygamber ile birlikte hicret etmiştir. ⁴¹ Medine döneminde de Hz. Peygamber'in en yakınlarında bulunan Ebû Bekir, Hz. Peygamber ile Bedir (2/624), Uhud (3/625) ve Hendek (5/627) gibi önemli gazvelere katılmıştır. ⁴²

Hz. Peygamber'in vefatının (11/632) ardından ensar ve muhacirin kendisine biat etmesiyle ⁴³ halifelik görevine başlamıştır. ⁴⁴ Hz. Ebû Bekir'in

³² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 3/169.

³³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 3/185.

³⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 3/157; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 10/4136.

³⁵ İbn Abdilberr, *el-İst'âb fî ma'rîfet'il-ashâb*, 2/963; Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân* (Beyrut: Dâru's-Sakâfe, 1968), 3/64; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî Ma'rîfetü's-Sahâbe*, 3/310.

³⁶ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, 90; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 3/155; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/249.

³⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/250; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, 3/69.

³⁸ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ* (Beyrut: Daru'l-Minhâc, 2013), 104-105.

³⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/12; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 118-119.

⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 1/589-591.

⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 2/4.

⁴² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3/84.

⁴³ İbn Şihâb ez-Zühri, *el-Meğâzî (İlk Dönem İslam Tarihinde Savaşlar)*, çev. Mehmet Nur Akdoğan (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 132.

halifeliği sürecindeki önemli icraatları başta Üsâme ordusunu sefere yollama,⁴⁵ ridde ve yalancı peygamberler ile mücadele ederek İslam coğrafyasında sükûneti sağlamak olmuştur.⁴⁶ Bu hâdiselerin akabinde Irak ve Suriye bölgelerinde başlatılan fetih hareketleri ile İslam topraklarına yeni bölgeler kazandırılmıştır.⁴⁷

Hiz. Ebû Bekir, Hiz. Muhammed'in vefatı sonrası başladığı halifelik görevini yaklaşık iki sene üç ay kadar sürdürmüş ve (13/634) yılında vefat etmiştir.⁴⁸

1.2.2 Annesi

Muhammed'in annesi, Has'am kabilesinin lideri İfris b. Eftel'in kızı Esmâ bint Umeys b. Ma'bed el-Has'amiyye'dir (öl.40/661).⁴⁹ Has'am kabilesi Adnanîlere mensup Arap kabilesidir. Kabilenin asıl adı Eftel olmakla birlikte Has'am adı daha sonra verilmiştir. Eftel bir ittifak sebebiyle kurban edilen hayvanın kanını ellerine ve üzerine sürmüş ve bu olaydan sonra Has'am olarak anılmıştır.⁵⁰

Esmâ'nın annesi Hind bint Avf b. Zübeyir b. Hâris b. Hutâme, en şerefli damatlara kayıvalide olması ile nitelenmiştir.⁵¹ Bunun sebebi olarak Esmâ ve diğer kız kardeşlerinden bazısının Mekke'nin önde gelen isimleri ile evlenmesi gösterilmektedir.⁵² Bu evliliklerin başında Hiz. Peygamber'in hanımı ve Esmâ'nın anne bir kardeşi Meymûne (öl.51/671) gelmektedir.⁵³ Bahsi geçen evliliklere diğer örnekler yine Esmâ'nın anne bir kız kardeşleri Hiz. Abbas'ın eşi Ümmü'l-Fadl Lübâbetü'l-Kübrâ, Velid b. Muğire'nin hanımı Lübâbetü's-Sûgrâ, anne ve baba bir kız kardeşleri Hiz. Hamza'nın eşi Selmâ bint. Umeys ve Abdullah b. Kâ'b b. Münebbih el-Has'amî'nin eşi Süfâle bint Umeys kaynaklarda zikredilmektedir.⁵⁴

⁴⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 4/331.

⁴⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 4/74.

⁴⁶ Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 3/249; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 2/234.

⁴⁷ Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 3/417-419; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 2/286-287.

⁴⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 4/309.

⁴⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 10/268.

⁵⁰ Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî (Haydarabâd: Dairtü'l-Maarifi el-Osmâniyye, 1980), 5/50; Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl* (Beyrut: 1982, ts.), 37/127-128.

⁵¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/114115; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 8/280; Zehebî, *Siyeru'l-âmi'n-nübelâ*, 2/282.

⁵² İbn Sa'd, *Tabakâtü'l Kübrâ*, 10/265-266; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fi Ma'rifetü's-Sahâbe*, 7/12.

⁵³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 10/128.

⁵⁴ İbn Abdilberr, *el-İst'âb fi ma'rifet'il-ashâb*, 4/1861; Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn b. Şerif Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lüğa* (Beyrut: Dar'ul Kütübü'l-İlmiyye, 2008), 331.

Esmâ'nın Hâşimîlere ilk defa gelin olması, eniştesi Abbâs b. Abdülmuttalib'in evinde yetişmiş olan yeğeni Câfer b. Ebû Tâlib (öl.8/629) ile evlenmesi sayesinde olmuştur. Esmâ, gizli tebliğin başladığı ilk günlerde eşi Câfer b. Ebû Tâlib'le beraber Hz. Peygamber'e iman edenler arasında yer almıştır.⁵⁵ Daha sonra Mekkeli müşriklerin baskılarından uzaklaşmak için eşiyle birlikte Habeşistan'a hicret eden sahabeler arasında bulunarak ilk hicretini gerçekleştirmiştir.⁵⁶

Habeşistan hicretinden birkaç gün sonra Esmâ ve Câfer'in Abdullah isimli oğulları dünyaya gelmiştir. Yine aynı vakitler içinde Habeşistan kralı Necâşi'nin de bir oğlu doğduğu ve Esmâ'nın kralın çocuğunu da emzirdiği, böylece de Müslümanlar ve Habeşliler arasında bir dostluk bağı tesis edildiği ifade edilmiştir.⁵⁷ Esmâ'nın önce Habeşistan ardından Medine'ye hicret etmesinden dolayı Hz. Peygamber tarafından "iki hicret sahibi" olarak anıldığı bazı rivayetlerde aktarılmaktadır.⁵⁸

Câfer ve Esmâ hicretin 7/629 senesinde Medine'ye hicret ederek Müslümanların yanına dönmüşlerdir. Bir sonraki sene 8/630 Mute savaşının çıkması üzerine Câfer b. Ebû Tâlib, Hz. Peygamber tarafından orduda komutan olarak görevlendirilmiştir. Bizans ordusu ve Müslümanlar arasında cereyan eden savaş sırasında Câfer şehit olmuştur.⁵⁹ Hz. Peygamber, Câfer'in ölüm haberini Esmâ'ya bizzat kendisi vermiştir.⁶⁰

Câfer b. Ebû Tâlib'in ölümünden bir süre sonra Hz. Peygamber'in tavsiyesi ile Esmâ, Hz. Ebû Bekir ile nikâhlanmıştır (8/630).⁶¹ Esmâ'nın, Hz. Ebû Bekir ile evliliğinden oğlu Muhammed dünyaya gelmiştir (10/632). Hz. Ebû Bekir, Esmâ'nın Habeşistan'da bazı tıbbi bilgiler öğrendiği ve bu konuda maharetli olduğunu bildiği için öldüğü vakit cenazesini onun yıkamasını vasiyet etmiştir.⁶² Nitekim Hz. Ebû Bekir'in vefatı sonrası Esmâ bu vasiyeti yerine getirerek cenazesini bizzat kendisi yıkamıştır.⁶³ Hz. Ebû Bekir'in de (13/634)

⁵⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/275.

⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 1/596-598.

⁵⁷ Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureyş*, 1/81; Ferda Zayıf, *Meşhur Hanım Sahâbilerden Esmâ bint. Umeys* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 22.

⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 10/266; Mehmet Yaşar Kandemir, "Esmâ bint. Umeys", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 442.

⁵⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 2/129-130; 4/37-38.

⁶⁰ Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureyş*, 1/81; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2/800.

⁶¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 8/281; İbn Hacer, *el-İsabe fi-Temyizi es-Sahabe*, 4/1784.

⁶² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 10/268; İbn Abdilberr, *el-İst'âb fi ma'rifet'il-ashâb*, 3/380.

⁶³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 10/268; İbn Abdilberr, *el-İst'âb fi ma'rifet'il-ashâb*, 3/977.

vefat etmesinin ardından Esmâ, ilk eşi Cafer b. Ebû Talib'in kardeşi Ali b. Ebû Tâlîb ile evlenmiştir (13/634).⁶⁴ Esmâ Hz. Ali ile yirmi yedi sene evli kalmış ve çocuklarını Hz. Ali himayesinde yetiştirmiştir.⁶⁵

Hz. Ömer zamanında düzenlenen divan defterlerinde, Esmâ için ilk Müslümanlardan olması hasebiyle 1000 dirhem maaş tahsis edildiği görülmektedir.⁶⁶ Esmâ, oğlu Muhammed'in Mısır valiliği esnasında Muâviye taraftarlarınca katledildiği haberine hayli üzülmüş, bu duruma öfkesinden ve Muaviye'ye olan hıncından dolayı göğsünden kan gelene dek ağladığı nakledilmiştir.⁶⁷ Esmâ, evladının acısını henüz dindirememişken bu defa da eşi Hz. Ali'yi kaybetmenin acısını yaşamıştır. Eşi Ali'nin vefatından bir süre sonra da 40/661 yılında kendisi vefat etmiştir.⁶⁸

1.2.3 Doğumu

Asıl adı; Muhammed b. Abdullah b. Osman b. Âmir b. Amr b. Kâ'b b. S'ad b. Teym b. Mürre b. Kâ'b b. Lüeyy el-Kureşî et-Temimî'dir. Nesebi yedinci kuşaktan Murre b. Ka'b da Hz. Peygamber'in nesebi ile birleşmektedir.⁶⁹

Künyesi Ebü'l Kâsım'dır. Muhammed b. Ebî Bekir'e ismini ve Ebü'l-Kâsım künyesini baba bir kardeşi ve Hz. Peygamber'in hanımı Hz. Âişe'nin verdiği kaynaklarda nakledilmektedir.⁷⁰

Doğumu ile alakalı rivayetler muteber kaynaklarda kısıtlı olmakla beraber, siyer ve tabakât âlimlerinin Muhammed b. Ebî Bekir'in doğum tarihi hakkında ittifak ettikleri anlaşılmaktadır. Mevcut rivayetlere göre Muhammed, hicretin onuncu senesi Zilkâde ayının son günlerinde veda hacı esnasında Zülhuleyfe veya Beydâ'da dünyaya gelmiştir (Zilkade 10/Şubat 632).⁷¹

Muhammed'in doğum zamanı hakkında ittifak etmiş olan âlimler, onun doğum yeri hakkında farklı görüşler belirtmişlerdir. Belâzürî, İbn Abdilberr ve

⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fi Ma'rifetü's-Sahâbe*, 5/97.

⁶⁵ Zayîf, *Meşhur Hanım Sahâbilerden Esmâ bint. Umeyy*, 31.

⁶⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 10/269.

⁶⁷ Ebu'l Fazl Ahmet b. Ali b. Muhammed b. Ahmet b. Hacer el-Askalanî İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib* (Haydarabâd: Dairetü'l-Maarifi'n-Nizamiyye el- Kâine, 1325), 12/398.

⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fi Ma'rifetü's-Sahâbe*, 7/12.

⁶⁹ İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, 79; Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureyş*, 1/275; İbn Hazm, *Cemheretü'nsâbi'l-'Arab*, 135.

⁷⁰ İbn Abdilberr, *el-İst'âb fi ma'rifet'il-ashâb*, 3/1366; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fi Ma'rifetü's-Sahâbe*, 5/97.

⁷¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 10/268; İbn Abdilberr, *el-İst'âb fi ma'rifet'il-ashâb*, 3/1366; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fi Ma'rifetü's-Sahâbe*, 5/97; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/467; İbn Hacer, *el-İsabe fi Temyizi es-Sahabe*, 6/193; G.R. Hawting, "Muhammad b. Abî Bakr", *The Encyclopaedia of Islam* (Leiden, 2002 1954), 7/393.

Zehebî doğum yerinin Zülhüleyfe⁷² olduğunu belirtirken, İbn Sa'd onun doğum yerinin Beydâ⁷³ olduğunu aktarmaktadır.⁷⁴ İbnü'l-Esîr ise her iki görüşe de rivayetlerinde yer vermiştir.⁷⁵ Muhammed'in doğum yeri ile ilgili rivayetler farklılık göstermekle birlikte rivayetlerin tamamı onun veda haccı esnasında Mekke ile Medine arasında yer alan ihram bölgesinde doğduğunu kesin olarak bildirmektedir.

Muhammed'in doğumu esnasında Hz. Peygamber Müslümanlar ile hac yolunda Zülhüleyfe'de ihrama girmek ve namaz kılmak için konaklamıştı. Doğum vaktinin geldiğini fark eden Esmâ bint. Umeys, kalabalıktan uzaklaşarak etrafta çevresi sakin bulunan bir ağacın altına çekilmiş ve doğumu burada gerçekleştirmiştir. Esmâ'nın doğumunu öğrenen Hz. Ebu Bekir, hızla Hz. Peygamber'in yanına giderek durumu haber vermiş ve ne yapması gerektiğini sormuştur. Bu haber üzerine Hz. Peygamber, Esmâ'nın yıkanarak temizlenmesini ve ardından ihrama girerek hac yolculuğuna devam etmesini söylemiştir.⁷⁶ Hz. Peygamber'in tavsiyesi üzerine Esmâ, doğumdan sonra temizlenmiş ve gerekli hazırlıkları tamamlamasının ardından hac için ihrama girerek yola devam etmiştir.⁷⁷

1.2.4 Kardeşleri

Muhammed b. Ebî Bekir'in baba-bir kardeşleri olarak, Esmâ (öl.73/692), Abdurrahman (öl.53/673), Abdullah (öl.11/632), Âişe (öl.58/678) ve Ümmü Külsûm (öl.58/678) zikredilmektedir.⁷⁸ Muhammed'in kardeşlerinden en büyüğü Esmâ, Hz. Peygamber'e ilk inananlar arasındadır. Esmâ, Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber tarafından Zübeyir b. Avvâm ile evlendirilmiştir. Esmâ hicret esnasında Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'e erzak temin etmek için Sevr mağarasına sıkça gitmiştir. Hatta bir seferinde erzakları taşıyacak ip bulamadığından belindeki kuşağını ikiye bölmüş ve malzemeleri bu şekilde

⁷² Medinelilerin ihrama girdiği altı veya yedi mil uzaklıktaki mikat yeridir; bkz. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/295-296.

⁷³ Mekke ile Medine arasında fakat Mekkeye yakın bir bölgedir; bkz. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/523.

⁷⁴ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l Kübrâ*, 8/220; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1/369; İbn Abdülber, *el-İst'âb fi ma'rifet'il-ashâb*, 3/1366; Zehebî, *el-A'lâmu'n-Nübelâ*, 4/467.

⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fi Ma'rifetü's-Sahâbe*, 5/97.

⁷⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dar'ul Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 1/700.

⁷⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 8/220; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fi Ma'rifetü's-Sahâbe*, 7/12; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/518; Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lüğa*, 1/85.

⁷⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 3/126.

taşımıştır. Esmâ'nın yapmış olduğu bu fedakârlık sebebiyle kendisine Hz. Peygamber tarafından iki kuşak sahibi anlamına gelen “Zâtü'n-Nitâkayn” lakabı verilmiştir. Esmâ aynı zamanda Medine'ye hicretten sonra ilk doğan çocuk olan ve İslam tarihinin öne çıkan isimlerinden Abdullah b. Zübeyr'in annesidir.⁷⁹

Muhammed'in kardeşlerinden Abdurrahman, Hz. Âişe ile anne-bir kardeşidir. Abdurrahman, ailesi ilk inananlardan olmasına rağmen İslâm'a karşı bir duruş göstermiştir. Hz. Ebû Bekir'in ısrarlarını ve nasihatlerini dinlememiş ve müşriklerle aynı safta yer almıştır. Abdurrahman, Bedir ve Uhud gazvelerinde Müslümanlara karşı savaşmıştır. Onun İslâm'a girmesi Hudeybiye anlaşması sonrası gerçekleşmiştir. Abdurrahman, anne-bir kardeş olması hasebiyle Hz. Âişe'ye daima yakın olmuş ve Cemel Vakasında onun tarafında yer almıştır.⁸⁰

Abdullah b. Ebû Bekir, Muhammed'in kardeşlerinden olup, Hz. Âişe ile anneleri aynıdır. Abdullah, ağabeyi Abdurrahman'a nisbeten erken vakitte İslâm'ı seçmiştir. Hicret esnasında küçük yaşına rağmen fedakârlık göstermiş ve mağarada saklanan Hz. Peygamber ile babasına Mekke içinden bilgi aktarımı sağlamıştır. Abdurrahman, Mekke'nin fethi, Huneyn ve Tâif gazvelerine iştirak etmiştir. Tâif gazvesinde aldığı bir yara sonucunda hicretin 11. senesinde Medine'de vefat etmiştir.⁸¹

Ümmü Külsûm bint Ebû Bekir, Hz. Ebû Bekir'in vefatı sonrasında doğmuştur. Adını ablası Hz. Âişe koymuştur. Ümmü Külsûm'ün evlilik çağı geldiği zaman Hz. Ömer ona talip olmuştur. Fakat bu teklif Hz. Âişe tarafından kardeşinin yaşının küçük olması sebebiyle kabul edilmemiştir. Bunun üzerine Talha b. Ubeydullah'tan bir teklif gelmiş ve Ümmü Külsûm bu şekilde evlenmiştir. O eşi Talha'nın Cemel vakası günü ölmesi sonrasında başka evlilik yapmamıştır. Ümmü Külsûm ablası Hz. Âişe'nin himayesinde yetişmiş ve tabiûnun önemli muhaddislerinden kabul edilmiştir.⁸²

Muhammed'in ana-bir kardeşleri Cafer b. Ebu Tâlip'den olan Abdullah, Muhammed ve Avn; Hz. Ali'den olan kardeşleri Yahyâ ve Avn olarak

⁷⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 10/237; Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureyş*, 1/275-276; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 7/130.

⁸⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 5/22; Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureyş*, 1/276; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 10/101; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fi Ma'rifetü's-Sahâbe*, 3/463.

⁸¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/153; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 5/20; Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureyş*, 1/275; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 10/60.

⁸² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 3/176; Ebî Muhammed Abdullah b. Müslîm İbn Kuteybe, *el-Meârif* (Kahire: Dârul Marife, 1981), 175; Gülgün Uyar, “Ümmü Külsûm bint Ebû Bekir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/324.

aktarılmıştır.⁸³ Muhammed'in anne-bir kardeşleri içinde en meşhur olanı şüphesiz Abdullah b. Cafer olmaktadır. Abdullah, Habeşistan'da doğan ilk Müslüman çocuğu olma özelliğine sahiptir. Babası'nın Mute savaşında şehit düşmesinin ardından Hz. Peygamber tarafından özel ilgi görmüştür.⁸⁴ Abdullah, amcası Hz. Ali'nin halifeliği zamanında yakınlarında bulunmuştur. Siyasi olaylara bizzat dâhil olmasa da halifenin verdiği kararlarda etkin olmuştur. Buna en iyi örnek Mısır valisi Kays b. Sa'd'ın görevden azledilerek yerine Abdullah'ın kardeşi Muhammed b. Ebî Bekir'i getirmesi gösterilebilir. Abdullah, Hz. Ali ile Cemel ve Sıffin'e katılarak kumandanlık görevi üstlenmiştir. Yine o amcası Hz. Ali'nin katili İbn Mülcem'in kısas kararını bizzat yerine getirerek infazını gerçekleştirmiştir. Abdullah, Hz. Ali'nin vefatı sonrası Hz. Hasan ve Hüseyin'in yakınlarında bulunmuş ve Kerbelâ hâdisesi esnasında şehid edilmiştir.⁸⁵

1.3 Eşleri ve Çocukları

Muhammed b. Ebu Bekir'in genel olarak hayatı, bilhassa eş ve çocukları hakkında kaynaklarda pek fazla bilgiye rastlanmamaktadır. Muhammed'in evliliği hakkında net ifadeler bulunmamakla birlikte çocuklarının adları zikredilirken annelerinin isimlerine yer verilmiştir. Kaynaklarda geçen bilgiler ışığında Muhammed'in nikâhlı karısının olmadığı fakat çocuklarının annesinin Sevede adında "ümmü veled" olduğunu ifade edebiliriz. Kaynaklarda Muhammed'in evlatları hakkında yaygın olarak iki isim zikredilmektedir. Bu isimlerden en meşhuru Medine'nin yedi fakihinden biri olan Kâsım öl.107/725'dir. Muhammed'in oğlu olarak aktarılan diğer isim Kâsım'ın kardeşi Abdullah'dır. Tarihi kaynaklar Kâsım'ın adını sıkça zikretmiş ve onun hakkında geniş bilgilere yer vermişlerdir. Fakat Abdullah'ın adına kaynaklarda oldukça nadir rastlanmaktadır. Zikredilenler neticesinde Muhammed b. Ebî Bekir'in, Kâsım ve Abdullah adında iki oğlu olduğu ortaya çıkmaktadır.⁸⁶

⁸³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 10/266.

⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fi Ma'rifetü's-Sahâbe*, 3/198-200; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/457-461; İbn Hacer, *el-İsabe fi-Temyizi es-Sahabe*, 4/40-43.

⁸⁵ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/553-555; 5/215-216; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, 2/426; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târih*, 3/521; Ethem Ruhi Fırlalı, "Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Tâlib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/89.

⁸⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 7/186-193; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, 4/59; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, 16/49-51.

1.3.1 Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekir

Tam ismi, Ebû Muhammed (Ebû Abdîrrahmân) el-Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekir es-Sıddîk el-Kureşî et-Teymî el-Medenî'dir.⁸⁷ Annesinin Sevde adında bir ümmü veled olduğu aktarılmaktadır.⁸⁸ Hz. Osman'ın halifeliği esnasında dünyaya geldiği bilinmektedir.⁸⁹ Kâsım, babasının ölümünün akabinde Hz. Âişe'nin yanına yerleşmiş ve onun himayesinde yetişmiştir.⁹⁰ İlim, edep ve bilhassa fıkıh yönündeki yetkinliği sebebiyle sahâbe ve tabiîn arasında itibar görmüştür.⁹¹ Ayrıca Kâsım'ın hadis alanındaki itibarından haberdar olan Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz, onun aktardığı hadislerin toplanmasını emretmiştir. Yedi meşhur fakihinden biri olan Kâsım, Mescid-i Nebevî'de hadis halkaları kurarak ders vermiştir. Kâsım'ın babası Muhammed aracılığı ile Hz. Ebu Bekir, Esmâ bint Umeys, halası Hz. Âişe, Zeynep bint Cahş, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Ebû Hüreyre gibi isimlerden yaklaşık 200 hadis rivayet ettiği aktarılmıştır.⁹² Ömrünün son yıllarını kör olarak geçirdiği ifade edilen Kâsım b. Muhammed'in, hac veya umre yolculuğu esnasında Kudeyd mevkiinde yetmişli yaşlarında vefat ettiği kaynaklarda geçmektedir.⁹³

1.3.2 Abdullah b. Muhammed b. Ebî Bekir

Muhammed b. Ebu Bekir'in bir diğer oğlu da Abdullah'tır.⁹⁴ Annesi ümmü veled Sevde'dir.⁹⁵ Abdullah'ın ismi kardeşi Kâsım kadar öne çıkmamıştır. Babasının ölümünden sonra o da kardeşi gibi halası Hz. Âişe'nin himayesinde yetişmiştir. Abdullah (öl.63/683) senesi Zilhicce ayında Harre-Vak'ası'nda vefat etmiştir.⁹⁶ Kaynaklarda Abdullah hakkındaki malumat oldukça sınırlıdır. Bu durumun onun tarihi olaylarda etkin bir isim olmayışından kaynaklandığı

⁸⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 7/186.

⁸⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 7/186.

⁸⁹ Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekrî el-Kureşî el-Maarî İbnü'l-Verdî, *Târihu'l İbnü'l Verdî* (Beyrut: Dar'ul Kütübü'l-İlmiyye, 1417), 1/171.

⁹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî Buhârî, *Târihu'l-Kebîr* (Haydarabâd: Dairtü'l-Maarifi el-Osmâniyye, ts.), 7/157.

⁹¹ İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, 4/59.

⁹² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 7/186; Buhârî, *Târihu'l-Kebîr*, 7/157; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibban, *es-Sikât*, thk. Muhammed Abdülmâid (Haydarabâd: Dairtü'l-Maarifi el-Osmâniyye, 1393), 5/302; Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lüğâ*, 1/55; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, 4/59; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/53-60; Cengiz Kallek, "Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 545.

⁹³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 7/193; İbn Hibban, *es-Sikât*, 5/302.

⁹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 7/193.

⁹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 7/193.

⁹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 7/193.

düşünülmektedir. Onun hakkında en kapsamlı bilgilere İbn Sa'd'ın” *et-Tabakât* “ adlı eserinde rastlanmaktadır.⁹⁷

1.4 Yetiştirilmesi

Hiz. Peygamber'in vefat ettiği 11/632 yılında Muhammed b. Ebî Bekir'in yaklaşık üç buçuk aylık olduğu bilinmektedir.⁹⁸ Babası Hiz. Ebu Bekir, Hiz. Peygamber'in vefatı sonrası halife seçilmiş ve bu görevi vefatına kadar takriben 2 sene 3 ay devam ettirmiştir.⁹⁹ Muhammed, babasının halifeliği sürecinde annesi Ema bint. Umeys ile beraber babasının himayesinde kalmıştır.¹⁰⁰ Hiz. Ebu Bekir'in vefat ettiği 13/634 yılında Muhammed iki buçuk yaşına yaklaşmıştır. Babasının vefatı sonrası yetim kalan Muhammed, annesi Ema'nın Hiz. Ali ile evlenmesi sebebiyle onun himayesine geçmiştir.¹⁰¹ Küçük yaşlarından itibaren Muhammed'i kendi himayesine alan Hiz. Ali, onu kendi evladı gibi kabul etmiş ve diğer çocuklarından ayırmamıştır.¹⁰²

Muhammed'in Hiz. Ali'nin himayesinde kaldığı zamanlarda anne bir kardeşi Muhammed b. Cafer ile giriştiği bir münakaşa kaynaklarda şöyle aktarılmaktadır:

Rivayete göre Muhammed b. Ebu Bekir ile Muhammed b. Cafer, hangisinin babasının daha faziletli ve soyunun daha asil olduğunu tartışmaktadırlar. Bu duruma şahit olan Hiz. Ali, Ema bint. Umeys'e dönerek aralarında anlaşmaları için duruma müdahil olmasını istemiştir. Bunun üzerine Ema, bu münakaşaya şu ifadeleri ile son vermiştir: “Araplar içinde Cafer b. Ebu Talip'den daha hayırlı bir genç görmedim ve yine Araplar içinde Hiz. Ebu Bekir'den daha hayırlı bir yetişkin de görmedim.” Bu ifadeler üzerine Hiz. Ali: “Allah seni hayırlı eylesin! Bana bir şey bırakmadın, şayet farklı bir ifade kullanmış olsaydın sana kızardım.” ifadeleri ile Ema'yı tasdik etmiştir.¹⁰³

Muhammed b. Ebî Bekir'in doğumu, ailesi ve bilhassa Hiz. Ali'nin himayesinde kaldığı çocukluk dönemi hakkında kaynaklardan elimize ulaşan bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu çerçevede tarafımızca nesep, tabakât, terâcim ve

⁹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 7/193; İbn Hibban, *es-Sikât*, 5/7; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, 16/49-51.

⁹⁸ Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lüğa*, 1/85.

⁹⁹ İbnü'l-Verdi, *Târîhu'l İbnü'l Verdi*, 1/136.

¹⁰⁰ İbn Abdilberr, *el-İst'âb fi ma'rifet'il-ashâb*, 3/880.

¹⁰¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fi Ma'rifetü's-Sahâbe*, 5/97.

¹⁰² Muvaffakuddin b. Osman, *Mürşidü'z-züvvâr ilâ kubûri'l-ebâr*, thk. M. Fethî Ebû Bekir (Kahire: Dâru'l-Mısriyyetü'l el- Benâniyye, 1995), 661.

¹⁰³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 10/270.

siyer kitapları detaylı araştırılmış fakat yukarıda aktarılan rivayetler dışında verilere rastlanmamıştır.

Elde edilen bilgiler ışığında Muhammed'in, annesi Esmâ bint. Umeyy's'in Hz. Ali ile evlenmesi sonucunda gençlik yıllarına kadar Hz. Ali himayesinde yetiştiği anlaşılmaktadır. Annesinin iki defa Hâşimî bir aileye gelin olması ve kendisinin bizzat Hz. Ali terbiyesinde yetişmesi, ileride değinileceği üzere onun Hâşimîlere ve bilhassa Hz. Ali'ye karşı güçlü bağlılığında önemli bir etken olduğu düşünülmektedir.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Adem Apak, “Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 30/518.

İKİNCİ BÖLÜM

2. FİTNE DÖNEMİ OLAYLARINDA MUHAMMED B. EBÎ BEKİR

Muhammed'in annesi Esmâ bint. Umeys, eşi Hz. Ebu Bekir'in vefatı sonrasında Hz. Ali ile evlenmiştir.¹⁰⁵ Muhammed b. Ebî Bekir de yaşının küçüklüğü itibarıyla annesinin yanında kalmaya devam etmiştir. Muhammed'in gençlik dönemine kadarki zamanda Hz. Ali'nin himayesinde kaldığı düşünülmektedir. Çocukluk dönemi sonrasında tarih kaynaklarında Muhammed'in ismine Hz. Osman dönemi olaylarına kadar rastlanmamaktadır.¹⁰⁶ Bu sebeple geçen süre boyunca onun hayatına ve yetişmesine dair net bulgulara ulaşılamamıştır.

Muhammed'in, babasının vefatından sonra tarih sahnesine çıkışı hicri 31/652 senesine tekabül etmektedir. Kaynaklarda onun adı ilk olarak Mısır bölgesinde Hz. Osman'a muhalefetin açıkça başlatıldığı Zâtü's-Savârî 34/654 savaşında zikredilmektedir.¹⁰⁷ Adı geçen savaş İslam ile Bizans orduları arasında gerçekleşen ilk deniz harbi olarak ifade edilmektedir. Rivayetlere göre Hz. Osman'ın Şam valisi Muâviye b. Ebî Süfyân ve Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, Bizans'ın Akdeniz mukavemetini kırmak adına savaş hazırlığına girişmişlerdir. İslam orduları Doğu Akdeniz bölgesinde bazı yerleri kontrollerinde tutuyorlardı. Bizans ordusu eski topraklarını geri almak ve Doğu Akdeniz sahillerinde tekrar hâkimiyet kazanmak için 500 gemilik bir filo ile Müslümanlar üzerine harekete geçmiştir. Bizans'ın bu hamlesine karşı 200 gemilik bir filo hazırlayan İslam ordusu Abdullah b. Sa'd ve Muâviye komutasında denize açıldılar. İskenderiye açıklarında başlayan savaş Müslümanların mutlak zaferi ile sonuçlanmış ve Bizans hâkimiyeti Doğu Akdeniz'de sona ermiştir.¹⁰⁸

Zâtü's-Savârî savaşı, siyasi bir zafer olması yanında Mısır'da adeta muhalif hareketlerin başlangıcını temsil etmekteydi. Zira savaşa iştirak eden iki

¹⁰⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 10/270.

¹⁰⁶ Adem Apak, "Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 30/518.

¹⁰⁷ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/292.

¹⁰⁸ Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf el-Kindî Kindî, *Kitâbü'l-Vülât ve'l-Quḍât* (Beyrut, 1908), 18; Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/288, 330; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/117; Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir b. Muhammed Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hutât ve'l-âsâr* (Kahire: Mektebetü'l-Medbulâ, 1998), 1/474.

önemli sahabe evladı Muhammed b. Huzeyfe ve Muhammed b. Ebî Bekir'in, Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in 645-656 idaresine karşı memnuniyetsizliklerini ve bunun yanında Halife Osman'a karşı da açık bir muhalefet içine girdiklerini belirten tavırlar sergiledikleri görülmeye başlanmıştır. Toplum içinde saygınlık gören bu iki Muhammed'in beklenmeyen girişimleri, ileride kalabalık kitlelere ulaşacak olan Mısır muhalefetine ilk adımı olmuştur. Muhammed b. Huzeyfe ile Muhammed b. Ebî Bekir'in bu girişimlerinde esas amaçları Hz. Osman'ın siyasi icraatlarının yanlış olduğu ve İslam devlet idaresinin Hz. Peygamber'in tavsiye ettiği doğrultuda işlemiyor olmasıydı. Bu iki genç ortaya attıkları iddialarında Hz. Osman'ı baş sorumlu kabul ediyor ve onun valisi olan Abdullah b. Sa'd'ı bazı suçlar ile itham ediyorlardı. Mısır'da 31 veya 34 yılında ortaya atılan iddialar, kısa bir zaman içinde tüm ülke içinde yayılacak ve büyük bir toplumsal kırılmaya sebep olacaktır.¹⁰⁹

Hicri 31 senesinde Kûfe, Basra ve Mısır bölgelerinde başlayan halife karşıtı hareket,¹¹⁰ zamanla etki alanını genişleterek birçok grubu etrafına toplamıştır.¹¹¹ Devam etmekte olan muhalefete karşı bölge valileri yetersiz kalmış ve nihayetinde yönetim karşıtı gruplar toplanarak 35 senesinde hac seferi bahanesi ile Medine'ye gelmişlerdir.¹¹² Halife Osman, gerek mescitte gerek şehirde protestolar yapan bu gruplar ile müzakerelerde bulunmuş, sahabenin büyüklerinin de aracılığı ile onlarla anlaşmaya varmıştır.¹¹³ Fakat bu anlaşma sonrası gelişen bazı talihsiz durumlar,¹¹⁴ muhalefetin şiddetini artırmış ve hâlihazırdaki durumu tümüyle bir isyan hareketine çevirmiştir.

Medine'de başlayan isyan, aleyhtar grupların halifeye karşı olan sert tutumlarını ileri boyutlara taşımıştır.¹¹⁵ Hz. Osman'a karşı öfkelenen muhalif gruplar, Medine'de ikâmet eden Halife Osman'ın evini kırk gün muhasara altında tutarak kendisine ve ailesine adeta ambargo uygulamışlardır.¹¹⁶ Şiddetli baskılarla geçen 40 günün ardından, başlarında Muhammed b. Ebî Bekir'in de bulunduğu

¹⁰⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 6/163-614; Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 4/291; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/14.

¹¹⁰ Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 4/292.

¹¹¹ Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 4/323.

¹¹² Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 4/340.

¹¹³ Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 4/358; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/139.

¹¹⁴ Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 4/368.

¹¹⁵ Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 4/376.

¹¹⁶ Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 4/371; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/138.

isyancı gruplar, halife Osman'ın evine zorla girerek onu katletme eylemini gerçekleştirmişlerdir.¹¹⁷

Medine'de yaşanan bu vahim olaylar ve Hz. Osman'ın şehadeti, Müslüman toplumu içinde ciddi boyutlara ulaşan iç kargaşalara kapı aralamıştır.¹¹⁸ İslam toplumu, içinde bulunduğu buhranı atlatabilmek adına kendine yeni bir lider aramış ve hâlihazırda en güçlü aday olan Hz. Ali'ye halifelik görevi tevdi edilmiştir. Tüm bu yaşanan olayların akabinde, Hz. Ali böylesi ciddi bir görevi kabul etme hususunda başlarda istekli olmamış fakat halkın ısrarı ve muhalif grupların baskıları sonucu kabul etmiştir (35/656).¹¹⁹

Dördüncü halife olarak tam anlamıyla kargaşa ortamında göreve başlayan Hz. Ali, yönetiminin daha ilk senesinde ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Ashabın büyüklerinden Zübeyir b. Avvam, Talha b. Ubeydullah ve peygamberin hanımı Hz. Aişe, yeni halifeye isyan ederek onun idaresine karşı gelmişlerdir.¹²⁰ Müslüman toplum içinde saygınlığı ile kabul görmüş bu kimselerin halife karşıtı tutumları, beraberinde İslam toplumunu ciddi bir ayrıma sürükleyecek olan Cemel 36/656 savaşını getirmiştir.¹²¹ Yaşanan çatışmalar neticesinde Hz. Ali galip gelmiş, Talha ve Zübeyir ölürken sağ kalan Hz. Aişe de Hz. Ali'nin emriyle Medine'ye geri gönderilmiştir.¹²²

Yaşanan elim hadiseler bunlarla sınırlı kalmamış, bu defa Hz. Osman'ın kanını müdafaa etme bahanesi ile Ümeyye oğullarını temsilen Muaviye b. Ebu Süfyan isyan bayrağını açmıştır. Bu süreç içinde idari kadrolarını oluşturan Hz. Ali, başta Kûfe, Basra ve Mısır gibi sosyal ve politik açıdan önemli yerleri kendine bağlamıştır.¹²³ Bu şehirler arasında Mısır'ı gözüne kestirmiş olan Muaviye onu kendi saflarına katmak için gizli birtakım hilelere başvurmuş ve bölge valisinin halife nezdinde itibarını zedelemiştir. Kendisine ulaşan şaibeli haberler neticesinde Hz. Ali Mısır valiliğinde değişiklik yapma kararı almış ve Muhammed b. Ebî Bekir'i vali olarak bölgeye göndermiştir.¹²⁴

¹¹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/179.

¹¹⁸ İsmail Hakkı Atçeken - Adnan Demircan, "Raşid Halifeler Döneminde İç Karışıklıklar", *İslam Tarih ve Medeniyet Külliyyatı* (Siyer Yayınları, 2018), II/299.

¹¹⁹ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 5/448.

¹²⁰ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 181.

¹²¹ Ethem Ruhi Fırlalı, "Cemel Vak'ası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 320.

¹²² Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/534.

¹²³ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/442.

¹²⁴ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/555.

Çalışmanın bu bölümünde konunun ana karakteri olan Muhammed b. Ebî Bekir'in valiliği öncesi dönem incelenerek ve onun adının sıkça geçtiği fitne olaylarındaki rolü analiz edilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın kapsamına binaen detaya girilmeden dönem olayları hakkında bilgiler verilerek, yaşananların topluma yansımaları hakkında çıkarımlar yapılacaktır.

2.1 Hz. Osman Dönemi Olaylarına Genel Bir Bakış

İslam tarihinin ve bilhassa dört halife dönemi içinde en muammalı kabul edilebilecek dönemi Hz. Osman dönemi olmaktadır (23-35/642-656). Bu dönemin olaylarına genel olarak bakıldığında aktarılan rivayetlerin üç meşhur râviden geldiği göze çarpmaktadır. Bu râviler Seyf b. Ömer (öl.180/796), Ebû Mihnef (öl.157/773) ve Vâkıdî (öl.207/823) olmaktadır. Fakat bu râviler dönem olayları hakkındaki bilgileri farklı çerçevelerde aktarmışlardır. Ravilerin kendi metoduna dayanan bu rivayetlerin, birçok kez onların siyasi ve fikri temayüllerine göre şekil aldıkları görülmüştür.¹²⁵

Bu duruma bir örnek olarak Seyf b. Ömer'in rivâyetleri incelendiğinde, onun fitne olaylarını İbn Sebe isimli bir Yahudi'ye dayandırmak sureti ile ele aldığı görülmektedir. Bunun yanında diğer iki râvi olan Ebu Mihnef ve Vâkıdî ise, yaşanan karışıklığın temel aktörlerinin ashabın ileri gelenlerinden bazı isimler olduğunu aktarmaktadır.¹²⁶ Batılı araştırmacı Wellhausen'in bahsi geçen rivayetler hakkındaki şu aktarımları manidardır: “Osman'a karşı muhalefetin hakiki reisleri bulunmak istenirse, bu kimseler bizzat Medine'de aranmalıdır. Bunlar, Muhammed, Ebû Bekir ve Ömer zamanında teokrasinin yüksek meclisini teşkil etmiş olan, Peygamber'in en eski ve en yakın arkadaşları olan kimselerdir. Müminlerin anası Aişe de bunlara dâhildir. Bunlar kendi aralarında Osman'ı en suya sabuna dokunmaz kimse olarak hilafete getirmişlerdi. Fakat daha sonra düşüncelerinde yanılmış oldukları anlaşılmıştı. Çünkü onun zaafı kendilerine değil, irade ve gayri irade etkisiyle kendini terk ettiği ailesine yaramıştı.”¹²⁷

Hz. Osman dönemi olaylarını daha istikrarlı ve net olarak anlayabilmek adına olaylar hakkında aktarılan rivayetleri, dönemin şartları ve durumlarına göre

¹²⁵ Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi (Başlangıçtan Dört Halife Devri Sona Kadar)* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1991), 211.

¹²⁶ Sabri Hizmetli, “Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman' ın Öldürülmesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (1985), 112.

¹²⁷ Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sûkûtu*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963), 20.

daha geniş bir çerçeveden ele almak ve râvileri, rivayetlerine göre ayrıştırarak detaylıca incelemek gerekmektedir.

2.2 Halifeye Yöneltilen Tenkitler

Hz. Osman'ın hilafet dönemi genel olarak incelendiğinde, ilk altı sene toplum ile merkezî yönetimin uyumlu bir devamlılık içerdiği söylenebilir. İkinci altı senelik dönemde ise ortaya çıkan bazı olaylar halk ve yönetim arasında büyük ayrılıklar meydana getirmiştir. Bilhassa bu dönem içinde halife gerçekleştirdiği bazı icraatlar sebebi ile sert tenkitlere maruz kalmıştır. Hz. Osman'a yöneltilen eleştirileri şu şekilde sıralayabiliriz:

1) *Peygamber döneminden kalma mushafların yakılması*: İslam coğrafyasının sınırları Hz. Ömer döneminde hız kazanan fetih hareketleri ile genişlemeye başlamıştır. Hz. Osman dönemine gelindiğinde, fetih hareketleri devam ederek bir tarafta Endülüs bir tarafta Mâveraünnehir'e kadar uzanan geniş sınırlara ulaşılmıştır.¹²⁸ Hicri 30 senesinde Huzeyfe b. Yeman (öl.36/656) komutasında İslam ordusu Azerbaycan yakınlarında gaza için toplanmıştır. Bu sırada Huzeyfe ordu içinde Kuran'ı Kerim'in okuyuş usulüne bağlı ayrışma ve gruplaşmalar olduğunu fark etmiştir. Huzeyfe detaylı bir gözlem yaptığında Kûfe, Basra ve Şam bölgelerinden gelen grupların kendi okuyuşlarının daha doğru ve güzel olduğu konusunda münakaşaya girdiklerine şahit olmuş, ardından yaşananları Hz. Osman'a bildirmiştir. Durumun vahametini fark eden Hz. Osman, farklılıklar sebebiyle oluşan karışıklığı gidermek adına, Zeyd b. Sâbit başkanlığında bir heyet oluşturmuştur. Hz. Osman, Zeyd b. Sâbit başkanlığında kurulan heyete hâlihazırda bulunan bu nüshayı çoğaltmalarını ve istinsah işlemi sırasında Kureys Lehçesi'nin esas alınmasını emretmiştir.¹²⁹

İstinsah heyeti, Kuran'ı Kerim'i ana nüsha dışında yedi adet daha çoğaltarak halifeye takdim etmiştir.¹³⁰ Hz. Osman daha sonra eyaletlere emir yollayarak çoğaltılan nüshalar dışında bulunan tüm nüshaların yakılmasını istemiştir.¹³¹ Hz. Osman'ın bu kararı ilerleyen süreçlerde kendisine yöneltilen eleştiriler içinde yer almıştır.

¹²⁸ Hizmetli, *İslam Tarihi (Başlangıçtan Dört Halife Devri Sona Kadar)*, 211.

¹²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/91-92.

¹³⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/92.

¹³¹ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/66; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/92.

2) *Bazı arazilerin devlet hazinesine alınması*: Hz. Ömer devrinde ganimet olarak elde edilen bazı araziler, Hz. Osman tarafından hazineye geçirilmiş ve buraya hazineye ait hayvanlar yerleştirilmiştir.¹³²

3) *Sahabenin bazısına karşı sert tutumu*: Hz. Osman'ın eleştirildiği bir başka nokta ise sahabeden bazılarına karşı sert tutumları olmaktadır. Bu duruma örnek olarak kaynaklar Ebu Zerr el-Gıfarî (öl.32/653) ile Ammâr b. Yâsir'i (öl.37/657) zikretmiştir. Ebu Zerr, Şam valisi Muaviye ile arasında geçen tartışmalar sonrasında Hz. Osman tarafından önce Medine'ye çağırılmış ardından da kendi isteği ile Rebeze'ye gönderilmiştir.¹³³ Bir diğer isim olan Ammar b. Yâsir ise Abbas b. Utbe b. Ebî Leheb ile arasında yaşanan kavga sebebiyle halife tarafından sopayla cezalandırılmıştır. Bu olaydan sonra her iki tarafın ailesi ve hususiyetle Ammar b. Yâsir, Hz. Osman'a karşı düşmanlık beslemeye başlamıştır.¹³⁴

4) *Eyalet valiliklerine kendi akrabalarını görevlendirmesi*: Hz. Osman hakkında belkide en ciddi ve sert eleştirilerin yapıldığı husus bu olmaktadır. Onun valilik ve devlet kademelerinde yapmış olduğu görevlendirmelerde yakın akrabalarını tercih etmesine halk ve sahabe içinden ciddi eleştiriler gelmiştir.¹³⁵

Hz. Osman halifeliğinin ikinci senesinde Hz. Ömer'in vasiyetine binaen Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı Kûfe valiliğine atamıştır.¹³⁶ Halife daha sonra 25/646 senesinde Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı görevden alarak yerine anne-bir kardeşi Velîd b. Ukbe'yi 61/680 tayin etmiştir.¹³⁷ Hz. Osman buradan sonra Mısır'a yönelerek orada Hz. Ömer döneminden itibaren görevde bulunan Amr b. As'ı 43/644 valilikten azlederek yerine sütkardeşi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'i

¹³² Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/355; Atçeken - Demircan, "Raşid Halifeler Döneminde İç Karışıklıklar", II/284.

¹³³ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/283; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/93.

¹³⁴ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/399.

¹³⁵ Hz. Osman dönemi vali politikaları ve halifeye yöneltlen eleştiriler hakkında detaylar için bkz. Âdem Apak, "Hz. Osman'ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Usul İslam Araştırmaları* 4/4 (01 Aralık 2005), 157-160; Yasemin Barlak, *Kabilecilik Anlayışının Hz. Ali Dönemi Siyasî Gelişmelerine Etkisi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006), 29-31.

¹³⁶ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/244; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/64; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/218.

¹³⁷ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/251; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/67; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/223; Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın Kûfe valiliğinden azli hakkında detaylar için bkz. Nejdî Akay, *Hz. Osman Dönemi Fitne Olayları ve Temel Sebepler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 101-102.

görevlendirmiştir.¹³⁸ Bu görev değişimlerinden iki sene sonra Hz. Osman, bu defa Basra valisi Ebu Mûsa el-Eş'arî'yi 42/662 valilik görevinden alarak yerine dayısının oğlu Abdullah b. Âmir'i 59/679 göreve getirmiştir.¹³⁹ Halifenin vali değişim politikasında düzenin bozulmadığı tek bölgenin Şam olduğu görülmektedir. Orada vali olarak Hz. Ömer devrinden itibaren görevde olan Muaviye b. Ebî Süfyan 660-680 bulunmaktaydı. Halife onun görevi hususunda bir değiştirme kararı almamış, bilakis Abdurrahman b. Alkame el-Kenanî'nin ölmesi ve Umeyr b. Sa'd'ın hastalanması üzerine bu valilerin bölgelerini de Muâviye'ye vererek onu Suriye genel valisi yapmıştır.¹⁴⁰

Halife Osman valilikler yanında merkezi yönetimde de bazı kadro değişiklikleri yapmıştır. Bu görev değişikliklerinde de yakınlarını görevlendirilmiştir. Bunlara en somut örnek olarak Halife Osman'ın amcasının oğlu Mervan b. Hakem (öl.65/685) gösterilmektedir.¹⁴¹

Yukarıda zikredilen maddeler yanında; Erîs kuyusuna Hz. Peygamber'den kalan yüzüğü düşürmesi,¹⁴² hac esnasında Mina'da namazı mukim olarak dört rekât kıldırması¹⁴³ ve Mescid'i Nebevî'ye eklemeler yaptırması¹⁴⁴ Hz. Osman'a yapılan eleştiriler arasında yer almaktadır.

2.3 Vilâyetlerde Gelişen Durumlar

1) Kûfe

Kûfe, Hz. Osman'ın hilafet süresi içinde en yoğun karışıklığın görüldüğü yerler arasında zikredilebilir. Bölgede halifeye karşı gelişen muhalefetin temelinde Hz. Osman'ın buraya atadığı valiler ve onların izlediği idarî politikalar yer almaktadır. Kûfe'de muhalefetin şiddetlenmesinde ana faktör olarak görülen bu valiler, Velid b. Ukbe b. Ebî Muayt ve Said b. el-As'dır.

Hz. Osman'ın emri ile 26/646 senesinde Kûfe valiliğine Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt tayin edilmiştir. Velîd'in hakkında ortaya atılan "Sabah namazını sarhoş halde kıldırması ve evinde içki meclisi kurdurması" iddiaları onun

¹³⁸ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/253-256; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/72; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/225; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, 2/58.

¹³⁹ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/264; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/81; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/230; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, 2/61.

¹⁴⁰ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/284; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/7-8.

¹⁴¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 5/27; Hz. Osman'a yöneltilen eleştiriler hakkında bkz. İbrahim Sarıçam, *Emevî-Haşimî İlişkileri İslam Öncesinden Abbasîlere Kadar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ts.), 235-241; Apak, "Hz. Osman'ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 159.

¹⁴² Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/283.

¹⁴³ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/268.

¹⁴⁴ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/267.

görevden azledilerek, had cezası almasına sebep olmuştur.¹⁴⁵ Velîd b. Ukbe'nin birtakım ithamlar sebebiyle azledilmesinin ardından Kûfe valiliğine halifenin bir başka yakını Saîd b. el-Âs atanmıştır (30/650).¹⁴⁶ Vali Saîd, Kûfe'nin ileri gelenlerinin bulunduğu bir sohbet meclisinde “Sevad Kureyş'e ait bir bahçedir” ifadesini kullanmıştır. Vali Saîd'in bu ifadeleri halk tarafından tepki ile karşılanmıştır.¹⁴⁷ Yaşananların ardından Kûfe bölgesinde halife ve yerel idarecilere karşı memnuniyetsiz tavırlar ortaya çıkmıştır. Hz. Osman bölgede sükûnetin sağlanması amacıyla Saîd'i görevden alarak yerine Ebû Musa el-Eşari'yi Kûfe'ye vali olarak atamıştır.¹⁴⁸

2) Basra

Hz. Ömer döneminde ordugâh olarak kurulan Basra şehri, bölgedeki fetihler ve tarımın çoğalması ile birlikte popülerliği artan bir şehir olmuştur. Bazı Arap kabilelerinin buraya yerleştirilmesi ile nüfus yoğunluğu artan Basra, Hz. Osman döneminde siyasi ve sosyal açıdan etkili bölgeler arasında yer almıştır. Ekonomik açıdan gelişmiş olan Basra şehri, hilafet merkezinin ehemmiyet verdiği vilayetler arasına girmiştir.¹⁴⁹ İslam toplumunda baş gösteren muhalif hareketler Basra'da da etkisini göstermiştir. Her ne kadar Hz. Osman'a isyan eden grupların varlığından söz edilse de Basra şehrinde Mısır ve Kûfe muhalefetine sert mizacı etkin şekilde görülmemiştir.

Hicri 29/649 senesinde Hz. Osman, Ebû Musâ el-Eş'ari'yi görevden azlederek yerine dayısının oğlu Abdullah b. Âmir'i Basra valiliğine görevlendirmiştir.¹⁵⁰ Abdullah'ın Basra'ya atanmasından itibaren geçen üç sene boyunca toplum içinde herhangi bir sorun görülmemiştir. Fakat takvimler hicri 33 senesini gösterdiğinde Basra'da adı İbn Sevda veya İbn Sebe olan bir kimse ortaya çıkmış ve Basra'da dolaşarak insanları Hz. Osman'a karşı kışkırtmaya başlamıştır. İbn Sebe'nin yaptıklarını haber alan Vali Abdullah, onu Basra'dan çıkartmıştır. Sürgün edilerek Kûfe, Şam ve ardından da Mısır'a giden İbn Sebe gizli faaliyetlerini oralarda devam ettirmiştir.¹⁵¹

¹⁴⁵ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/274-277; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/3-4.

¹⁴⁶ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/278.

¹⁴⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 6/152; Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/323; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/139.

¹⁴⁸ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/332-333; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/263.

¹⁴⁹ Abdülhalik Bakır, “Basra”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5/108-111.

¹⁵⁰ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/265.

¹⁵¹ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/327; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/121.

3) Şam

Hız. Osman dönemi olaylarında Şam bölgesine bakıldığında burada herhangi bir fitne ve muhalefet hareketinin olmadığı açıkça görülmektedir. Muhalefet etmek bir kenara Şam halkı Hız. Osman'ın destekçisi olmuştur. Bunun en büyük etkeni muhakkak ki bölge valisi Muaviye b. Ebî Süfyân'ın bölgedeki otoritesidir. Muaviye, Hız. Ömer döneminden itibaren görevde bulunduğu Şam bölgesinde halk ile iyi ilişkiler kurmuş ve onların desteğini almayı başarmıştı. Akabinde hilafetin Benî Ümeyye'den olan Hız. Osman'a geçmesiyle, onun bölgedeki etkinliğinin artarak güçlü bir otorite kurmasının yolunun açıldığı ifade edilebilir.

2.4 Mısır Muhalefedinin Başlangıcı

Hız. Osman dönemi muhalefet hareketleri onun hilafet döneminin ikinci altıncı senelik kısmına tekabül etmektedir (30-35 / 644-654).¹⁵² Bu süreç içinde devletin büyük vilayetlerinden Kûfe, Basra ve Mısır'da birtakım muhalif/isyancı gruplar ortaya çıkmaya başlamıştır. Halifenin bazı icraatlarını ve valilerin yönetimini beğenmeyen bu gruplar, bulundukları şehir merkezlerinde halkı önce yerel yönetime ardından da Halife Osman'a karşı kışkırtmışlardır. Bu bağlamda Hız. Osman'a karşı muhalif hareketlerin en şiddetli yaşandığı yerlerin başında Mısır gelmiştir. Mısır'da halife aleyhinde gelişen muhalefetin miladı 31/652 veya 34/655 senesinde yapılan “Zâtü's-Savârî” gazvesi gösterilebilir. Sefer sırasında vali Abdullah Müslümanlara ikindi veya akşam namazını kıldırdığı esnada Muhammed b. Ebî Huzeyfe yüksek sesle tekbir getirmeye başlamıştı. İbn Ebî Huzeyfe, etraftakilere seslenerek: “Ey Mısır halkı biz esas gazveyi geride bıraktık” diyerek esas savaşın Hız. Osman'a karşı verilmesi gerektiği imasında bulunuyordu. Namazın akabinde durumu sorgulayan vali Abdullah, tekbir sesinin nereden geldiğini sormuş ve ona Muhammed'in tekbir getirdiğini söylemişlerdir. Muhammed'in bu tutumunda samimi bir niyet olmadığını anlayan vali Abdullah, onu yanına çağırarak: “Sen ahmak bir gençsin. Vallahi Müminlerin Emîri'nin kabul edeceğini bilsem sana adım dahi attırmazdım” demiştir. Valinin bu tehdidi üzerine Muhammed: “Vallahi buna senin gücün yetmez. Buna yeltensen bile malik olamazsın” cevabını vermiştir. Savaş esnasında ortamın daha fazla

¹⁵² Giorgio Levi Della Vida, “Osman”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1988), 9/430.

karişmasını istemeyen vali Abdullah, Muhammed'e susmasını emretmiş ve savaş gemisine kendisi ile binmesini yasaklamıştır.¹⁵³

Yaşanan hadiseleri Taberî bir başka rivayetinde şöyle aktarmaktadır: "Abdullah'ın deniz gazvesine çıktığı sene İbn Ebî Huzeyfe ve İbn Ebî Bekir de onunla çıkmışlardı. Bu iki genç Hz. Osman'ın yanlışlarını dile getirerek selefleri olan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in yaptıklarından farklı olan uygulamalarını eleştiriyorlardı. Kuran'da küfürde olduğu ifade edilmiş olan Abdullah b. Sa'd gibi bir adamı vali yapmasından dolayı halifeyi kınıyorlar ve bu gibi kimselerin Resulullah'ın kanı akıtılmasını caiz gördüğü kimselerden olduğunu söyleyerek halifenin de kanının mübah olduğunu ima ediyorlardı. Yine bu iki genç, halifenin peygamberin ashabından olanları yönetimden azledip yerine onun dışladığı kimseler olan Said b. el-Âs ve Abdullah b. Âmir gibi kimseleri getirdiğini söylüyorlardı." Bu söylemler vali Abdullah'ın kulağına gitmiş, o da bu iki Muhammed'i yanına çağırarak onlara: "Bizimle aynı gemiye binmeyin" demişti. Bunun üzerine İbn Ebî Huzeyfe ve İbn Ebî Bekir, Kıptîler ile başka bir gemiye binerek sefere katılmışlardı."¹⁵⁴

Taberî, Vâkıdî'den naklettiği rivayetine şöyle devam etmektedir: Muhammed b. Ebî Huzeyfe ve Muhammed b. Ebî Bekir, savaşa Kıptîler ile aynı gemide katılmışlardı. Bu iki genç savaşta düşmanla karşılaştıkları esnada isteksiz ve tembel davranıyorlardı. Onlara bu davranışlarının sebebi sorulduğunda ise: "Başımızda olmaması gereken Abdullah b. Sa'd gibi bir komutan varken nasıl gayretli savaşabiliriz, cevabını vermişlerdi". Yine onlar, savaş esnasında halifeyi sert şekilde ayıplayarak ve suçlayarak "Osman, Abdullah gibi bir adamı başımıza amil yaptı ve daha şunları şunları da yapmıştı" diyerek gazaya iştirak edenlerin kafalarını kariştiriyorlardı. Bunlar üzerine vali Abdullah, İbn Ebî Huzeyfe ve İbn Ebî Bekir'i çağırdı ve onlara: "Vallahi Müminlerin emirinin onaylayacağını bilsem sizi cezalandırır ve hapsederdim" diyerek sert şekilde uyarmıştır.¹⁵⁵

Nitekim Belâzürî'nin bir rivayetinde vali Abdullah b. Sa'd, İbn Ebî Huzeyfe ile İbn Ebî Bekir'i ordu içinde fesat çıkartmalarından dolayı kendilerini

¹⁵³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 6/163; Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/291 Taberî'nin bu rivayeti İbn Ömer'den nakledilmiştir. Rivayetin ilk metninde "İkindi namazı" ibaresi geçerken, ikinci metinde "Akşam namazı" ibaresi geçmektedir. Buna mukabil Belâzürî'de geçen bir rivayette ise; Muhammed b. Ebî Huzeyfe'nin sabah namazı esnasında yüksek sesle kuran okuyarak dikkatleri üstüne çektiği geçmektedir. Bkz. Belâzürî, *Ebsâbü'l Eşrâf*, 6/164. Rivayetlerden anlaşılacağı üzere yaşanan tartışmalar savaş arefesi gününde gerçekleşmiştir .

¹⁵⁴ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/292.

¹⁵⁵ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/292.

uyarması için Muhammed b. Talha b. Ubeydullah'ı göndermiştir. İkisinin tavırlarından vazgeçmemeleri üzerine vali Abdullah onları bir süre hapsedirmiş fakat daha sonra Muhammed b. Talha'nın araya girmesi sonucu serbest bırakmıştır.¹⁵⁶

Muhammed b. Ebî Huzeyfe ile Muhammed b. Ebî Bekir'in savaş esnasında yapmış oldukları muhalif ve kışkırtıcı hareketler onların aslında savaşmak için orada olmadıklarına da işaret etmektedir. Nitekim daha savaş başlamadan valiye karşı gelerek ordu içinde bozgunculuk çıkartmaya başlamışlardır. Onların bu muhalif tavırları vali Abdullah tarafından hoş görülmeyip uyarma ve onları ordudan ayırma sureti ile engellenmek istenmiştir. Fakat bu defa da savaş esnasındaki isteksiz tavırları ve halife ile vali Abdullah aleyhinde söylemleri ile ordunun motivasyonunu etkilemişlerdir. Vali Abdullah, bu iki genci tekraren sert şekilde uyararak tehdit etmiştir. Fakat her ikisi de sahabe evladı olan bu iki genç, toplum nezdindeki itibarlarına güvenmiş, valinin uyarılarına kulak asmayarak davranışlarına devam etmişlerdir.¹⁵⁷ Onların bu davranışları ordu içinde rağbet görerek taraftar toplamıştır.

Yukarıdaki rivayetler analiz edildiğinde özellikle Muhammed b. Ebî Huzeyfe'nin, vali Abdullah'ın cezalandırma tehdidine aldırış dahi etmemesi, onun yaptırımından çekinmeyecek kadar güçlü bir toplumsal statüsü olduğu fikrini akla getirmektedir. Keza Muhammed b. Ebî Bekir'in de yapılan uyarılara rağmen halife aleyhinde cesurca ithamlarda bulunması ve söylemlerinin toplum içinde destek bulması da bu kimselerin İslam toplumunda itibar ve saygınlıklarına işaret etmektedir.¹⁵⁸

Savaş esnasında yaşanan olayların etkisi toplumun geniş kesiminde yayılım göstermeye başlamıştır. Bununla beraber Muhammed b. Ebî Huzeyfe ile Muhammed b. Ebî Bekir, halife karşıtı söylemlerine sert şekilde devam ederek toplum nezdinde halife Osman ve vali Abdullah'ın itibarını düşürmeye çalışmaktaydılar. Vali Abdullah, onları bu davranışlarından vazgeçmeleri için defaten uyarılmış fakat onlar muhalif hareketlerine ısrarla devam etmişlerdir. Vali Abdullah, Halife Osman'a mektup yazarak İbn Ebî Bekir ve İbn Ebî Huzeyfe'nin kendisine engel olduğunu ve halkın düzenini ifsada yönelttiğini söyleyerek ne

¹⁵⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 6/164; Casim Avcı, "Muhammed b. Ebû Huzeyfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 30/519.

¹⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/14.

¹⁵⁸ Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, 4/400.

yapması gerektiğini sormuştur. Halife mektuba cevaben, Muhammed b. Ebî Bekir'in sorumluluğunun ablasında olması itibariyle Hz. Âişe'de olduğunu, Muhammed b. Ebî Huzeyfe'nin ise kendi himayesinde büyüdüğünü ve aslen de Kureyş evladı olduğunu ifade ederek vali Abdullah'a herhangi bir şey yapamayacağını söylemiştir.¹⁵⁹ Halifenin cevabı üzerine vali Abdullah, bu iki gence herhangi bir ceza vermemiştir.

Hicri 33 senesinde vali Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, ikinci Afrika seferi için ordusu ile yola çıkmıştır. Daha önceki yaşananlar sebebiyle Muhammed b. Ebû Huzeyfe ve Muhammed b. Ebî Bekir'i savaş esnasında aykırı davranmamaları için uyarmış hatta onların bu savaşa katılmalarını engellemek istemiştir. Nitekim savaş yolunda Muhammed b. Ebî Bekir hastalanmış ve yola devam edememiştir. Rahatsızlanan Muhammed b. Ebî Bekir, Muhammed b. Talha ve Muhammed b. Ebî Huzeyfe refakatinde Mısır'a geri dönmek zorunda kalmıştır. Vali Abdullah'ın seferde olmasını fırsat bilen İbn Ebî Huzeyfe ile İbn Ebî Bekir, yönetim boşluğundan istifade ederek halife aleyhindeki nefret söylemleri ile toplumu idarecilere karşı kışkırtmaya devam etmişlerdir¹⁶⁰ ve halktan destekçiler bulmuşlardır. Halife Osman ve vali Abdullah'ın yönetiminden rahatsız olan bu grup, Hz. Osman'a muhalefet etmeye başlayarak İbn Ebî Huzeyfe'yi desteklemiş ve onu kendilerine lider seçmişlerdir.¹⁶¹

Mısır'da idareciler aleyhinde başlamış olan muhalif hareketler olanca şiddetiyle büyümeye devam etmekteydi. Bu esnada gelişen bir olay bu muhalefetin seyrine katkı sağlamıştır. Afrika seferine çıkmış olan Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in 33/653 seferde kazanılan ganimetten kendisi için aldığı paylar ordu ve halk içinde ciddi tartışmalara ve memnuniyetsizliklere yol açmıştır. Hz. Osman vali Abdullah'a Afrika bölgesini itaat altına alması karşılığında ganimetin 1/5'ini kendisine vereceğini vaat ederek onu sefere göndermiştir. Nitekim Abdullah, kazandığı zafer sonucunda ganimeti dağıttıktan sonra kendi payına düşen kısmını alarak kalanı Hz. Osman'a göndermiştir. Fakat daha sonra ordu içinden bir grup bu durumdan rahatsız olduklarını ve Abdullah'ın haksız yere ganimetten kendisine pay aldığını halifeye söylemişlerdir. Halife Osman, bu payı Abdullah'a kendisinin vaat ettiğini ancak gelenlerin bundan razı olmaması

¹⁵⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 6/163-164.

¹⁶⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 6/164; Avcı, "Muhammed b. Ebû Huzeyfe", 30/519.

¹⁶¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 6/165; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/341.

durumunda Abdullah'ın payını iade edeceğini söyleyerek onları razı etmiştir. Halifenin bu teklifini kabul eden grup, Afrika yönetimine de Abdullah b. Sa'd dışında birinin getirilmesini istemişlerdir. Gelen talepler doğrultusunda Halife Osman, Abdullah'a haber yollamış ve ganimetten kendisine aldığı payı askerler arasında dağıtmasını ardından da Afrika'ya bir vekil tayin ederek oradan ayrılmasını söylemiştir.¹⁶²

Mısır ve diğer bölgelerde Hz. Osman aleyhinde artan muhalefetin sebeplerinden birisi de Hz. Peygamberin hanımları ve sahabenin büyüklerinin ağzından yazılan mektuplar olmuştur. Bu mektupların Mısır örneğini ise Muhammed b. Ebî Huzeyfe'nin Hz. Peygamber'in eşlerinin ağzından yazdıkları oluşturmaktadır. Buna göre İbn Ebî Huzeyfe, Hz. Aişe ve Ümmü Seleme adına mektuplar yazmıştır. Mektupların Hz. Aişe ve Ümmü Seleme'ye izafe edilmesindeki sebep başta onların peygamber eşleri olmaları ve ashab içinde halifeye muhalif tavır almalarından gelmektedir. Yine bununla beraber, Hz. Aişe'nin Muhammed b. Ebî Bekir'in kız kardeşi, Ümmü Seleme'nin de Muhammed b. Ebî Huzeyfe'nin kız kardeşi olmasının etkisi göz ardı edilmemelidir. İbn Ebî Huzeyfe, peygamber eşlerinin ağzından kendi eliyle yazmış olduğu mektupları mescide gelerek minberden Mısırlılara okumuştur. İbn Ebî Huzeyfe, sahte mektupları ile Mısır halkını halifenin uygulamalarına karşı harekete geçmek için desteğe çağırmıştır. Peygamber hanımlarının dahi halifeye tepki gösterdiğini duyan kimseler, muhalif harekete destek vererek İbn Huzeyfe'nin safına katılmışlardır. Vali Abdullah'ın o sırada Medine'de bulunmasından kaynaklı otorite boşluğunu başarılı şekilde değerlendiren İbn Ebî Huzeyfe, okuduğu mektuplar ile halkı galeyana getirmiş ve saflarını kalabalıklaştırmayı başarmıştır.¹⁶³

Bahsi geçen mektuplar kimileri için ikna edici olsa da bilhassa Hz. Osman taraftarları için aynı etkiyi göstermemiştir. Halifenin destekçilerinden olan Muaviye b. Hudeyc, Büsr b. Ebî Ertad, Mesleme b. Muhalled ve Sa'd b. Malik gibi kimseler bu durumunun akabinde İbn Ebî Huzeyfe'ye inanmayarak, bizzat halifeye durumun esasını sormuşlardır. Mısır'dan Medine'ye gelen bu grup, bölgenin haberlerini ve Muhammed b. Ebî Huzeyfe'nin yaptıklarını halife

¹⁶² Taberî, *Târîhu 'r-rusûl ve 'l-mülûk*, 4/254-255.

¹⁶³ Kindî, *Kitâbü 'l-Vülât ve 'l-Quḍât*, 14.

Osman'a bildirmişlerdir. Olayların gidişatına ve evlatlığı Muhammed'in yaptıkları karşısında hayrete düşen halife, aciz kaldığını ifade etmiştir.¹⁶⁴

Hiz. Osman 34/654 senesinde vilayetlerden gelen muhalefet haberleri hakkında bilgi almak için valilerini Medine'ye davet etmiştir. O sene tüm valililerin katılımı ile gerçekleşen toplantı sonucunda halife, vilayetlerde yaşanan sorunların araştırılması ve tahkikatı için bazı isimleri görevlendirmek istemiştir. Halife Osman Mısır'da şiddetini artıran muhalefetin elebaşı olan Muhammed b. Ebî Huzeyfe ve Muhammed b. Ebî Bekir'i ikna yoluna gitme kararı almıştır. Bu maksatla Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı Mısır'a göndermiş ve onları ikna etmesini istemiştir. Fakat Sa'd b. Ebî Vakkas ne kadar uğraştıysa da İbn Ebî Huzeyfe'yi ve taraftarlarını ikna edememiştir.¹⁶⁵ Bunun üzerine halife bu defa, Mısır bölgesine giderek oradaki muhalifleri ikna etmesi için Ammar b. Yasir'i göndermek istemiştir. Bunun üzerine halifenin emri ile 34/655 senesinde Mısır'a giden Ammar b. Yâsir, muhalifleri ikna etmek yerine onların elebaşları, Muhammed b. Ebî Huzeyfe ile Muhammed b. Ebî Bekir'in taraflarına katılmıştır. Ammar b. Yasir gibi önemli bir ismin desteğini alan muhalif grubun etkisi de böylece artmıştır. Mısır'daki gidişatı ve olası tehlikeyi fark eden vali Abdullah, Ammar'ın durumu hakkında halifeyi haberdar etmek ve onunla beraberindekileri cezalandırmak istediğini bildiren mektup göndermiştir. Fakat Hiz. Osman, Ammar hakkında verilecek bir müdahale kararının sağlıklı olmayacağını söyleyerek vali Abdullah'a bir şey yapmamasını ve Ammar'ı Medine'ye göndermesini emretmiştir. Vali Abdullah, Ammar'ı Mısır'dan göndermek isteyince muhalif grubun tepkisi ile karşılaşmıştır. Muhalifler her ne kadar bu kararı engellemek istemişlerse de buna muvafık olamamış ve akabinde vali Abdullah'ın, Ammar b. Yâsir'i Mısır'dan sürgün ettiği iddialarını ortaya atmışlardır.¹⁶⁶

Mısır'da yaşananları ve hamiliğini yaptığı Muhammed'in kendisine isyan ederek muhalif tavırlar içinde olduğunu öğrenen Hiz. Osman, onun gönlünü alabilmek hatta gerekirse bu işinden onu vazgeçirtmek için bir girişimde daha bulunmuştur. Muhammed b. Ebî Huzeyfe'nin bu tavırlarına karşı Hiz. Osman, kendisine mescidde ibadet ile meşgul olmasını öğütleyerek ona 30.000 dirhem para ve bir binek deve yollamıştı. Muhammed, halife tarafından iyi niyet mesajı

¹⁶⁴ Kindî, *Kitâbü'l-Vülât ve'l-Quḍât*, 15-16.

¹⁶⁵ Kindî, *Kitâbü'l-Vülât ve'l-Quḍât*, 17.

¹⁶⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 6/165.

olarak kendisine yapılan nasihat ve ikramı kendi planları için bir koz olarak kullanmaya karar vermiştir. Muhammed Mısır halkına seslenerek: “Ey Müslümanlar! Halife Osman’ın yaptığına bakın! Beni işimden döndürmek için bana rüşvet gönderiyor.” diyerek halkı halife aleyhinde kötülemeye devam etmiştir. İbn Ebî Huzeyfe’nin bu söylemleri halk içinde halife Osman’a olan nefretin artmasına sebep olmuştur.¹⁶⁷ Yaşanan hadisenin akabinde Mısırlı bir grup halifenin akrabalarına karşı yaptığı keyfi ikramlarına işaret ederek, dilediğine mal verip dilediğine de vermediğini ifade eden bir mektup yollamışlardır. Mektubu alan halife de bazı öğütleyici ayetler ile mektuba cevap vererek bu kimselere isyandan kaçınmalarını tavsiye etmiştir.¹⁶⁸ Başka bir hadisede ise İbn Ebî Huzeyfe’nin, Hz. Osman’ın vali Abdullah’a hazineden ikramda bulunduğu dair iddiaları ile kıskırttığı Mısırlı bir grup halifeye gelmişlerdir. Halife, grubun valinin icraatlarını ve kendisine mal verilmesi konusunda şikâyetlerini dinledikten sonra valiye haber göndermiştir. Hz. Osman vali Abdullah’a yolladığı mektubunda gelen şikâyetler üzerine kendi durumunu düzeltmesini emretmiştir. Halkın şikâyetlerine karşı öfkelenen vali Abdullah, halifenin emirlerini uygulamak yerine kendisini şikâyete giden gruptan birini dövdürerek ölümüne sebep olmuştur. Tüm bu olanlar halk içinde Hz. Osman’a karşı öfkeli bir muhalefetin oluşmasına yol açmıştır.¹⁶⁹

Görüldüğü üzere Hz. Osman’a muhalefetin en şiddetli örneklerinden biri Mısır’da yaşanmıştır. Bu muhalefet süreci bir anda olmayarak, eski vali Amr b. As’ın görevden alınması ve yeni vali Abdullah b. Sa’d b. Ebî Serh’in göreve gelmesinden itibaren kendisini göstermeye başlamıştır. Eski valinin bölge halkı üzerinde etkileri ve yeni valinin Hz. Osman ile olan akrabılığı sebebi ile başlayan memnuniyetsiz fikirler, zaman içinde muhalefet şeklini almıştır. Her ne kadar Mısır halkı memnuniyetsiz olsa da bu durumun açıkça bir muhalefete dönmesinde dış etkenlerin rolü de bulunmaktadır. Bu etkenler içinde Abdullah b. Sebe’den söz edilebilir. Bir başka önemli etken yine Kureyş içinden yani Hz. Osman’ın yakınından çıkmıştır. Halifenin evladı olarak gördüğü kendisini yetiştirdi evlatlığı Muhammed b. Ebî Huzeyfe, Mısır bölgesinde muhalefet ateşini yakan kişi

¹⁶⁷ Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşraf*, 6/165; İbn Şebbe, Hz. Osman’ın Muhammed’e yolladığı miktarın 100 bin dirhem olduğunu aktarmıştır. bkz. Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî İbn Şebbe, *Târîhu’l-Medînetü’l-münevvere*, thk. Muhammed Şeltut (Cidde, 1973), 3/1117.

¹⁶⁸ İbn Şebbe, *Târîhu’l-Medînetü’l-münevvere*, 3/1121-1122.

¹⁶⁹ Suyûtî, *Târîhu’l-Hulefâ*, 271.

konumunda olmuştur. Hz. Osman'a karşı birtakım hırsları ile ona karşı öfkeli tavırlar alarak muhalefete başlayan İbn Ebî Huzeyfe, zamanla halifenin azılı bir muhalifi haline gelmiştir. Mısır bölgesinde muhalefetin seyrini değiştiren bir başka Kureyşli isim de Muhammed b. Ebî Bekir olmaktadır. Hz. Ebu Bekir'in oğlu olmasına rağmen Hz. Ali himayesinde büyüyen Muhammed, kendi akrabalarını kayırdığı ve ilk iki halifenin yolundan ayrıldığı gerekçeleri ile Hz. Osman'a muhalefet bayrağını açmıştır. İbn Ebî Huzeyfe'nin açıktan başlattığı Hz. Osman muhalefeti yine Kureyşten olan İbn Ebî Bekir'in desteği ile büyümeye başlamıştır. Aile ve kabile bağları ile toplumda itibar gören bu iki genç, muhalif hareketleri ile Mısır halkı içinde muhalefeti canlandırarak bölgede halifenin otoritesini yıkmak için çalışmış ve nitekim ileride görüleceği üzere bu hedeflerine de malik olmuşlardır.

Çalışmanın bu bölümünde Hz. Osman dönemi Mısır olaylarına değinerek çalışmanın ana karakteri olan Muhammed b. Ebî Bekir'in bölgede yürüttüğü faaliyetler detaylıca incelenecektir.

2.4.1 Abdullah İbn-i Sebe'nin Mısır Faaliyetleri

Hz. Osman dönemi olayları ele alınırken, tarihçilerin özellikle fitne olaylarında başrol kabul ettikleri İbn Sebe'den ve onun faaliyetlerinden bahsetmek konunun gidişatı açısından tamamlayıcı olacaktır. Bazı tarih kitapları fitne olaylarını ele alırken İbn Sebe'yi yaşanan tüm olayların faili kabul etmişlerdir. Bunun yanında yapılan modern araştırmalarda hakiki varlığı sorgulanan bu kimse hakkında az rivayet ve çokça yorum bulunmaktadır. Dolayısıyla İslam tarihinin muammalı ve tartışmalı şahsiyetleri arasında sayılmaktadır. Bu sebeple çalışmanın bu bölümünde İbn Sebe ve onun muhalefet hareketlerine değinilecek olup konu hakkındaki rivayetlerin değerlendirmesi yapılacaktır.

Bilinen adı Abdullah b. Sebe olmakla birlikte tarih kaynaklarında İbn Sebâ, İbn Vehb b. Sebâ, annesinin siyahî olmasına nispetle İbnü's-Sevdâ es-Sebeî,¹⁷⁰ İbn Sebe el-Himyerî, İbn Sebe Vehb er-Râsibî el-Hemedânî gibi isimler de atfedilmiştir.¹⁷¹ İbn Sebe, İslam coğrafyasında yaydığı “rec'at” ve “vasîlik”

¹⁷⁰ M. Th. Houtsma, “Abdullah”, *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, ts., 1/40.

¹⁷¹ Ethem Ruhi Fırlı, “Abdullah b. Sebe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 133.

fikirleri ile Sebeiyye olarak bilinen Şîi bir grubun kurucusu olarak zikredilmektedir.¹⁷²

İbn Sebe hakkında aktarılanlara ilk defa Taberî’de, Seyf b. Ömer yoluyla gelen rivayetlerde rastlanmaktadır. Taberî ve İbnü’l Esîr 35 yılı olaylarında İbn Sebe’yi zikrederek onun aslen San’âlî bir Yahudi olduğu ve Müslüman olduktan sonra İslam coğrafyası içinde dolanarak insanları saptırdığını aktarmıştır.¹⁷³ İbn Sebe, aktarılan rivayetlerin gidişatına göre ilk defa Basra’da görülmüştür. Burada halka kendi fikirlerini anlatmış ve onları yöneticileri aleyhinde kışkırtmıştır. İbn Sebe’nin bu fikirleri insanlar tarafından da değer görmüştür.

İbn Sebe, Basra, Kûfe ve Şam’da¹⁷⁴ dolaştıktan sonra nihayetinde Mısır’a gelerek burada faaliyetlerine devam etmiştir. İlk defa Mısır’da rec’at ve vasîlik görüşlerini ortaya atmıştır. Buna göre İbn Sebe, çevresinde toplanan insanlara “Kuran’ı sana indiren Allah elbette seni dönüş yerine döndürecektir.”¹⁷⁵ ayetini okuyarak insanların Hz. İsa’nın tekrar döneceğine inandıkları halde neden Hz. Muhammed’in tekrar döneceğine inanmadıklarını, hâlbuki Hz. Muhammed’in dönmeyi Hz. İsa’dan daha fazla hak ettiğini söyleyerek onları rec’at fikrine inandırmaya çalışmıştır.¹⁷⁶ İbn Sebe’nin bu ifadeleri toplumda geniş yankı oluşturmuştur. Yine o insanlara, her gelen peygamberin bir vasisi olduğunu, Hz. Muhammed’in vasisinin de Hz. Ali olduğunu, Muhammed’in hatemü’l-enbiya, Hz. Ali’nin de hatemü’l-evliyâ olduğunu söylemiştir. Daha sonra İbn Sebe:” Allah’ın Resulünün vasiyetini yerine getirmeyen ve onun vasisini kabul etmeyenden daha zalim kim olabilir” diyerek vasîlik fikrini de ortaya atmıştır.

İbn Sebe, insanlara Hz. Osman’ın halifeliği haksız yere aldığı ve asıl hakkın Hz. Ali’de olduğunu söyleyerek onları halife aleyhinde kışkırtıyordu. Bu fikirlerinden sonra İbn Sebe asıl propagandasına başlamış, etrafındaki insanlara Hz. Ali’yi işaret ederek onun halifelik makamına gelmesi için “emir bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münker” düsturu ile harekete geçmelerini ve insanları bu slogan ile yanlarına çekmelerini telkin ederek Mısır’da halife aleyhine gruplar toplamıştır.¹⁷⁷

¹⁷² Rec’at kavramı hakkında geniş açıklama için bkz. İlyas Üzümlü, “Rec’at”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 34/504.

¹⁷³ Taberî, *Târîhu’r-rusûl ve’l-mülûk*, 4/340; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, 3/46; Sıddık Korkmaz, *Târîhin Tahrîfi İbn Sebe Meselesi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2005), 24.

¹⁷⁴ Taberî, *Târîhu’r-rusûl ve’l-mülûk*, 4/327.

¹⁷⁵ Kasas, 28/85.

¹⁷⁶ Taberî, *Târîhu’r-rusûl ve’l-mülûk*, 4/341; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, 3/46.

¹⁷⁷ Taberî, *Târîhu’r-rusûl ve’l-mülûk*, 4/341; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, 3/46.

İbn Sebe Mısır'da muhalefetini başlattıktan sonra daha önce gitmiş olduğu Basra ve Kûfe'deki gruplara da haberciler yollamaktaydı. İbn Sebe vilayetlere yolladığı haberlerde, valilerin kusurlarını öne çıkararak halkı tahrik ediyordu. Bu haberler diğer bölgelerde de okunarak etrafa yayılıyor ve böylece halk yöneticilerine düşman olmaya başlıyordu. İbn Sebe'nin haberleri hemen hemen tüm bölgelere ulaştıktan sonra Medine'ye de gelmişti. Hz. Osman, gelen haberler üzerine vilayetlere orada yaşanan durumları soruşturması için müfettişler gönderme kararı almıştır. Muhammed b. Mesleme'yi Kûfe'ye, Üsâme b. Zeyd'i Basra'ya, Abdullah b. Ömer'i Şam'a ve son olarak da Ammâr b. Yâsir'i Mısır'a göndermiştir. Vilayetlerde gerekli soruşturmaları gerçekleştiren müfettişlerden Mısır'a görevlendirilen Ammar b. Yâsir hariç hepsi geri dönmüşlerdir. Kısa süre sonra Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh tarafından halifeye gönderilen mektup ile Ammar'ın durumu ve Mısır'da yaşananlar gün yüzüne çıkmıştır. Mısır valisi mektubunda içlerinde Abdullah İbn Sebe, Hâlid b. Mülcem, Sûdan b. Humrân ve Kinâne b. Bişr'in bulunduğu muhalif bir grubun Ammar'ı kendi yanlarına çektiklerini ve Ammar'ın onların etkisinde kaldığını haber vermektedir.¹⁷⁸ Ammar daha sonra Medine'ye dönmüş ve Hz. Osman'a karşı muhaliflerin yanında yer almıştır.

Fitne dönemi içinde İbn Sebe'nin faaliyetleri hakkında aktarılanlar bunlardan ibaret olmaktadır. Bu bilgiler dışında İbn Sebe hakkında rivayetler Cemel vakasında 36/656 karşımıza çıkmaktadır.¹⁷⁹ Yine konumuz açısından olaylara bakıldığında Mısır'da İbn Sebe ile aynı zamanda bulunan hatta fitnenin Mısır ayağında liderlik yaptığı öne sürülen Muhammed b. Ebî Bekir ile Muhammed b. Ebî Huzeyfe'nin yakınlığı veya müşterek hareketleri hakkında rivayetlerde net bilgilere rastlanmamaktadır. Oysa bu iki muhalif gencin İbn Sebe ile aynı görüşleri paylaştığı ve aynı doğrultuda hareket ettikleri gayet açıktır. Medine'den gelen Ammar b. Yâsir'in dahi İbn Sebe'ye katıldığı iddia edilirken büyük ölçüde aynı görüşte bulunan iki Muhammed'in de İbn Sebe'nin yanında olmamaları tenakuz içeren bir durum olmaktadır. Keza fitne dönemi olaylarında baş aktör olarak zikredilen İbn Sebe'nin Hz. Ali dönemi olaylarının birçoğunda isminin geçmemesi araştırmacılar tarafından şüphe ile karşılanmıştır. Dolayısıyla

¹⁷⁸ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/342; Julius Wellhausen, *İslamın En Eski Tarihine Giriş*, çev. Fikret İşıltan (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1960), 111.

¹⁷⁹ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 493-496.

İbn Sebe hakkındaki rivayetler ciddi sorgulamalara tabi tutularak onun hakikatine dair muhtelif fikirler ortaya atılmıştır.¹⁸⁰

2.4.2 Muhammed b. Ebî Huzeyfe'nin Muhalefeti

Hiz. Osman dönemi olayları ele alındığında bilhassa Mısır bölgesinde ortaya çıkan sorunlar zamanla ciddi toplumsal boyutlara ulaşmıştır. Bölge valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'e karşı başlayan memnuniyetsiz tavırlar yönünü zamanla devlet yönetimine çevirmiştir. Halife Osman'ın şehadeti ile artan muhalefetin Mısır içinde en şiddetli yayılımcılarının başında Muhammed b. Ebî Huzeyfe ile Muhammed b. Ebî Bekir gelmektedir. Her ikisi de sahabe evladı ve Kureyş içinden olan bu iki genç, fitne olaylarında Mısır halkını halifeye karşı kıskırtarak muhalefetin bölgede liderleri konumunda olmuşlardır. Her iki Muhammed'in de halife Osman'a karşı son derece muhalif ve yıkıcı olan tutumlarının perde arkasındaki nedenler önemli bir soru işareti oluşturmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde İbn Ebî Huzeyfe ile İbn Ebî Bekir'in halife Osman'a karşı başlatmış oldukları muhalefet ve bunun nedenleri ele alınacaktır.

Tam adı Muhammed b. Ebî Huzeyfe Mihşem b. Utbe b. Rebîa el-Abşemî olmakla beraber künyesi Ebû'l-Kâsım'dır. Babası Ebû Huzeyfe (öl.12/633) ile annesi Sehle bint Süheyl ilk Müslümanlardandır. Muhammed 615 senesinde Habeşistan'da dünyaya gelmiştir.¹⁸¹ Genç yaşlarına geldiğinde babası Ebu Huzeyfe 633 senesinde Yemâme'de Müseylimetülkezzâb'a 12/633 karşı gerçekleşen Akrabâ savaşı sırasında şehit düşmüştür.¹⁸² Babasının vasiyeti üzerine Muhammed, Hiz. Osman'ın himayesinde büyümüştür.¹⁸³

Muhammed'in Hiz. Osman ile yollarının ayrıldığı ve şahsi muhalefetinin başladığı sürece dair farklı rivayetler bulunmaktadır. Belâzûrî'nin Ebû Mihnef'den aktardığı bir rivayete göre Muhammed, Hiz. Osman'ın yanında bulunduğu vakitlerde dini yaşamdan uzaklaşmış ve içki içmeye başlamıştır. Bu durumun akabinde Hiz. Osman kendisini dövdürerek cezalandırmıştır. Bu vahim

¹⁸⁰ İbn Sebe hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Murtazâ Askerî, *İbn Sebe Masalı*, çev. Abdülbaki Gölpinarlı (İstanbul, 1974), 25 vd.; Taha Hüseyin, *el-Fitnetü'l-Kübra (Ali ve Benûhu)* (Mısır: Müessesetü Hindawi, 2012), 2/101 vd.; Murat Akarsu, *Hiz. Osman ve Hilâfeti* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 189; Hasan Barlak, *Arap Kabilecilik Anlayışının Hiz. Osman Dönemi Siyasi Gelişmelerine Etkisi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 107.

¹⁸¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fi Ma'rifetü's-Sahâbe*, 5/82; İbn Hacer, *el-İsabe fi-Temyizi es-Sahabe*, 6/9.

¹⁸² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 3/62.

¹⁸³ İbn Hacer, *el-İsabe fi-Temyizi es-Sahabe*, 6/9.

hadise sonrasında Muhammed, hâmisî olan Hz. Osman'dan, deniz gazvesine katılmak istediğini öne sürerek Mısır'a gidebilmek için müsaade almıştır.¹⁸⁴

Taberî'nin Seyf yoluyla aktardığı bir başka rivayete göre ise Muhammed, velisi Hz. Osman'ın halife olduğu esnada kendisine gelerek valilik talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Hz. Osman, Muhammed'in bu iş için ehil olmadığını ve halkın nezdinde kabul görmeyeceğini söyleyerek onun talebin reddetmiştir. Bunun üzerine Muhammed, kendi rızkını kazanmak için Medine'den ayrılma izni istemiş ve halife Osman da ona izin vererek yanında bir miktar mal ile onu yolcu etmiştir.¹⁸⁵ Yaşananlar sonrasında Mısır'a giden Muhammed, orada halife aleyhinde muhalefet etmeye ve halife hakkında sert söylemleri ile halkı kışkırtmaya başlamıştır. Aktarılan rivayetlerde geçen hadiseler, Muhammed b. Ebî Huzeyfe'nin Hz. Osman'a karşı muhalefedinin temel sebebi olarak kabul edilmiştir.¹⁸⁶

2.4.3 Muhammed b. Ebî Bekir'in Muhalefeti

Mısır'da halife aleyhinde gelişen faaliyetlerin bir diğer önemli ismi de Muhammed b. Ebî Bekir'dir. Mısır'a gidiş zamanı ile ilgili Belazûrî'de geçen bir rivayette, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in bölge valisi olması ile aynı seneye tekabül ettiği görülmektedir (27/648).¹⁸⁷ Bununla beraber Muhammed'in adı kaynaklarda ilk olarak 31/652 veya 34/655 senesinde yapılan "Zâtü's-Savârî" gazvesinde geçmektedir.¹⁸⁸

Muhammed b. Ebî Bekir'in Mısır'da muhalif hareketin temsilcilerinden olduğu ifade edilebilir. Muhammed'in muhalefeti başlarda bölge valisi İbn Ebî Serh'e karşı başlamıştır. Bu muhalefetin ilk nedeni vali İbn Ebî Serh'in Hz. Peygamber döneminde irtidat etmiş olmasıdır.¹⁸⁹ İrtidatı ile bilinen ve halifenin akrabası olması hasebiyle Mısır'a vali tayin edilmesi ikinci bir muhalefet nedeni olarak ifade edilmiştir. Zikredilenlerin yanında vali İbn Ebî Serh'in, Afrika fetihlerinden edinilen ganimet gelirinin bir kısmını kendi hesabına aktarması bölgede bulunan muhalif düşünceli kimselerin dikkatini çekmiştir. Muhammed,

¹⁸⁴ Belâzûrî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/159.

¹⁸⁵ Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 4/400.

¹⁸⁶ Avcı, "Muhammed b. Ebû Huzeyfe", 30/519.

¹⁸⁷ Belâzûrî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 6/163 Muhammed b. Ebî Bekir'in Mısır'a gidiş tarihi vali Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh ve Muhammed b. Ebî Huzeyfe ile aynı dönem olarak zikredilmiştir. Bu rivayette zikredilen tarihten asıl maksat, İbn Ebî Bekir ile İbn Ebî Huzeyfe'nin muhalefedinin başlangıcı olması da muhtemeldir.

¹⁸⁸ Savaş hakkında detaylı bilgi için bkz. Murat Öztürk, "Zâtüs-Savârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44/152-153.

¹⁸⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/409.

önce bölge valisinin görevde liyakatli olmadığı ve zimmetine hazine malı geçirdiği iddialarını ortaya atmıştır. Ardından da valinin azli için halkı galeyana getirmek adına muhalif çalışmalar yürütmüştür.¹⁹⁰

Mısır halkının nezdinde vali İbn Ebî Serh'in itibarını zedelemeye çalışan Muhammed, genel anlamda Hz. Osman'ın idaresinden de memnun değildi. Zira o Hz. Osman'ın idari kararlarının Hz. Peygamber'in ve ilk halifelerin yolundan tamamen ayrı olduğunu düşünüyordu. Muhammed'e göre Hz. Osman Allah'ın ve Hz. Peygamber'in yolundan ayrılan ve İslam toplumunu nifaka sürükleyen kimse olmaktaydı. Bu ifadelere Muhammed'in şu sözleri delil teşkil etmektedir: “Osman'a gelince muhakkak o Kurân'ın hükmünü kenara itti ve zulmetti. Oysa Allah *“Kim Allah'ın indirdiği ile hüküm vermezse o fasıklardandır”* buyurmuştur.”¹⁹¹ Biz Osman'ın bu işlerine kızdık ve onu öldürdük”.¹⁹² Muhammed'in ölmeden önce sarfettiği bu ifadeleri, onun Hz. Osman'a olan muhalefetini özetlemektedir.

2.5 Mısırlı Muhaliflerin Muhammed b. Ebî Bekir ile Medine'ye Gelmesi

Hz. Osman gittikçe büyüyen muhalif hareketleri önlemek ve halkın güvenini kazanabilmek adına yeni kararlar almıştır. Bu minvalde eyaletlere mektuplar yollamış ve halk içinden haksızlık görenlerin haklarını bölge valilerinden ve bizzat kendisinden almalarını söylemiştir. Halife mektubunda valilerin halk üzerinde sorumlu olduğunu ve her sene hac zamanı onları Medine'ye çağırarak şikâyetler hakkında kendileriyle görüşeceğini de bildirmiştir. Hz. Osman 35/655 hac mevsiminde valileri ile Medine'de istişare toplantısı gerçekleştirmiştir. Bölge valileri yanında Hz. Ali, Amr b. As ve Talha b. Ubeydullah'ın da katılımı ile gerçekleşen toplantıda yaşanan şiddetli tartışmalar sebebiyle nihai bir neticeye varılamamıştır.¹⁹³

Hz. Osman gerçekleşen toplantının bir karara bağlanamamasının ardından valilerine bölgelerine dönme izni vermiştir. Bu amaçla tüm valiler yönetim bölgelerine doğru yola çıkmıştır. Fakat Kûfe valisi Saîd b. el-Âs dönüş yolunda beklemediği bir engel ile karşılaşmıştır. Daha önce bahsedildiği gibi Kûfe'de asi oldukları gerekçesi ile bölgeden sürgün edilen Eşter en-Nehaî ve arkadaşları,

¹⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/14; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/238.

¹⁹¹ Mâide 5/48.

¹⁹² Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 5/105.

¹⁹³ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/342.

dönüş yolunda vali Saîd'in yolunu keserek onu Kûfe'ye sokmamışlardır. Cerâ mevkiinde bekletilen Saîd, şehre alınmadığı gibi yanında bulunan kölesi de tehdit amaçlı öldürülmüştür. Yaşananlardan sonra halifenin yanına gelen Saîd, olanları aktardıktan sonra isyancıların isteklerini halifeye bildirmiştir. Buna göre Kûfe halkı Hz. Osman'dan, mevcut valiyi azlederek Ebû Musa el-Eşarî'yi görevlendirmesini istemişlerdir. Asiler karşında çaresiz kalan halife Osman, istemeyerek de olsa bu teklifi kabul etmiş ve Saîd'i görevden azlederek Ebu Musa'yı vali tayin ettiğine dair mektubunu Kûfelilere yollamıştır.¹⁹⁴

Hz. Osman, Kûfe'de ortaya çıkan problemi henüz çözmüşken bu defa başka bir kötü haber Mısır'dan gelmiştir. Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, Muhammed b. Ebî Huzeyfe'nin muhaliflerden oluşan bir grup topladığını ve Medine'ye doğru harekete geçtiklerini haber veren bir mektup göndermiştir. Mektuba göre İbn Huzeyfe, sayıları 500 ila 1000 Mısırlıdan oluşan bir grup toplamıştı. Umre yapma amacı ile yola çıktıklarını söyleyen grubun başında Muhammed b. Ebî Bekir bulunuyordu. Yine bu grubun içinde Abdurrahman Udeys el-Belevî, Kinâne b. Bişr, Sevdân b. Humran ve Gâfikî b. Harb gibi isimler de yer almaktaydı. Vali Abdullah, Hz. Osman'ı gelen gruba karşı uyarmış ve umre yapacaklarını söyleseler de asıl niyetlerinin kötü olduğunu bildirmiştir.¹⁹⁵

Mısırlılar ile birlikte Basralılar ve Kûfelilerin de olduğu kalabalık bir grup 35/656 Zilkade ayında Medine yakınlarına gelmiş bulunuyorlardı. Daha önceden birbirleri ile mektuplaşmış ve anlaşmalı şekilde yola çıkmışlardı. Bu gruplardan Mısırlılar Zû Merv'de, Basralılar Zû'l-Huşub'da¹⁹⁶ Kûfeliler ise el-Avas'da konaklamışlardı. Bu gruplar her ne kadar ortak hareket etseler de ne yapacaklarına dair ortak bir fikirde değillerdi. Basralılar halife olarak Talha b. Ubeydullah'ı, Kûfeliler ise kendi adayları olarak Zübeyr b. Avvam'ı göstermekteydiler. Mısırlılar ise bu konuda Hz. Ali'yi destekliyorlardı.¹⁹⁷ Mısırlıların bu tercihinin arkasında Muhammed b. Ebî Huzeyfe ve Muhammed b. Ebî Bekir'in reyi olması muhtemel sebep olabilir. Zira İbn Ebî Bekir'in Hz. Ali himayesinde büyüdüğü daha önce ifade edilmişti. Bununla beraber Taberî'de geçen Vâkîdî'den aktarılan

¹⁹⁴ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 168; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/330-336.

¹⁹⁵ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 358 Seyf'in bazı rivayetlerine göre bu grubun içinde Abdullah İbn Sebe'de bulunmaktaydı. bkz. 4/349; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, 2/353; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/80; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8/79-80; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 174; Halis Demir, "Meşruiyet Açısından Hz. Osman'ın Öldürülmesinin İncelenmesi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2008), 77-119.

¹⁹⁶ Medine'ye bir gecelik mesafede bulunmaktadır. bk. el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/372.

¹⁹⁷ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/349.

bir rivayette ise Muhammed b. Ebî Huzeyfe'nin Hz. Ali'ye bir mektup yazdığı ve Mısırlı grup ile bu mektubu ona ulaştırdığı geçmektedir.¹⁹⁸

Medine yakınlarında toplanmış olan muhalif gruplar önce belirli sayıda kişi ile şehre girmiş ve yapacakları bir girişime karşı olası askeri müdahale olup olmadığını kontrol etmeye karar vermişlerdir. Medine'ye gelen muhalifler yine burada hilafet makamı için destekledikleri sahabiler ve Hz. Peygamberin hanımları ile görüşmeler de yapmışlardır. Gruplar içinden bazı temsilciler Hz. Ali, Talha ve Zübeyir ile görüşerek onlara tekliflerini iletmışlerdir. Mısırlılar Hz. Ali'nin yanına geldiklerinde Hz. Ali onlara geliş sebeplerini sormuş, onlar da kendisinden davet mektubu aldıklarını söylemişlerdir. Fakat Hz. Ali bu bilginin doğru olmadığını ve kendisinin hiçbir surette mektup yazmadığını ifade ederek onların halifelik tekliflerini de reddetmiştir. Aynı tavrı Talha ve Zübeyir de göstermiş ve muhalifleri yanlarından uzaklaştırmışlardır.¹⁹⁹

Hz. Ali, Hz. Osman'a muhaliflerin geldiklerini ve asıl niyetlerini haber vererek yaklaşmakta olan tehlikeye karşı uyarmıştır. Hz. Osman haberi aldığı anda onları durdurmak adına çareler aramaya başlamıştır. Bu bağlamda halife ashaptan bazıları ile görüşerek kendisine destek olmalarını istemiştir. Hz. Osman'ın çözüm arayışları esnasında Mısırlı muhaliflerden bazısı mescide gelerek burada sahabe ile görüşmüştür. Mısırlılar valileri Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh hakkında birtakım şikayetlerde bulunarak onun azledilmesini istediklerini belirtmişlerdir. Olay üzerine Hz. Aişe ve Talha Hz. Osman'a gelerek Mısırlıların isteklerini yerine getirmek adına neden bir şeyler yapmadığı hususunda sitemli bir tavırla konuşmuşlardır.²⁰⁰ Mısırlıların istekleri doğrultusunda Hz. Ali de halifeye gelerek Mısırlıların vali Abdullah'ın azledilmesini ve onun yerine Muhammed b. Ebî Bekir'i atanmasını istediklerini söylemiştir.²⁰¹

Hz. Osman muhalifleri sakinleştirmek ve onları uzaklaştırmak adına Hz. Ali'den yardım istemiştir. Muhaliflerle konuşmak ve onları geri dönmeye ikna etmek için Hz. Ali beraberinde Mervan b. Hakem, Muhammed b. Mesleme ve Saîd b. el-Âs'ın da içinde olduğu bir grup Zî Huşub mevkiine gitmiştir.²⁰² Burada

¹⁹⁸ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/358.

¹⁹⁹ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/349-350; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/51.

²⁰⁰ Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-Ferîd* (Beyrut: Dar'ul Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 5/39.

²⁰¹ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medînetü'l-münevvere*, 4/1158; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 272.

²⁰² Taberî bu isimler arasında Saîd b. Zeyf, Ebu Cehm el-Adevî, Cübeyr b. Mûtim gibi kimseleri de zikretmiştir. bkz. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/360.

Mısırlı muhalifler ile görüşen grup, onların geri dönme şartı olarak taleplerini sormuştur. Mısırlılar valileri olan Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in görevden alınmasını istemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ali ve Muhammed b. Mesleme, vali Abdullah'ın görevden azledilerek yerine Muhammed b. Ebî Bekir'in tayin edildiğini bildirmiş ve bunu içeren yazılı mektubu da Mısırlılara teslim etmiştir.²⁰³ Karşılıklı mutabakatın sağlanması sonunca Mısırlılar yeni valileri Muhammed b. Ebî Bekir ile geri dönüş için yola çıkmaya karar vermişlerdir. Mısırlıların bu kararı sonrasında Medine'de bulunan Basralı ve Kûfeli gruplar da toplanarak bölgelerine geri dönmeye başlamışlardır.²⁰⁴ Yaşanan olaylarda dikkat çeken husus Mısırlıların adeta muhalif grupların liderleri konumuna olmasıdır. Zira Medine'ye gelme adımını ilk onlar atmış ve daha sonrasında muhalefet hareketi yine onların öncülüğünde devam etmiştir. Yine halife ve sahabe ile anlaşmaya Mısırlılar oturmuş ve onların geri dönme kararına diğer gruplar da aynı şekilde uymuşlardır.²⁰⁵

2.5.1 Mektup Hadisesi

Hz. Osman dönemi fitne olayları ele alındığında muhalifler ile halife arasında yaşanan muammalı konulardan birinin de mektup hadisesi olduğu söylenebilir. Aktarılan rivayetlerin neredeyse tamamında ihtimalli ifadeler ile izah edilmiş olan hadisenin hakikati tam olarak anlaşılamamıştır. Bununla beraber söz konusu hadisede kimlerin rol aldığı da ayrı bir sır perdesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hz. Ali ve sahabeden bazılarının çabaları ile muhaliflerle karşılıklı anlaşma sağlanmış ve muhalifler halifeden aldıkları taahhütler ile geri dönmeye başlamışlardır. Mısırlı grup halifeden almış oldukları Muhammed b. Ebî Bekir'in vali atandığını bildiren mektupları ile yolda oldukları esnada Eyle²⁰⁶ ismiyle bilinen bölgede enteresan bir durum ile karşılaşmışlardır.²⁰⁷ Buna göre deveye binmiş bir süvari Mısırlıların önce aralarından geçmiş daha sonra onlardan uzaklaşmış ve daha sonra tekrar kafilenin yakınına gitmişti. Bu durum Mısırlıların dikkatini çekmiş ve süvariye durdurarak sorguya çekmişlerdir. Sorguya çekilen

²⁰³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 6/183.

²⁰⁴ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/360.

²⁰⁵ Akarsu, *Hz. Osman ve Hilâfeti*, 230.

²⁰⁶ Hicaz ile Şam arasında, denize kıyı küçük bir şehirdir. bk. el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/292.

²⁰⁷ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medînetü'l-münevvere*, 4/1150.

süvari ısrarla Hz. Osman'ın kölesi olduğunu söylemiştir.²⁰⁸ Nitekim bu kişinin halifenin kölesi Ebû el-A'ver b. Süfyan es-Sülemî olduğu anlaşılmıştır.²⁰⁹ Mısırlılardan Muhammed b. Ebî Bekir adamı sorguya çekerek ona: "Sana ne oluyor? Garip bir halin var, kimsin?" demiştir.²¹⁰ Bunun üzerine adam "Halifenin Mısır elçisiyim" diyerek cevap vermiştir. Muhammed bu defa adama ne için Mısır'a gittiğini ve yanında herhangi bir mektup olup olmadığını sormuştur. Adamın "hayır" cevabı vermesi üzerine orada bulunanlar: "Hem elçi olduğunu hem de mektup taşımadığını söylüyorsun, senin durumunda şüpheli şeyler var" diyerek adamın üstünü aramaya başlamışlardır. Yapılan aramada adamın üstünde bir şey çıkmamış fakat daha sonra adamın su kırbası Muhammed b. Ebî Bekir'in dikkatini çekmiştir.²¹¹ Muhammed kırbanın su dolu olmadığını görmüş ve içini açmıştır. Bu defa kırbanın içine gizlenmiş bir mektup çıkmıştır. Mısırlılar mektubu incelediklerinde Hz. Osman tarafından Mısır valisi Abdullah'a yazıldığını görmüşlerdir. Halife, mektubunda şunları yazmıştır: "Muhammed b. Ebî Bekir ve filan filan sana bir mektupla geldikleri zaman onları öldür veya el ayaklarını çarpraz olarak kes. Şikayet için gelen diğer kimseleri de hapsed." Mektubu okuyan Mısırlılar öfkeyle Medine'ye geri dönmüşlerdir.²¹²

Mısırlılar halifenin kendileri hakkında yazdığı mektubu alarak Hz. Ali'nin yanına gitmişlerdir. Mısırlılar mektubu göstererek: "Allah'ın düşmanının bizler hakkında yazdıklarını görüyor musun? O bizim hakkımızda bunları dedi o halde artık Allah onun kanını bize helal kılmıştır. Haydi, bizimle gel ve ona gidelim." demişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ali: "Vallahi sizinle gelmem." demiş bu defa Mısırlılar: "O halde neden bize mektup yazdın" demişlerdir. Hz. Ali ise hiçbir mektup yazmadığını söylemiş ve kendilerine destek vermeyeceğini vurgulayarak Mısırlıları yanından göndermiştir.²¹³ Hz. Ali'den bekledikleri desteği alamayan muhalifler kendi aralarında: "Bizler bu adam için mi savaşıyoruz ve bu adam için mi diğer adama öfkeleniyoruz." diyerek oradan uzaklaşmışlardır.²¹⁴

²⁰⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 6/183; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/356.

²⁰⁹ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/356 Başka bir rivayette ise kölenin yanında Şam ehlinden Havlân isimli birinin de olduğu aktarılmıştır. bkz. 4/368.

²¹⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 6/183.

²¹¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 6/183; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/376.

²¹² Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 169; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 6/183; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/356.

²¹³ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 170.

²¹⁴ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/356.

Hız. Ali'nin yanından ayrılan Mısırlılar Hız. Osman'ın yanına gitmişlerdir. Mısırlılar halifeye mektubu göstermişler ve kölesini yakaladıklarında üstünden çıktığını söylemişlerdir. Bunun üzerine halife kölenin kendisine ait olduğunu fakat ondan habersiz çıktığını ifade etmiştir. Muhalifler mektubu ve üzerinde halifeye ait mührü göstermişlerdir. Hız. Osman ise mektubu kendisinin yazmadığını ve mührün de taklit edildiğini söyleyerek suçsuz olduğunu ifade etmiştir.²¹⁵ Bir başka rivayette ise Hız. Osman muhaliflere şöyle cevap vermiştir: “Bu mektubu benim yazdığuma dair ya iki Müslüman şahit getirin ya da ben ondan habersiz olduğuma Allah huzurunda yemin edeyim. Zira mektup başkası adına da yazılabilir ve mühür de taklit edilebilir.” Fakat asiler ikna olmayarak eğer halifelikten ayrılmazsa kendisini öldüreceklerini söylemişlerdir.²¹⁶

Hadise ile ilgili aktarılan bir başka rivayette ise Mısırlı muhalifler halifenin elçisini ve yanındaki mektubu alarak Medine'ye dönmüşlerdir. Mısırlılar burada Hız. Ali ve Muhammed b. Mesleme ile beraber halifenin yanına giderek vali Abdullah'a yolladığı mektubu ona göstermişlerdir. Hız. Osman, kölenin kendisine ait olduğunu fakat mektup ve mührün kendisine danışılmadan hazırlandığını ve olaylar hakkında suçsuz olduğu söylemiştir. Halifenin cevabı üzerine muhalifler: “Nasıl olur da senin köleni senin devene bindirip, eline bu mektubu verip mühürler ve valine gönderirler. Senin bundan nasıl haberin olmaz? Sen ya hakikati söylüyorsun ya da yalan. Eğer bu söylediklerin yalan ise haksız yere bizim öldürölmemizi emrettiğin için görevi terk etmen gerekir. Eğer ki söylediklerin hakikat ise bu defa zaaf göstermiş ve etrafında yapılan işlere karşı gaflete düşmüşsün demektir o zaman da bu gafletinden dolayı görevden ayrılman gerekir” diyerek halifenin görevini bırakmasını istemişlerdir. Fakat Hız. Osman öldüreceğini bilse dahi Allah'ın kendisine giydirmiş olduğu elbiseyi asla çıkartmayacağını söylemiştir.²¹⁷ Muhalifler ise kendisini görevden azletmeden veya onu öldürmeden Medine'den ayrılmayacaklarını vurgulamışlardır.

Hız. Osman'ın yaşanan mektup hadisesinden ısrarla haberi olmadığını ifade etmesi sonucunda kafalarda soru işareti kalmıştır. Bu kez halifeye onun haberi olmadan kimin kendisinin mührünü kullandığı sorulmuş ve o da kâtibî olan Mervan b. Hakem'i işaret etmiştir.²¹⁸ Bunun üzerine muhalifler gözlerini Mervan'a

²¹⁵ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/368.

²¹⁶ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 169; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/356-357.

²¹⁷ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/375.

²¹⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 6/181.

çevirmiş ve halifeden onu kendilerine teslim etmesini eğer bunu yaparsa kendisine bir zarar vermeyeceklerini söylemişlerdir. Fakat halife en yakınlarından ve kâtibi olan Mervan'ı isyancılara teslim etmeye yanaşmamıştır. Zira halife bu teklifi kabul ederek Mervan'ı onlara verdiği takdirde onun herhangi bir yargılanma olmadan katledileceğini bilmekteydi. Halifeden önce istifasını daha sonra Mervân'ı isteyen muhalifler istediklerini alamamışlar ve bunun üzerine Hz. Osman'ın evini muhasaraya almışlardır.²¹⁹

2.6 Hz. Osman'ın Şehadetinde Muhammed b. Ebî Bekir'in Rolü

Halifeden istediklerini almaya kararlı olan asi gruplar önce halifenin evini kuşatma altına almışlar ardından da evine girerek onu şehit etmişlerdir. Çalışmanın bu başlığında Hz. Osman'ın muhasara edilmesinden şehit edilmesine kadarki süreç aktarılacak ve bu vahim hadisede Muhammed b. Ebî Bekir'in rolü incelenmeye çalışılacaktır. Konunun mahiyeti açısından söz konusu olayın detaylarına girilmeyecek, hususiyetle Muhammed'in yaşananlardaki rolü ele alınacaktır.

Muhalif gruplar ortak hareket ettiklerini fark ettirmemek amacıyla Medine'ye dağınık şekilde girmişlerdir.²²⁰ Şehre giren isyancı gruplar halifenin evine giderek çevresini sarmışlardır. Mısırlı grup halifeden mektup hadisesinin sorumlusu olarak Mervan b. Hakem'i teslim etmesini istemişlerdir.²²¹ Fakat halife onun öldürüleceğini öngörerek bu isteği kabul etmemiştir.²²² Bunun üzerine asiler "Allah bundan sonra senin kanını helal kılmıştır, muhakkak ki sen ahdi bozdun" diyerek Hz. Osman'ın evini kuşatmaya almışlardır.²²³

Hz. Osman asi grupların muhasarasına karşı yardım yolları aramaya başlamış, bu amaçla Medine dışından destek alabileceği vilayetlere mektuplar yollamıştır. Halifenin yardım mektubuna başta Muaviye olmak üzerine, Mısır ve Kûfe'den destek cevabı gelmiştir.²²⁴ Şam bölgesinden Muaviye, Habib b. Mesleme (öl.42/662) komutasında bin kişilik birlik hazırlatmıştır.²²⁵ Mısır'da

²¹⁹ Mervan'ın mektup hadisesindeki rolü hakkında ayrıca bkz. İsmail Hakkı Atçeken, "Hz. Osman Dönemi İç Olaylarında Mervan b. Hakemin Rolü", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (1999), 330-338.

²²⁰ Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 4/351-355; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/68.

²²¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 6/184.

²²² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 6/185; Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, 273.

²²³ Halife b. Hayyât, *et-Târih*, 169; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 6/184; Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 4/356; İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, 5/41; Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, 274.

²²⁴ Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 4/352; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/61.

²²⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/1 Öncü birlik komutanı olarak Yezîd. b. Esed el- Kasrî'nin adı da zikredilmektedir.

halife taraftarlarından Muaviye b. Hudeyc (öl. 52/672) Kûfe'den ise Ka'ka b. Amr (öl.40/660) askerleri ile halifeye destek için yola çıkmıştır.²²⁶ Basra'da ise Abdullah b. Âmir 500 kişiden oluşan birliğini Medine'ye göndermiştir.²²⁷

Vilayetlerden gelmesi beklenen yardımlar gecikmiş ve bu durum Hz. Osman'ı endişelendirerek farklı destekler aramaya yöneltmiştir.²²⁸ Hz. Osman asilere karşı halkın desteğini talep etmek ve topluma kendisini ispat edebilmek adına mescide gitmiş, burada insanlara namaz kıldırması ve hutbe vermiştir. Bu esnada asiler mescide girerek halifenin hutbesini engellemiştir. Bu kimseler insanları mescitten çıkartarak halifeyi hutbeden indirmiş ve öldüresiye dövmüşlerdir.²²⁹ Yaşananlar sonunda asi grupların amaçlarının farklı olduğunu anlayan bazı sahabiler Hz. Osman'ı korumak adına evinin etrafında toplanmışlardır.²³⁰

Asiler muhasaranın ilk otuz günü Hz. Osman'ın mescide gitmesine ve namaz kıldırmasına müsaade etmişlerdir.²³¹ Bu zaman zarfında halife ile sadece uygun gördükleri kimseleri görüştürmüşlerdir. İlk otuz günün bitiminde Hz. Osman'ın artık evden dahi çıkması engellenmiştir. Namazları halife yerine asilerden bazısı kıldırmıştır.²³² Yaklaşık kırk dokuz gün devam ettiği ifade edilen muhasaradan Medine halkı da endişe duymaya başlamıştır. Şehirde kargaşa ortamı oluşturan asilerden korkan insanlar, sokaklara çıkmaya çekinir hale gelmişlerdir.²³³ Kuşatma şartları günden güne sıkılaşmaya başlamış ve halife ile kimsenin görüşmesine müsaade edilmemiştir. Bununla kalmayan asiler halifenin asli ihtiyaçlarını teminini engellemişlerdir.²³⁴ Su ve gıda gibi temel ihtiyaçlarını karşılayamayan Hz. Osman sahabeden yardım istemiştir. Halifenin yardımına Hz. Ali el uzatarak su temin etmiş fakat suyun halifeye ulaşması bazı muhaliflerce engellenmiştir. Halifenin kendi kuyusundan su almasına izin verilmemiş hatta yardım etmek isteyenler de kötü muamelelere maruz kalmışlardır.²³⁵ Hz.

²²⁶ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/352; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 3/61; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/294.

²²⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/294.

²²⁸ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/170.

²²⁹ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/353.

²³⁰ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/353-354.

²³¹ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/354.

²³² Hz. Osman'ın muhasara sürecinde namazları el-Gafikî b. Harb el-Akkî kıldırması. bkz. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/354.

²³³ Taberî, insanların yanlarında kılıçları olmadan dışarı çıkmadıklarını ifade etmiştir. bkz. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/354.

²³⁴ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/386.

²³⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 6/185; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/386.

Peygamber'in hanımlarından Safiyye, Eşter en-Nehai'nin engellemelerine rağmen halifeye bir miktar yardımda bulunabilmiştir.

Hiz. Osman'ın muhasarası sürecinde Hiz. Aişe'nin tutumlarına de değinmek yerinde olacaktır. Hiz. Aişe asilerin halifenin evini kuşatmaları esnasında hac hazırlığı yapmaktaydı. Onun bu kararını duyan Mervan b. Hakem ve Zeyd b. Sâbit yanına gelerek Medine'de kalmasını istemiş ve onun vesilesi ile Allah'ın üstlerinden bu belayı defedebileceğini söylemişlerdir. Fakat gitme konusunda kararlı olan Hiz. Aişe onların bu teklifini "Yemin olsun ki haccı kendime vacip kıldım. Ümmü Habibe'nin durumuna mı düşmemi istiyorsunuz? Vallahi ayıplanmayacağım" diyerek reddetmiştir.²³⁶ Hiz. Aişe aldığı karar üzerine Medine'den ayrılarak Mekke'ye gitmiştir.

Konuyla ilgili bir rivayete göre Hiz. Aişe Mekke'ye giderken Mısırlı asilerin içinde bulunan kardeşi Muhammed b. Ebî Bekir'i de çağırması ve kendisiyle gelerek bu işten uzaklaşmasını istemiştir. Fakat onun bu teklifi Muhammed tarafından geri çevrilmiştir. Bunun üzerine Hiz. Aişe "Gücüm yetseydi onları bu işten alıkoyardım" diyerek yoluna devam etmiştir.²³⁷ Yaşananların akabinde Medine'de bulunan Hanzale el-Kâtib, Muhammed'in yanına gelerek "Müminlerin annesi senden kendisiyle beraber olmanı istiyor ama sen bunu reddediyorsun. Oysa Arap kurtları seni meşru olmayan işlere çağırdığında onlara gidiyorsun." demiştir. Hanzale'nin bu sözlerine öfkelenen Muhammed "Sana ne bundan ey Temîmli kadının oğlu!" diyerek çıkmıştır. Hanzale ise cevaben "Has'amiyye oğlu! Bu işler güç yarışına dönerse Abdümenâf oğulları seni yarı yolda bırakacaklardır." diyerek Muhammed'i uyarmaya çalışmış fakat ikna edememiştir.²³⁸ Başka bir gün ise Muhammed b. Ebî Bekir yanında anne bir kardeşi Muhammed b. Cafer ile Leyla bint Umeys'in evinde bulunduğu sırada aralarında şu diyalog geçmiştir. Muhammed'in asiler içinde olmasına kızan Leyla "Bu yapmak istediğiniz şey (hilafeti ele geçirmek) yarın başkasına geçecek, Allah'tan korkun ve yarın pişman olacağınız şeyler yapmayın" demiştir. Bu sözlerle öfkelenen Muhammed "Osman'ın bize yaptıklarını unutmayız" diyerek oradan çıkmıştır. Bu ifadelerden Muhammed ve beraberinde bulunan asilerin halifeye karşı öfkelerinde olan kararlılıkları net şekilde anlaşılmaktadır.²³⁹

²³⁶ Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, 4/387.

²³⁷ Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, 4/386.

²³⁸ Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, 4/386.

²³⁹ Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, 4/387.

Asiler muhasarayı tüm şiddetiyle devam ettirirken, halife asilere karşı savaşma teklifi sunanları reddetmiştir. Bu kimselerden olan Abdullah İbn Zübeyir halifeye gelerek asilerle savaşmasını, zira Allah'ın bunu ona helal kıldığını söylemiş ise de halife bu teklifi reddetmiştir. Bir başka teklif de Zeyd b. Sâbit'ten gelmiş ve ensarın savaşmak için halifenin emrini beklediğini bildirmiştir. Hz. Osman Zeyd'in bu teklifine karşı "Ancak savaşacak olurlarsa onlarla savaşırım" diyerek ensarın oradan ayrılmasını istemiştir.²⁴⁰ Buradaki ifadelerden anlaşılacağı üzere halife asilerin ilk adımı atmasını beklemekte ve ilk kanı döken olmak istememektedir.

Hız. Osman'a gelen savaş teklifleri yanında Medine'den kaçma önerisi de Muğire b. Şube'den gelmiştir. Muğire, halifenin Mekke'ye veya Şam bölgesine gitmesini önermiştir. Fakat halife hicret yurdundan ve Rasûlullah'ın yanından ayrılmak istemediğini söyleyerek bu teklifi de geri çevirmiştir.²⁴¹

Halife Osman kuşatma boyunca asiler ile bir savaş niyetinde olmadığı anlaşılmaktadır. O daha çok anlaşma yolunda adımlar atmaya çalışmış ve asiler saldırmadan herhangi bir girişimde bulunulmasını engellemiştir.²⁴² Hız. Osman yaklaşık kırk dokuz gün süren kuşatma boyunca sabır ve metanetini korumayı sürdürmüştür. Halifenin tutumu daima nasihat ve vaaz yoluyla onları ikna etmek üzerine olmuştur. Kendisine karşı yapılan ağır hakaretlere ve hatta dövülmesine rağmen asla kan dökme fikri ile hareket etmemiştir. Bu manada kendisine silahlı destek verenleri geri çevirmiş ve Medine içinde olası bir savaşı engellemeye çalışmıştır.²⁴³ Fakat geçen günler boyunca herhangi bir uzlaşma sağlanamamış ve asiler harekete geçme planları yapmaya başlamışlardır. Halifenin evini muhasara etmiş olan isyancılar Medine dışından gelecek olası bir yardıma karşı risk almak istememişlerdir. Zira Mekke'den hacıların dönme vakti yaklaşmakta bununla beraber Şam, Kûfe ve Basra'dan gelmesi beklenen askerler de şehre yaklaşmaktaydı. Bu olasılıkları değerlendiren asiler önlerine çıkabilecek engellere karşı hızlı davranma kararı almışlar ve halifeyi öldürmek için harekete geçmişlerdir.²⁴⁴

²⁴⁰ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 173; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 6/190.

²⁴¹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, thk. Ali Şeyri (Mısır: Mektebet-i Dâru'l-Advâ, ts.), 62.

²⁴² Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 173.

²⁴³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 3/66-67.

²⁴⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 3/68; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/388.

Asilerin halifenin evine saldırıya geçmesine kapı aralayan olay halifeyi koruyanlardan Mervan'ın azatlısı bir kölenin asilere ok veya taş atması sonucunda bir asiye öldürmesi olarak gösterilmektedir.²⁴⁵ Bunun üzerine asiler bunu yapan katili Hz. Osman'dan istemişler fakat halife kimseyi teslim etmeyeceğini söyleyince saldırıya geçmişlerdir. Halifenin evine doğru harekete geçen asiler bahçede bulunanları ok yağmuruna tutmuşlar ve bu esnada Mervan'ı ağır şekilde yaralamışlardır.²⁴⁶ Yaralanan Mervân orada bulunanlar tarafından eve taşınmıştır. Atılan oklar esnasında Hz. Hasan ve Hüseyin ile Muhammed b. Talha'nın yaralandığı da aktarılmaktadır.²⁴⁷ Asiler daha sonra Hz. Osman'ın evinin dış kapısını ateşe vererek içeriye girmeye çalışmışlardır, evin bahçesinde halifeyi korumak için bulunanlardan bazıları da öldürülmüştür. Asilerin saldırıları esnasında Hz. Hasan ve Hüseyin'in yaralanmış olması Muhammed b. Ebî Bekir'i korkuya düşürmüştür.²⁴⁸ Zira bu kimselerin saldırı esnasında ölmesi Benî Haşim'in öfkesinin üstlerine gelmesi demektir.²⁴⁹ Bu sebeple Muhammed b. Ebî Bekir halifenin evine giriş için alternatif bir yol araştırmış ve yanına iki adam çağırmıştır. Muhammed bu iki adama kimseye görünmeden halifenin evine girmelerini ve onu öldürmelerini emretmiştir.²⁵⁰ Fakat adamların bu işi yapamayacağını düşünen Muhammed yanına almış olduğu başka iki adam ile harekete geçmiştir.²⁵¹ Asilere destek veren Amr b. Hazm'ın evine gelen Muhammed ve adamları buradan halifenin evine atlayarak içeriye girmişlerdir.²⁵²

Muhammed b. Ebî Bekir ve yanında bulunanlar gizlice Hz. Osman'ın evine girdiğinde halifenin yanında sadece eşi Naile bint el-Ferâfisa (öl.35/656) bulunmaktaydı. Diğer kimselerin bazıları avluda bazıları ise evin üst kısımda beklemekteydi. Bu esnada Hz. Osman eşi Naile'nin yanında Kuran'ı Kerim'den Bakara suresini okumaktaydı. İçeriye girmiş olan asiler halifenin odasının

²⁴⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 6/185; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/380; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/65.

²⁴⁶ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/380.

²⁴⁷ Mes`ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, 2/270.

²⁴⁸ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medînetü'l-münevvere*, 4/1304; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 6/185; İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, 5/51.

²⁴⁹ Mes`ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, 2/270; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medînetü'l-münevvere*, 4/1307; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 1/126.

²⁵⁰ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medînetü'l-münevvere*, 4/1304.

²⁵¹ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medînetü'l-münevvere*, 4/1304; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 6/185; İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, 5/41; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 126.

²⁵² Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/383; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sûkûtu*, 124; Muhammed'in ardından Kinane b. Bîşr, Sevdân b. Humrân ve Amr b. Hamîk içeriye girmişlerdir. Halife b. Hayyât, Muhammed ile beraberinde girenlerin sayısının 13 olduğunu söylemektedir. bkz. Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 174.

kapısına gelmişlerdi. Halife gelenlerin yakınları olduğunu sanarak kapıyı açmış ve başlarında Muhammed b. Ebî Bekir'in olduğu asiler odaya girmişlerdir.²⁵³

Başka bir rivayete göre içeriye giren asilerden biri halifenin elindeki Kuran'ı görür ve "Seninle benim aramda mushaf vardır" diyerek odayı terk eder.²⁵⁴ Ardından Muhammed b. Ebî Bekir ve yanında Kinane b. Bişr b. Attâb, Sûdan b. Humrân, Amr b. el-Hâmik ile içeriye girmiştir. Muhammed'in yanında girenlerin sayısı bazı kaynaklarda 13 olarak da aktarılmıştır.²⁵⁵ Halifenin yanına giren asilerden ilk hamleyi Muhammed b. Ebî Bekir'in yaptığı görülmektedir. Muhammed içeri girdiği esnada Hz. Osman ile aralarında yaşananlar hakkındaki rivayetler şu şekilde aktarılmaktadır:

İbn Sa'd'ın ve Belazûrî'nin Vâkıdî yoluyla aktardığı rivayetler şöyledir: "Daha sonra Muhammed b. Ebî Bekir içeriye girdi ve halifenin sakalından sıkıca tuttu ki onun azı dişlerinin sesi duyulmuştur. Muhammed Osman'a "Muaviye ve İbn Âmir'e yolladığın o mektuplar sana fayda vermedi." demiştir. Bunun üzerine halife "Ey kardeşimin oğlu sakalımı bırak! Bana öyle bir şey yaptın ki baban bunu asla yapmazdı." demiştir. Daha sonra Muhammed Osman'ı bıraktı ve evden dışarıya çıktı. Ardından diğerleri Osman'ın üzerine üşüştiler, içlerinden birisi şah damarına vurdu ve o ölene dek bunu yapmaya devam ettiler."²⁵⁶

İbn Sa'd, Vâkıdî'den bir diğer rivayette de şu ifadeleri nakletmiştir: "Muhammed içeriye girdi ve Osman'ın sakalını sıkıca yakaladı ve Ey Na'sel!²⁵⁷ Allah'ın seni nasıl cezalandırdığını görüyor musun?" dedi. Bunun üzerine Osman: "Senin için Allah'tan hayır diliyorum, ey kardeşimin oğlu sakalımı bırak! Zira baban hayatta iken bu sakalı böyle tutmamıştı." Muhammed ise: "Eğer babam hayatta olsaydı, senin yaptıklarına karşı gelirdi." diyerek karşılık vermiştir.²⁵⁸

Belâzûrî'nin Vâkıdî'den aktardığı bir rivayet ise şöyledir : "Muhammed b. Ebî Bekir içeriye girdi, halifenin önüne oturdu sonra sakalından öyle bir tuttu ve salladı ki azı dişlerinin sesi duyuldu. Sonra Osman'a bakarak: "Ne Muaviye ne İbn Ebî Serh ne de İbn Amir sana fayda vermedi." Bunun üzerine Osman: Ey

²⁵³ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/393; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, 2/270.

²⁵⁴ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 174; Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/384.

²⁵⁵ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 174; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kubî*, 2/73; Nasr b. Müzâhim el-Minkârî, *Vak'atü Sıffîn*, thk. Abdüsselâm M. Hârûn (Kahire: Daru'l Ceyl, 1981), 65.

²⁵⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 3/70; Belâzûrî, *Ensâbü'l-Esrâf*, 6/202.

²⁵⁷ Bu ifade asilerin Hz. Osman'a takmış oldukları bir lakaptır.

²⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 3/71.

kardeşimin oğlu sakın ol! Baban bu mecliste bu şekilde asla oturmamıştır.” Daha sonra Muhammed, orada bulunanlara işaret verdi ve onlar Osman’ı öldürdüler.”²⁵⁹

Vâkıdî’nin diğer bir rivayeti şöyle devam etmektedir: “Osman içeride Kuran’ı Kerim’den Bakara suresini okumaktaydı. O esnada Muhammed içeriye girerek halife’nin sakalını yakaladı ve şöyle dedi: “Allah senin belanı verdi “ey Na’sel!” Bunun üzerine Osman: “Ben Na’sel değilim, ben Müminlerin halifesi ve Allah’ın kuluyum” dedi. Muhammed: “Muaviye ve falan sana fayda vermedi!” Osman ise: “Sakalımı bırak ey kardeşimin oğlu! Vallahi baban ne bu mecliste böyle oturmuş ne de bu sakalı böyle tutmuştur.” Bunun üzerine Muhammed: “Ben senden daha şiddetli bir şey (canını) istiyorum” demiştir. Osman: “Bana yapacağınız şeylerden Allah’a sığınır ve sadece ondan yardım isterim” demiş ve ardından öldürülmüştür.”²⁶⁰

Taberî’nin Seyf b. Ömer yoluyla aktardığı rivayetler ise şöyledir: “Osman’ı öldürmeye girip geri dönenlerin sonuncusu Muhammed b. Ebî Bekir’di. Halife ona karşı: “Sana yazıklar olsun! Allah’a mı öfkelenedin! Sana haksızca bir kötülük mü ettim? Senin bir hakkını mı aldım?” dedi. Bu ifadeler sonrasında Muhammed geri dönerek odadan çıktı. “Daha sonra orada bulunanlardan Kuteyre es-Sekunî, Sudan b. Humran ve el-Gâfikî ellerinde tuttukları demirlerde Osman’a vurmaya başladılar. Bu esnada onlardan birisi Kuran’a tekme attı ve onu yere düşürdü. Ardından Sudan b. Humran Osman’a kılıcını kaldırdı fakat bu esnada halifenin hanımı Naile elleriyle ona engel olmak istediye de bu onun parmaklarına mal oldu. Derken Naile acı içinde odadan çıktı ve ardından Sudan b. Humran, Osman’a gelerek onu öldürdü.”²⁶¹

Taberî’nin Vakıdî’den naklettiği bir diğer rivayette ise şöyle geçmektedir: “Muhammed adamlarının önüne geçerek içeriye girdi ve Osman’ın sakalını tuttu ve dedi ki: “Ey Na’sel! Muhakkak ki Allah seni rezil etti!” Bunun üzerine halife: Ben Na’sel değilim. Allah’ın kulu ve müminlerin emiriyim” dedi. Muhammed ise: Muaviye ve falan falanın yardımını sana fayda vermedi” dedi. Osman bu defa: Ey kardeşimin oğlu sakalımı bırak! Vallahi baban olsa böyle yapmazdı” dedi. Muhammed ise: “Babam burada olsaydı bu yaptıklarına karşı çıkardı. Şimdi sana yapacağım bundan daha büyük olacaktır” dedi. Osman bunun üzerine: “Sana karşı

²⁵⁹ Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, 6/202.

²⁶⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l Kübrâ*, 3/71.

²⁶¹ Taberî, *Târîhu’r-rusul ve’l-mülûk*, 4/391.

Allah'a sığınırım" dedi. "Ardından Muhammed elindeki süngüsü ile onu alından yaraladı. Bunu gören Kinane b. Bişr harekete geçerek elindeki hançeri Osman'ın kulağının altına sapladı ve süngü onun boğazına kadar indi. Ardından Sudan b. Humran kılıcını kaldırdı ve Osman'ın başına vurarak onu öldürdü."²⁶²

Tarihçi Mes'ûdî'nin aktardığı rivayette ise Hz. Osman'ın öldürülmesi olayı kısaca anlatılmış ve Muhammed b. Ebî Bekir'in içeriye ilk girenlerden olduğu, Hz. Osman'ın sakalını tuttuğu esnada babası Hz. Ebû Bekir'in hatırlatılması üzerine halifeyi bırakarak evi terk ettiği aktarılmıştır. Rivayet sade şekilde ele alınması yanında yukarıda zikredilen rivayetler ile benzerlik göstermektedir.²⁶³

Hz. Osman'ın öldürülmesi hakkındaki rivayetlere Muhammed b. Ebî Bekir ekseninde baktığımızda, İbn Sa'd ve Taberî'de Vakıdî yoluyla aktarılan rivayetlerin ortak mahiyette olduğu görülmektedir. Her iki kaynakta da aynı ismin rivayetleri aynı doğrultuda aktarılmış ve her ikisinde de Muhammed b. Ebî Bekir'in adı katiller arasında zikredilmemiştir. Olay hakkında Muhammed b. Ebî Bekir'in adını zikreden bir diğer râvî Belâzürî ise yine Vâkıdî'den naklettiği rivayette Muhammed'in olay anında yaptıklarını aktarmış ve daha sonra Muhammed'in onayı veya iması ile Hz. Osman'ın öldürüldüğüne işaret etmiştir. Tarihçi Mes'ûdî'nin rivayetlerinde de Muhammed'in Hz. Osman'ı darbettiği fakat öldürülmesinde etkisi olmadığı ifade edilmiştir. Aktarılan rivayetleri genel çerçevede incelediğimizde Muhammed b. Ebî Bekir'in adı Hz. Osman'ı darp etmesinde öne çıkmış fakat katiller arasında zikredilmemiştir.²⁶⁴

Muhammed'in halifenin evinden ayrılmasından sonraki olayların seyri hakkında farklı rivayetler ve farklı isimler zikredilmiştir. Fakat genel çerçeve ile içeride yaşananları ifade etmek yerinde olacaktır. Muhammed b. Ebî Bekir'in evden çıkmasından sonra el-Gâfikî isimli kimse elinde bir sopa ile gelerek halifenin yüzüne vurmaya başlar.²⁶⁵ Bu esnada halifenin yüzünden akan kanlar önünde açık olan mushafa damlar. Ardından Kinane b. Bişr demir bir süngü veya çubuğu halifenin kulak altından saplar ve bu demir onun boğazına kadar girer.²⁶⁶ Halifeden öfkesini almayan Kinane bu defa kılıcını kaldırır fakat bu esnada

²⁶² Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/394.

²⁶³ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, 2/270.

²⁶⁴ Hawting, "Muhammed b. Abî Bakr", 7/393.

²⁶⁵ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/391 Bu şahıs Hz. Osman'ın yerine mescidde namazları kıldıran kimsedir. bkz. 4/354.

²⁶⁶ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/394.

halifenin karısı Naile ona engel olmak ister. Kocasını korumak için Kinane'nin kılıcının önüne atlayan Naile'nin parmakları kesilir ve ellerinden kanlar fışkırmaya başlar.²⁶⁷ Naile acı içinde orayı terk ederken Kinâne bu kez kılıcını Hz. Osman'ın başına indirir ve başı yanına doğru düşer.²⁶⁸ Sevdan b. Humrân can çekişmekte olan halifeye darbe indirmeye devam ederken Amr b. Hâmik onun üstüne çıkarak tepinmeye başlar ve bu esnada halife ruhunu teslim eder.²⁶⁹ Halifeyi katleden asiler onun cansız bedenini parçalamaya çalışırken eşi Naile buna engel olur. Asiler daha sonra halifenin eşyalarını yağmalayarak evden çıkarlar.²⁷⁰

Hz. Osman hicri 35 senesinin Zilhicce ayının 18'inde bir cuma günü şehit edilmiştir.²⁷¹ Halifenin cenazesi hemen defnedilememiş iki veya üç gün beklendikten sonra zorlukla defnedilmiştir. Asilerden bazıları bu işe engel olmak istemişse de başta Hz. Ali ve Kureyş ileri gelenlerinden bazıları kararlılık göstermiş ve halifenin cenazesini defnetmişlerdir.²⁷²

Muhammed b. Ebî Bekir Mısır'da Muhammed b. Ebî Huzeyfe'nin başlattığı muhalefet hareketine destek vermiş ve zamanla bu hareketin temsili isimlerinden olmuştur. Fitne hareketinin başlamasından halifenin şehit edilmesine kadar geçen olaylarda aktif şekilde rol almıştır. Bununla birlikte hiçbir tarih kaynağında Hz. Osman'ın katilleri arasında onun ismine yer verilmemiştir. Fakat tüm bunların yaşanması ve Muhammed'in Hz. Osman'a olan öfkesinin nedeni de tam olarak anlaşılamamıştır.²⁷³ Salim b. Abdullah bir rivayetinde Muhammed'in durumunu şöyle ifade etmiştir: "Muhammed'in Hz. Osman'a düşman olmasındaki sebebi öfke ve tamahtır. Zira onun İslam'da iyi bir yeri iyi bir şöhreti vardı. Ancak bazıları onu kandırdılar o da onlara tamah etti. Tüm bunlar bir araya geldiğinde Muhammed (çokça övülmüş) iken Müzemmem (bayağı, aşağılık, küstah) oluverdi."²⁷⁴

²⁶⁷ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/391.

²⁶⁸ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/394.

²⁶⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 6/203 Amr b. Hamik, halife'nin üstüne çıkarak ona dokuz defa vurmuştur. Amr vuruşların altısını halife'nin içinde olan pislikler için diğer üçünü ise Allah için vurduğunu söylemiştir. bkz. Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/394.

²⁷⁰ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/393.

²⁷¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 3/73.

²⁷² Halife'nin cenazesi "Huşşul Keveb" isimli Ümeyy oğllarına ait bir yere defnedilmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 3/73; Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/413.

²⁷³ Hawting, "Muhammed b. Abî Bakr", 7/393.

²⁷⁴ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/400.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HZ. ALİ DÖNEMİ OLAYLARINDA MUHAMMED B. EBÎ BEKİR

Müslüman toplumda ortaya çıkan fitne ve gruplaşma hareketlerinin başlangıcı Hz. Osman dönemine tekabül etmektedir. Bu dönem Müslüman toplumun büyük kırılmalarına şahit olmuştur. Fitne hareketlerinin ana sebepleri Hz. Osman'ın vali atamaları ve beytülmal üzerindeki tasarrufları olarak kabul edilmiştir. Başta Mısır, Kûfe ve Basra gibi büyük vilayetlerde ortaya çıkan bu hareket zamanla tüm İslam coğrafyasını kaplamıştır. Muhammed b. Ebî Huzeyfe ile Muhammed b. Ebî Bekir'in liderliğinde Mısır'da muhalif bir cephe ortaya çıkmıştır. Başta valiyi ve onun icraatlerini eleştiren muhalifler, zamanla güçlenmiş ve rotalarını Medine'ye çevirmişlerdir. Muhammed b. Ebî Bekir önderliğinde Medine'ye gelen Mısırlı muhalifler Hz. Osman'ı azletmek ve yerine başka bir halife getirme planları ile harekete geçmişlerdir. Hz. Osman, esas niyetlerinin kötü olduğunu bildiği bu kimseler ile anlaşma yolunda müzakere yapmıştır. Hz. Ali gibi sahabeden önemli isimlerin de aracı olması ile muhalifler ve Hz. Osman arasında bir uzlaşma sağlanmıştır. Sağlanan uzlaşma sonrasında geri dönüş yoluna giren muhalifler yaşanan mektup hadisesi sebebiyle Medine'ye geri dönme kararı almışlardır.

Medine'ye öfkeli şekilde geri gelen muhalifler bu defa halifeyi görevden alma üzerine karar kılmışlardır. Muhaliflerin bu niyetlerine karşın Hz. Osman görevden vazgeçmemiş ve taraflar arasında hatlar gerilmeye başlamıştır. Muhammed b. Ebî Bekir liderliğindeki muhalifler Hz. Osman'ı evinde muhasara altına almış ve onu halifelikten vazgeçirmeye çalışmışlardır. Kırk gün süren muhasara sonrasında istediklerini elde edemeyen muhalifler Hz. Osman'ı öldürme kararı almıştır. Nihayetinde 18 Zilhicce 35/17 Haziran 656 cuma günü Hz. Osman'ı evinde öldürmüşlerdir. Bu acı olayın akabinde Müslüman toplum içinde kırılmalar meydana gelmiştir. Mısırlılar ve halktan bazıları mevcut otorite boşluğunun toplumda daha büyük fitnelere sebep olmasından korkarak yeni halife arayışına girmiştir. Bu bağlamda Hz. Ali toplum gözünde en ideal aday olarak görülmüş ve birçok defa halife olması yönünde teklif almıştır. Hz. Ali, gelen

ısrarlı teklifler sonucunda halife olmayı kabul etmiştir. Muhammed b. Ebî Bekir destekçilerinden olduğu Hz. Ali'nin halife olması hasebiyle onun yanında yerini almıştır. Muhammed, Hz. Ali'nin halifeliği sürecinde onun elçiliğini yapmış ve savaşlarda yanında saf tutmuştur. Muhammed'in Hz. Ali'ye olan yakınlığı ona Mısır valiliği kapısını açmış ve ölümüne dek Mısır'da bulunmuştur. Çalışmanın bu bölümünde Muhammed b. Ebî Bekir'in Hz. Ali dönemindeki faaliyetleri ve Mısır valiliği süreci incelenecektir.

3.1 Yeni Halife Hz. Ali

Hz. Osman'ın öldürülmesi sonrasında Medine içinde kargaşa ortamı oluşmaya başlamıştı. Mısırlı muhalifler ve Medine halkı telaşla yeni halife arayışına girmişlerdi.²⁷⁵ Muhtemel adayların başında hiç şüphesiz Hz. Ali gelmekteydi.²⁷⁶ Zira o hem muhalifler hem de Medineliler gözünde hilafet için en liyakatli aday görülüyordu.²⁷⁷ Medineliler toplumun lidersiz olmasının daha büyük felakete yol açabileceğinden endişe duymaya başlamış ve yeni halifeyi belirlemek için harekete geçmişti. Bu bağlamda Hz. Ali'nin kapısını çalmışlardır.²⁷⁸ Gelen teklif üzerine Hz. Ali bazı şartlar ile bu işi kabul edeceğini belirtmiş ve herkesin biat etmesi için mescitte toplanmasını istemiştir.²⁷⁹ Ertesi gün mescide gelerek hutbede halka konuşma yapmış, ardından da müslümanların biatını almıştır. Böylece Hz. Ali 24 Zilhicce 35/23 Haziran 656 perşembe günü Müslümanların biati ile İslam devletinin dördüncü halifesi seçilmiştir.²⁸⁰

Hz. Ali'ye biat hadisesinde dikkat çeken bir konu Talha b. Ubeydullah ve Zübeyir b. Avvâm'ın biati olmaktadır. Bu kimselerin biati konusunda farklı rivayetler mevcuttur. Bazı rivayetlerde ilk biat edenler arasında zikredilirken bazı rivayetlerde ise sonda ve zorla biat edenlerden oldukları aktarılmıştır. Taberî'de geçen Zührî, Ebû Mihnef ve Seyf yoluyla gelen rivayetlerde Talhâ ve Zübeyir'in kılıç zoru ile biat ettikleri aktarılmıştır.²⁸¹ Ömer b. Şebbe ve İbn Şirin gibi ravilerin rivayetlerinde ise bilhassa Talha'nın kendi rızası ile biat ettiği geçmektedir.²⁸² Fakat rivayetlerin ekserisi ve olayların akışı incelendiğinde Talha ve Zübeyir

²⁷⁵ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/427; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/81.

²⁷⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/8.

²⁷⁷ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/432.

²⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/83.

²⁷⁹ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/434; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/84; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/422.

²⁸⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, 3/29; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/7; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/436.

²⁸¹ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/428 vd.

²⁸² Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/428-434.

ikilisinin Hz. Ali'ye biatte çoğunluğa göre hareket etme kararında olduğu anlaşılmıştır. Onların bu tavırlarındaki esas amaçları daha sonra Hz. Ali'ye karşı başlatacakları muhalif hareket ile anlaşılabacaktır.²⁸³

3.2 Hz. Ali'nin İlk İdarî Faaliyetleri

Hz. Ali göreve başladığında karşılaştığı ilk problem Hz. Osman'ın katilleri meselesi olmuştur. Hutbesinin bitiminde Mısırlı isyancılar Hz. Ali'nin yanına giderek “Ey Ebü'l Hasan! Görevi al ve dikkatli ol. Bizler işini sağlama alanlarıdır. Gerekğinde meşrefi kılıçlarla saldırmalarını biliriz” sözleriyle ona imalı uyarıda bulunmuşlardır.²⁸⁴ Hz. Ali ise onlara bu işte âciz kaldığını belirtmiş fakat bundan sonra daha temkinli olacağını ve akıllı kararlar alarak karışıklığı düzelteceğini vurgulamıştır.²⁸⁵

Mısırlıların uzaklaşmasından sonra Hz. Ali'nin yanına Talha, Zübeyir ve birkaç Medineli gelmiştir. Medineliler “Hz. Osman'ın kanını akıtmakta ortak olan bu kimselerin cezalanması farz kılınmıştır” dediler. Bunun Hz. Ali onlara “Kardeşlerim, bildiklerinizden cahil değilim. Fakat kendilerine hâkim olamadığımız bu kimselere karşı ne yapabilirim? Bu konuda acele etmeyin. İnsanlar sakinleşsin gönüller mutmain olsun daha sonra tekrar bu işe bakarız.” diyerek durumun kendi kontrolü dışında olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁶

Hz. Ali, Hz. Osman'ın katilleri hakkında tahkikat yapmak için karısı Nâile bint el-Ferâfisa'nın yanına gitmiştir.²⁸⁷ Hz. Ali, Nâile'ye Hz. Osman'ın katillerini sormuş Nâile de içeriye birçok adamın girdiğini sadece yüzlerini hatırladığını söylemiştir. Nâile onların içinde Muhammed b. Ebî Bekir'in de olduğunu eklemiştir.²⁸⁸ Bunun üzerine Hz. Ali ifadesini almak için Muhammed'i yanına çağırtmıştır. Halifenin yanına gelen Muhammed orada Nâile ile yüzleştirilmiş ve olay esnasında Hz. Osman'ın evinde olduğunu, yakasından tutarak sarstığını onu öldürmek istediğini fakat Hz. Osman'ın babası Ebû Bekir'i hatırlatması üzerine bu işten vazgeçtiğini ifade etmiştir.²⁸⁹ Nâile de bu ifadeleri doğrulamıştır.²⁹⁰ Zührî ve Saîd b. el-Müseyyeb yoluyla gelen bu rivayetin ne yazık ki devamı bulunmamaktadır. Hz. Ali'nin katiller hakkında sadece Muhammed'i sorgulaması

²⁸³ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/450.

²⁸⁴ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/437.

²⁸⁵ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/437.

²⁸⁶ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/437-438.

²⁸⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1/66; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 6/187.

²⁸⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1/66.

²⁸⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 6/187.

²⁹⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1/66; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 6/187.

ve Nâile'nin diğer failleri bilmiyor olması zor bir olasılıktır. Büyük ihtimalle aktarılan bu rivayet, Hz. Ali'nin katilleri araştırma hususunda çalışma yaptığını ispat etmek ve desteklemek için farklı metinler ile birleştirilmiş yahut sonradan yazılmıştır.²⁹¹

3.2.1 Yeni Vali Atamaları

Hicri 36 senesine girildiğinde Hz. Ali, Hz. Osman'ın katilleri hakkında soruşturmalar yaparken bir yandan da vilayetlerden biat alma ve oralarda kontrolü sağlama düşüncesindeydi. Hz. Ali valilik görevleri için İbn Abbas ile istişarelerde bulunmuş,²⁹² nihai kararını verdikten sonra atamalarını gerçekleştirmiştir.²⁹³ Osman b. Huneyf Basra valiliğine atanmıştı. Görevi Abdullah b. Âmir'den devralmak için Basra'ya giden Osman, herhangi bir sorun ile karşılaşmadan görevine başlamıştır. Bu sırada Basra halkında gördüğü durumları halifeye mektup yazarak bildirmiştir.²⁹⁴

Kûfe'ye Umâre b. Şihâb atanmış ve görev yerine doğru yola çıkmıştır. Umâre yolda iken Hz. Osman'ın intikamı için hareket eden Tuleyha b. Huveylid ile karşılaşmıştır.²⁹⁵ Umâre'nin durumunu öğrenen Tuleyha, Kûfelilerin valileri Ebû Musa el-Eşarî'den memnun olduklarını ve yeni vali istemediklerini söylemiştir. Ayrıca Tuleyha, Umâre'yi ölümle tehdit etmiş, geri dönmesini söylemiştir.²⁹⁶ Bunun üzerine Medine'ye gelen Umâre durumu halifeye bildirmiştir. Hz. Ali Kûfe'nin durumunu öğrenmek ve biat almak için Ebû Musa'ya mektup yazmıştır. Ebû Musa cevaben Kûfelilerin yeni halifeye itaat ederek biat ettiklerini bildirmiştir. Bununla beraber şehirde gruplaşmanın olduğunu, yeni halife seçimini destekleyenler ve itiraz edenlerin olduğunu belirtmiştir.²⁹⁷

Yeni valilerden Ubeydullah b. Abbâs Yemen'e, Kusem b. el-Abbâs Mekke'ye, Mısır'a da Kays b. Sa'd atanmıştır.²⁹⁸ Mısır'a doğru ilerleyen Kays, yolda Hz. Osman taraftarı bir süvari grubu ile karşılaşmıştır. Süvariler Kays'a kim

²⁹¹ Rivâyetin tamamı için bkz. Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 6/183-187; Adnan Demircan, *Dört Halife Üç Cinayet* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2021), 134.

²⁹² Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/440.

²⁹³ Hz. Ali'nin görevlendirdiği valiler hakkında detaylı bilgi için bkz. Furkan Ardiç, *Hz. Ali Dönemi Valileri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 36-91; Sariçam, *Emevî-Haşimî İlişkileri İslam Öncesinden Abbasilere Kadar*, 254-255.

²⁹⁴ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/442; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/92.

²⁹⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/429.

²⁹⁶ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/443; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/93.

²⁹⁷ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/443.

²⁹⁸ Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 2/77.

olduğunu sormuşlar Kays'da "Hz. Osman'ın yanında olanlardanım, ona sığınan ve ondan güç alanların yanındayım" demiş ve süvariler geçmesine müsaade etmişlerdir.²⁹⁹ Kays Mısır'a ulaştığında halkın iki gruba ayrıldığını görmüştür. Yeni halifeyi destekleyen grup valinin yanında durmuş, Hz. Osman taraftarı olduklarını söyleyenler ise Harbita denilen bölgeye çekilmişlerdir. Toplumdan ayrılan bu kimseler "Hz. Osman'ın katilleri cezalandırılırsa sizlerle oluruz, aksi takdirde yerimizden çıkmayacağız" demişlerdir.³⁰⁰ Bunun üzerine Kays b. Sa'd, vergilerini düzenli vermeleri şartıyla bu kimseleri kendi hallerine bırakmış, ardından halifeye durumu rapor eden mektup yollamıştır.

Hz. Ali'nin vali atama hususunda en zor karar verdiği yer Şam bölgesi olmuştur. Zira orada bulunan ve Hz. Osman'ın akrabası olan Muaviye'nin tavrı henüz net değildi. Hz. Ali bulunduğu istişareler sonucunda Şam bölgesine İbn Abbâs'ı görevlendirmek istemiştir. İbn Abbâs ise Muaviye'ye karşı güvende olamayacağını, kendisinin halifenin akrabası olduğu için alıkonacağından endişe ettiğini belirterek bu teklifi reddetmiştir.³⁰¹

Hz. Ali, Şam için Osman b. Huneyf'in kardeşi Sehl b. Huneyf'i vali olarak atamış ve bir mektup ile onu Şam'a yollamıştır.³⁰² Sehl, Şam yolunda Muaviye'nin süvarileri ile karşılaşmıştır. Süvariler ona kim olduğunu sorunca kendisinin yeni vali olduğunu belirtmiştir. Nereye tayin edildiğini sorunca Sehl "Şam" cevabını vermiştir. Süvariler "Eğer seni Hz. Osman yollamışsa geç, yok başkası yolladı ise geri dön" demişlerdir. Bunun üzerine Sehl Hz. Ali'ye durumu haber vermiştir.³⁰³ Hz. Ali, Muâviye'ye bir mektup yollamış ve biat etmesini istemiştir. Muâviye ise uzun süre bir cevap vermemiş ve Medine'ye bir elçi ile mektup göndermiştir. Hz. Ali, Muâviye'nin mektubu açtığında boş bir kâğıt ile karşılaşmıştır. Elçiye bu durumun nedeni sorulduğunda elçi "Şamlıların kısıstan başka bir şeye razı olmayacaklarını" bildirmiştir. Böylece Muâviye mesajında biat etmeyeceğini ifade etmiştir.³⁰⁴

²⁹⁹ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/442; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/92.

³⁰⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/429.

³⁰¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/10; Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/440.

³⁰² Ebu Mihnef'in rivâyetinde bu isim "Mahreme ez-Zühri" olarak geçmektedir. bkz. Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/12.

³⁰³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/92; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/429.

³⁰⁴ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/444.

3.3 Hz. Ali ve Cemal Ashabı

Muâviye'nin biat etmeyi reddetmesinden sonra Hz. Ali, onun isyana kalkışmadan bertaraf edilmesi kanaatine varmıştı.³⁰⁵ Hz. Ali bu kararını halka açıkladı ve Şam üzerine bir ordu hazırlanması emrini verdi. Hz. Ali'nin emriyle hazırlanan ordu Şam'a doğru harekete geçti.³⁰⁶ Mekke'den de halife aleyhinde muhalefet haberleri gelmekteydi, başta Hz. Âişe olmak üzere Talha ve Zübeyir'in isimleri de geçiyordu.³⁰⁷

Hz. Âişe Hz. Osman'ın şehit edildiği süreçte hac yapmak için Mekke'de bulunuyordu. Hac sonrası Medine'ye dönüş yoluna girmiş olan Hz. Âişe, yolda dayılarının yanına uğramış ve orada Medine'deki son durum hakkında bilgi almıştır.³⁰⁸ Hz. Ali'nin yeni halife olduğunu öğrenen Hz. Âişe'nin canı sıkılmış ve Mekke'ye geri dönmüştür. Mekke'ye geri gelen Hz. Âişe burada Hz. Osman'ın mazlum olduğunu ve onu öldürenlerin cezalandırılması gerektiği hakkında ifadelerde bulunmuş ve bu hususta Hz. Ali'yi sorumlu tutmuştur.³⁰⁹ Onun bu görüşüne Ümeyye oğulları ve Mekke'ye gelmiş olan Talha ve Zübeyir de destek vermişlerdir.³¹⁰ Mekke'de toplanmış olan bu kimseler eski Basra valisi İbn Âmir'den gelen para desteği ile kalabalık bir asker grubu toplamışlar ve Basra'ya doğru harekete geçme kararı almışlardır.³¹¹

Mekke'den yola çıkan Hz. Âişe ve taraftarları Basra'ya yaklaştıklarında vali Osman b. Huneyf'e mektup yollamışlardır.³¹² Vali Osman b. Huneyf, gelenlerin niyetlerini öğrenmek amacı ile onlara elçi olarak Ebü'l-Esved ed-Düelî'yi (öl. 69/688) ve İmrân b. Husayn'ı (öl. 52/672) göndermiştir.³¹³ Basra'nın elçileri önce Hz. Âişe'ye daha sonra Talha ve Zübeyir'in yanına giderek gelişlerindeki amaçlarını sormuşlardır.³¹⁴ Görüşmelerini tamamlayan elçiler grubun yanından ayrılarak vali Osman'ın yanına dönmüşlerdir. Basra valisi

³⁰⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1/76; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/445.

³⁰⁶ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/445; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/94.

³⁰⁷ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/462; Wellhausen, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*, 121.

³⁰⁸ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/449; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/100.

³⁰⁹ Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, 2/76; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/449; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/100; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/432.

³¹⁰ Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, 2/76; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/432; Karl Brokelman, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964), 61.

³¹¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1/76; Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, 2/79; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/450-453; Wellhausen, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*, 121.

³¹² Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/461.

³¹³ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1/83; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/23.

³¹⁴ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/462; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/104; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/434.

Osman b. Huneyf, elçileri dinledikten sonra gelenlerin iyi niyetli olmadıklarını anlamış ve Hz. Ali gelene kadar bu kimselerin şehre girmesini engelleme kararı almıştır.³¹⁵ Vali Osman adamlarını toplamış ve Mekke'den gelenlerin olası hareketlerine karşı tedbir almıştır.³¹⁶ Fakat Basra'dan bazı grupların desteğini alan Hz. Aîşe ve yanındakiler vali Osman'a karşı harekete geçmiştir.³¹⁷ Vali Osman ve Cemel ashabı arasında sert çatışma yaşanmış ölen ve yaralananlar olmuştur.³¹⁸ Durumun vehametini önlemek isteyen Hz. Âişe, insanları anlaşmaya çağırmış ve çatışmalar durmuştur. Daha sonra vali Osman b. Huneyf tarafından Cemel ashabı hakkında bilgi vermek için Medine'ye elçi gönderilmiştir.³¹⁹

Hz. Ali Basra'dan gelen haberlere öfkelenmiş ve ivedi şekilde vali Osman'a mektup yazarak Talha ile Zübeyir'in niyetlerinin iyi olmadığını bildirmiştir.³²⁰ Vali Osman halifenin mektubuna bîanen Talha ve Zübeyir'in şehirden çıkmasını istemiş fakat onlar bunu reddetmiştir.³²¹ Yaşananlar sonrasında Talha ve Zübeyir, Hz. Ali gelmeden harekete geçme kararı almışlar ve bir yatsı vakti mescide girerek valinin adamlarıyla çatışmaya başlamışlardır. O sırada konağında olan Osman b. Huneyf'e de baskın yapılmış ve vali derdest edilmiştir.³²² Vali Osman, Talha ve Zübeyir tarafından işkence görmüş, saç, sakalı ve kaşları yolunmuştur. Akabinde Hz. Âişe, Osman'ı Hz. Ali'ye yollamak suretiyle Basra'dan kovdurmuştur.³²³

3.3.1 Hz. Ali'nin Basra'ya Hareketi

Ordusunu Mısır seferi için hazırlamış olan Hz. Ali, Basra'da ortaya çıkan haberler üzerine yönünü Irak bölgesine çevirmiştir. Halife Kûfe yakınlarında

³¹⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/26; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/463.

³¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/105.

³¹⁷ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/464.

³¹⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/24.

³¹⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/24; Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, 2/79; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/467; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/107; Wellhausen, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*, 122.

³²⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/437.

³²¹ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, 2/280.

³²² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/26; Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, 2/79; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, 2/280.

³²³ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/468; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/108; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/438; Wellhausen, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*, 122; Wellhausen, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*; Abdülhalik Bakır, *İdari ve İktisadi Yönden Hz. Ali Dönemi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990), 53/57; Murat Bıyıklı, *Hz. Ali'nin Devlet İdaresi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 103-104.

bulunan Rebeze'ye ³²⁴ gelerek burada konaklamıştır. ³²⁵ Hz. Ali bir yandan muhalifler ile müzakere yaparak onları ikna etmek istiyor, diğer yandan da olası bir savaşa karşı asker topluyordu. Bunun için Muhammed b. Ebû Bekir'i ve Ammâr b. Yâsîr'i Kûfe'ye yollamıştır.³²⁶ Ammâr ve Muhammed Kûfe'ye gelerek halkı yardıma çağırmışlardır. Vali Ebû Musa mescide gelerek halka hitap etmeye başlamıştır. Müslümanların birbirleri ile savaşmalarına taraf olmak istemeyen Ebû Musa insanlara hitaben “Ey İnsanlar! Ahiretin yolu evde kalmaktan, dünyanın yolu da çıkmaktan geçer. Ey İnsanlar! Yaşananlar büyük bir fitnedir. Bu zamanda uyuyan uyanıktan, oturan ayakta durandan daha hayırlıdır. Fitne son buluna kadar kılıçları kınlarına koyun, mızrakları kırın ve yayları kesin” diyerek insanları savaştan engellemek istemiştir.³²⁷ Valinin bu ifadeleri Ammâr ve Muhammed'i öfkelenmiştir.³²⁸ Elçilerin öfkeli tavırlarına karşı Ebû Musa “Osman'ın kanı bizim üzerimizdir. Vallahi onun katilleri cezanlandırılmadan biz de asla savaşmayacağız” diyerek askeri yardımda bulunmayacağını ifade etmiştir.³²⁹ Kûfe'den elleri boş ayrılan elçiler Hz. Ali'nin yanında giderek durumu bildirmişlerdir.

Kaynakların rivayetlerine göre Hz. Ali, Kûfe'ye iki defa elçi göndermiştir. İbn Kuteybe, Taberî ve Mesudî rivayetlerinde ilk seferde yollanan elçileri Muhammed b. Ebû Bekir ve Muhammed b. Cafer veya Ammâr b. Yâsîr olarak ifade etmiştir. Aynı müellifler ikinci defa gönderilen elçiler için Hz. Hasan'ı işaret etmişlerdir.³³⁰ Bahsi geçen rivayet hakkında Belâzürî ve Yakubî'de Hz. Ali'nin Kûfe'ye tek sefer için elçi gönderdiği aktarılmış ve Hz. Hasan ile Ammâr b. Yâsîr'in adları zikredilmiştir.³³¹

Ammâr ve Muhammed b. Ebû Bekir, Hz. Ali'ye Ebû Musa'nın kararını bildirdiklerinde halife Zûkâr ³³² bölgesinde bulunmaktaydı.³³³ Valinin tavrına sinirlenen Hz. Ali, bu defa Kûfe'de söz sahibi olan Eşter'i oraya yollamış ve vali

³²⁴ Rebeze, Medine'ye üç günlük mesafede bulunan bir köy dür. bk. el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3/24.

³²⁵ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/447.

³²⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 2/84; Bıyıklı, *Hz. Ali'nin Devlet İdaresi*, 106.

³²⁷ Mes'ûdî, *Mürücû'z-zeheb*, 2/281.

³²⁸ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/482.

³²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/118.

³³⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 88; Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/449,482,486; Mes'ûdî, *Mürücû'z-zeheb*, 396.

³³¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/29; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kubî*, 2/78.

³³² Bekir b. Vâil kabilesi ve Sâsânî ordularının savaştığı, Kûfe ve Vâsit arasına bir yer. bk. el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/293.

³³³ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/488.

Ebû Musa'yı da görevden aldığını bildirmiştir.³³⁴ Halifenin emri üzerine Kûfe'ye gelen Eşter yanına destekçi toplayarak vali konağına baskın yapmıştır. O esnada mescitte olan Ebû Musa, olanları haber alınca derhal vali konağına gitmiştir. Eşter konağa gelen Ebû Musa'ya karşı sert ifadelerde bulunmuş ve onun görevden alındığını belirterek onu konaktan çıkarttırmıştır.³³⁵ Eşter Kûfe'de kaldığı süre içinde hızlı hareket etmiş, kabileler ile görüşerek halife adına asker toplamıştır. Nihayetinde sayıları 6 ila 9 bin civarında asker halifenin ordusunda katılmak için yola çıkmıştır.³³⁶ Hz. Ali ordusunu Zûkâr'da toplayarak Basra'ya doğru harekete geçirmiştir.

3.4 Cemel Savaşı

Hz. Ali birliklerini toplayarak cemâziyelahir ayının ortalarında bir perşembe günü Basra yakınlarında bulunan Zâviye bölgesine doğru hareket etti.³³⁷ Halife hareket öncesinde Cemel ashabına elçi göndererek onları sulh yapmaya davet etmişti. Ka'ka' b. Amr b. (öl. 40/660) halifenin elçisi olarak Cemel ashabı ile görüşmeye gitmişti.³³⁸ Basra'ya giderek orada önce Hz. Âişe, daha sonra Talha ve Zübeyir ile görüşmüş ve onlara ümmetin selameti için sulh yoluna gitmeyi tavsiye etmiştir. Görüşmeler sonucunda sulh teklifine olumlu yaklaşan Cemel ashabı, halife ile görüşerek bu işi karara bağlamak istediklerini belirtmişlerdir.³³⁹ Daha sonra Hz. Ali, Talha ve Zübeyir ile görüşmüş, onları itaate davet etmiştir.³⁴⁰ Talha bu davete çekimser kalmış,³⁴¹ Zübeyir ise Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in kendisi hakkında söylediği "Birgün siz birbiriniz ile karşı karşıya olacaksınız, bu durumda ey Zübeyr sen zulmeden ve haksızlık eden olacaksın" sözünü hatırlatması üzerine savaştan vazgeçmiştir.³⁴² Zübeyir, Hz. Âişe'ye gelerek durumunu izah etmiş ve savaşmaktan çekildiğini bildirmiştir. Onun bu durumunu gören oğlu Abdullah öfkelenmiş ve onu korkaklıkla suçlamıştır.³⁴³

Hz. Ali olası bir savaş durumuna karşın askerlerini hizaya getirmeye başlamıştır. Hz. Ali kendi sancağını oğlu Hasan'a vermiş, atlı birliklerin başına

³³⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/29; Wellhausen, *İslamın En Eski Tarihine Giriş*, 123.

³³⁵ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/487.

³³⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/29; Dîneverî, *el-Ahbârü't-Tivâl*, 138; Ya'kübî, *Târihu'l-Ya'kubî*, 2/80; Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb*, 2/280.

³³⁷ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 185; Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/501.

³³⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/448.

³³⁹ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/489.

³⁴⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1/96.

³⁴¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1/99.

³⁴² Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/489; Hüseyin, *el-Fitnetü'l-Kübra (Ali ve Benûhu)*, 45.

³⁴³ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1/97.

Ammâr b. Yâsir'i, piyadelerin başına da Muhammed b. Ebî Bekir'i geçirmiştir.³⁴⁴ Taraflar ordugâhlarında gecelerken, savaş yanlısı veya bir rivayette Hz. Osman'ın katillerinden bir grup, gizlice çadırlara baskın yapmış ve savaşın fitilini ateşmişlerdir.³⁴⁵

Taraflar yapılan baskınlardan sonra teyakkuza geçmiş ve hızlıca savaş pozisyonu almışlardır.³⁴⁶ Talha ve Zübeyir, askerlerini düzene sokmuş ve sancaktarlara savaş emrini vermiştir.³⁴⁷ Hz. Ali de askerlerini düzenlemiş ve sancağını oğlu Muhammed el-Hanefiyye'ye vererek ilerlemesini emretmiştir.³⁴⁸ Savaşın başladığı esnada Kâ'b b. Süver, Hz. Âişe'ye gelerek "Yetiş ya Ümmül Müminin insanlar savaşa tutuştular belki Allah onları seninle ıslah eder" diyerek ona çağrıda bulunmuştur.³⁴⁹ Bunun üzerine Hz. Âişe hazırlanmış ve hevdecine demir zırhlar bağlanarak savaş alanına intikal etmiştir.³⁵⁰ Hz. Âişe'nin devesini gören askerler onun çevresine toplanmışlar ve savaşın seyri devenin etrafında devam etmiştir. Savaşın ilk anlarında fırlatılan oklardan bazıları Hz. Âişe'nin hevdecine saplanarak adeta bir kirpi görüntüsü oluşturmuştur.³⁵¹

Öğlen saatlerinde başlayan savaşta Hz. Ali'nin baskısı artmıştır. Zübeyir b. Avvâm daha önce aldığı karar üzerine savaş alanını terk etmiştir.³⁵² Talha b. Ubeydullah ise ayağından bir ok yarası almış ve yoğun kanamadan dolayı savaşamaz duruma gelmiştir. Ayağa kalkamayan Talha, kölesini çağırması ve kendisini cephe gerisine götürmelerini istemiştir. Kölesi yardımıyla Basra'nın içlerine taşınan Talha b. Ubeydullah, burada kan kaybından ölmüştür.³⁵³

Savaşın şiddeti artmaya başlamış ve Hz. Ali'nin ordusu karşı tarafın askerlerini her iki kanattan sıkıştırmıştır.³⁵⁴ Çevresi kuşatılan askerler Hz. Âişe'nin devesi etrafına toplanmış ve buradan savaşa devam etmişlerdir. Hz. Ali'nin askerleri zafer kazanmak pahasına saldırıyor, attıkları oklar Hz. Âişe'nin devesine isabet ediyordu. Hz. Âişe'nin askerleri canlarını korumak adına devenin

³⁴⁴ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 184.

³⁴⁵ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/507; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/130; Fığlalı, "Cemel Vak'ası", 321; Mahmut Kelpetin, "Cemel Vak'ası'na Farklı Bir Yaklaşım: Linda D. Lau Örneği", *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2011), 151.

³⁴⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/455.

³⁴⁷ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/507.

³⁴⁸ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/515; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, 2/283.

³⁴⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1/96.

³⁵⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/96.

³⁵¹ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/533; Wellhausen, *İslamın En Eski Tarihine Giriş*, 127.

³⁵² Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, 2/283.

³⁵³ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/528.

³⁵⁴ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/516.

yularından tutarak onun etrafında kenetleniyorlardı.³⁵⁵ Karşı tarafın devenin civarında savaşa devam ettiklerini fark eden Hz. Ali, devenin çöktürülmesi emrini vermiştir.³⁵⁶ Bunun üzerine devenin ayakları kesilmiş ve deve hızlıca yere çökmüştür. Devenin çökmesi ile Hz. Âişe'nin askerleri şaşkına uğrayarak dağılmaya başlamışlardır. Nihayetinde Hz. Ali'nin ordusu galip gelerek savaşın kazananı olmuştur. Savaş Hz. Âişe'nin devesi etrafında cereyan ettiği için “Cemel Savaşı” ismini almıştır.³⁵⁷

3.4.1 Cemel Savaşı'nda Muhammed b. Ebî Bekir'in Rolü

Cemel savaşı hakkında aktarılan rivayetlerde Muhammed b. Ebî Bekir'in adı daha çok savaş sonrasındaki olaylarda geçmektedir. Sadece Halife b. Hayyât'ın aktardığı bir rivayette, Muhammed savaş esnasında piyadelerin komutasında görevlendirilmiştir.³⁵⁸ Muhammed'in esas görevi savaş sonrasında başlamıştır. Dineverî'nin savaş hakkında aktardığı başka bir rivayette ise piyadelerin başına Ezd kabilesinden Cündüb b. Züheyr geçirilmiştir.³⁵⁹

Hz. Ali askerlerin devenin etrafında toplandığını fark ederek devenin çöktürülmesini emrettiğinde Muhammed b. Ebi Bekir ve Ammâr b. Yâsir koşarak devenin yanına gelmişler ve devenin arka ayaklarını keserek eğilmesini sağlamışlardır.³⁶⁰ Devenin eğilmesiyle savaşın seyri değişmiş ve ordu dağılmaya başlamıştır. Bu esnada Muhammed ve Ammâr hevdecin bağlarını kesmiş ve onu savaş alanı dışına taşıyarak Hz. Âişe'yi güvene almışlardır. Savaşın nihayete ermesiyle Hz. Ali, Hz. Âişe'nin yanına gelmiş ve Muhammed'e ablasını kontrol etmesini emretmiştir. Bu esnada Hz. Âişe ve Muhammed arasında geçen diyalog rivayetlerde şu şekilde geçmektedir:

Taberî'de Ebu Mihnef tarafından aktarılan rivayete göre Hz. Ali savaş sonrasında Muhammed b. Ebî Bekir'e Hz. Âişe için bir çadır kurulmasını emretmiş ve Hz. Âişe'nin yaralı olup olmadığını kontrol etmesini söylemiştir. Muhammed içeriye yöneldiğinde Hz. Âişe ona kim olduğunu sormuştur. Bunun üzerine Muhammed: “En sevmediğin akrabanım cevabını vermiştir. Hz. Âişe

³⁵⁵ Devenin etrafında aralarında Muhammed b. Talha'nın da bulunduğu 70 kişi öldürülmüştür. Bkz. Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/38-40.

³⁵⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/45.

³⁵⁷ Fığlalı, “Cemel Vak'ası”, 321.

³⁵⁸ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 184.

³⁵⁹ Dîneverî, *el-Ahbârü't-Tivâl*, 139.

³⁶⁰ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 190.

Has'amiyye'nin oğlu musun diye sormuş, Muhammed evet cevabını vermiştir. Bu cevap üzerine Hz. Âişe, Allah'a hamd etmiştir.”³⁶¹

Taberî'nin olay hakkında Seyf b. Ömer'den naklettiği rivayetler ise şöyledir; “Hz. Ali, Hz. Âişe'nin hevdecinin cesetler arasından taşınmasını emretti. Orada bulunanlardan bazıları hevdeci devenin sırtından indirerek sakin bir alana taşımışlardır. Akabinde Muhammed b. Ebî Bekir beraberinde bir grup ile gelmiş ve elini hevdecin içine sokmuştur. Hz. Âişe ona kim olduğunu sorduğunda Muhammed: “sadık kardeşim” dediğini, Hz. Âişe'de: “Asi adam” diyerek onu tanıdığını belirtmiştir. Daha sonra Ammâr gelip ve Hz. Âişe'ye “Anacığım evlatlarının muharebesini nasıl buldun?” dediğinde sesin kimden geldiğini soran Hz. Âişe, Ammâr olduğunu öğrenince “Ben senin anan değilim diyerek onu tersledi.” sonrasında Hz. Âişe, hevdeci ile savaş alanından uzak bir yere taşınmıştır.”³⁶²

Muhammed b. Ebî Bekir yanında Ammâr ile Hz. Âişe'nin devesinin yanına gitti ve hevdecin iplerini keserek onu deveden indirdiler. Hevdeci bir yere yerleştirdiler ve sonra Muhammed elini içeriye soktu. Hz. Âişe “Kimsin?” dedi. Muhammedbde “Kardeşin Muhammed'im” dedi. Hz. Âişe bunun üzerine “Müzemzem” diyerek onu tasdik etti. Sonra Muhammed “Başına bir şey geldi mi?” diye sorunca Hz. Âişe “Seni ilgilendirmez” diyerek cevap vermedi. Muhammed ise “Dalâlette olanları mı ilgilendirir” deyince Hz. Âişe, “Hayır, hidayette olanları ilgilendirir”dedi. Akabinde Hz. Ali oraya geldi ve Hz. Âişe'ye durumunu sordu ve Muhammed'e onu Basra'ya götürmesini emretti.³⁶³

Rivayetler incelendiğinde Hz. Âişe'nin kardeşi Muhammed'e karşı olumlu bir tavır içinde olmadığı görülmektedir. Bunun sebebi Muhammed'in, gerek savaş öncesinde gerek savaş anında rakip olarak görülen Hz. Ali tarafında yer almasıdır. Savaşta kaybeden taraf olmanın verdiği üzüntünün de Hz. Âişe'nin tavırlarında etkili olduğu söylenebilir. O her ne kadar kardeşi Muhammed'e öfkeli olsa da savaş sonrasında onun sağ kalmasından dolayı Allah'a hamd etmiştir. Hz. Âişe'nin bu ifadesinden kardeşine öfkeli fakat düşman olmadığı anlaşılmaktadır.

³⁶¹ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/520.

³⁶² Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/533.

³⁶³ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/354; Cemalüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali Muhammed İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrut, 1992), 5/92; Bıyıklı, *Hz. Ali'nin Devlet İdaresi*, 111.

Savaş sonrasında Hz. Âişe'nin durumu kontrol edilmiş ve kolundan ok sıyrığı aldığı Muhammed tarafından tespit edilmiştir.³⁶⁴ Hz. Ali gelerek Hz. Âişe'nin durumuna bakmış ve ona Hz. Peygamber'in kendisine evinde oturmasını tavsiye ettiğini hatırlatarak bu yaşananlardan sorumlu olduğunu ifade etmiştir.³⁶⁵ Hz. Ali, Muhammed b. Ebî Bekir'e ablasını Basra'ya Abdullah b. Halef el-Huzaî'nin evine götürmesini emretmiştir.³⁶⁶ Muhammed, aldığı emir üzerine gece vakti yola çıkarak Hz. Âişe'yi Basra'ya götürmüştür.³⁶⁷

Hz. Âişe Basra'da olduğu sırada Abdullah b. Zübeyir de savaş alanından kaçarak Ezd kabilesinden bir adamın evine sığınmıştı. Abdullah, Hz. Âişe'nin durumunu haber alınca ona haber yollamak istemiştir. “Ev sahibine Hz. Âişe'ye haber iletmesini fakat yanında bulunan Muhammed b. Ebî Bekir'e dikkat etmesini söylemiştir”. Adam bunun üzerine gizlice Hz. Âişe'ye gelmiş, ona “Abdullah'ın yaşadığını ve kendisi ile görüşmek istediğini söylemiştir”. Adam bu durumdan Muhammed'in haberi olmamasını vurgulamıştır. Yeğenin yaşadığını haber alan Hz. Âişe onu yanına davet etmiş Muhammed'in ise kendisinden olduğunu ve bir sorun çıkmayacağını belirtmiştir. “Hz. Âişe daha sonra kardeşi Muhammed'i yanına çağırması ve gelen adamlarla beraber gitmesini ve yeğeni Abdullah'ı getirmesini istemiştir”. Bunun üzerine Muhammed beraberindeki adamlarla Abdullah'ın yanına gitmiştir. Ezd kabilesinden olan adam Abdullah b. Zübeyir'in yanına girerek “İstemediğin bir kişi ile yanına geldim. Bu durumu Hz. Âişe istedi” diyerek Muhammed'in yanında olduğunu belirtmiştir. Muhammed ve Abdullah yolda sürekli birbirlerine ağır hakaretlerde bulunmuşlardır. Daha sonra Abdullah, Hz. Âişe'nin yanına gelmiş ve Hz. Âişe onu himayesine almıştır.³⁶⁸

Savaşın bitiminden sonra Hz. Ali Basra'ya gelmiş ve burada Hz. Âişe'yi ziyaret etmiştir. Hz. Ali daha sonra Hz. Âişe'ye Medine'ye dönmesini söyleyerek ona bir miktar para ve hizmetçiler vermiştir. Hz. Ali, Muhammed b. Ebî Bekir'i de çağırması ve Medine'ye kadar ablasına refakat etmesini, daha sonra yanına Kûfe'ye dönmesini emretmiştir. Muhammed, Hz. Ali'den kendisini muaf tutmasını istemiş fakat Hz. Ali “Seni bu işten mazur göremem, mutlaka Kûfe'ye

³⁶⁴ Dîneverî, *el-Ahbârü't-Tivâl*, 142; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/46.

³⁶⁵ Mes`ûdî, *Mürücü'z-zeheb*, 2/286.

³⁶⁶ Mes`ûdî, *Mürücü'z-zeheb*, 2/286.

³⁶⁷ Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 4/534.

³⁶⁸ Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 4/538.

gel acele et!” demiştir.³⁶⁹ Daha sonra Muhammed, Hz. Âişe ve beraberindekiler ile Medine’ye doğru yola çıkmıştır. Muhammed b. Ebî Bekir hakkındaki rivayetler bu süreçte daha çok Hz. Âişe’ye refakati üzerine geçmektedir. Onun buradaki etkinliği şüphesiz Hz. Âişe ile olan kan bağından kaynaklanmaktadır. Bununla beraber Hz. Ali’nin ondan Hz. Âişe’ye Medine’ye kadar refakat etmesi ve sonrasında yanına dönmesini istemesi, onun halife yanında önemli bir konumu olduğunu da göstermektedir. Nitekim ileride alacağı idari görev ile durum daha belirgin şekilde ortaya çıkacaktır.

3.4.2 Cemel Savaşı Sonrası Siyasi Mücadeleler

Cemel vakası sonrasında Hz. Ali idari birliği sağlamak amacıyla Şam ve dolayısıyla Muâviye üzerine yoğunlaşmıştır.³⁷⁰ Hz. Osman ile akrabalık yakınlığını öne sürerek kan hakkı talep eden Muâviye, bu sebep doğrultusunda yeni halifeye biate yanaşmamıştır. Muâviye’nin biat etmemesinin ana sebebi Hz. Osman’ın katillerinin cezalandırılmamasıydı.³⁷¹ O, zikredilen sebebe dayanarak Şam bölgesini etrafında birleştirmeyi başarmış, Hz. Ali’nin idari birliğine ve halifeliğinin meşruiyetine karşı bir hareket başlatmıştır. Hz. Ali, aleyhine başlatılan bu isyan hareketinin son bulması için siyasi girişimlerde bulunmuştur. Muâviye’ye elçiler yollayan halife, ondan biat etmesini istemiştir.³⁷² Hz. Ali’nin bu talebine karşı tarafın cevabı ise Hz. Osman’ın katillerinin cezalandırılması ve halifeliğin şûraya bırakılması şartları olmuştur.³⁷³ Şam idaresinin bu tavrı Hz. Ali’yi öfkelen-dirmiş ve onlarla savaşmak için harekete geçmiştir.³⁷⁴ Muâviye bir yandan savaşa hazırlanırken diğer yandan da siyasi birtakım planlar içine girmektedir. O ekonomik ve askeri açısından büyük bir öneme haiz Mısır bölgesini kendi saflarına katmak istiyordu.³⁷⁵ Mısır bölgesi o sırada Hz. Ali’nin idaresinde bulunuyor, yönetiminde kabiliyetli bir vali bulunuyordu. Muâviye, Mısır’ın önemine binaen harekete geçerek oraya müdahale kararı almıştır.³⁷⁶

³⁶⁹ Dîneverî, *el-Ahbârü’t-Tivâl*, 143.

³⁷⁰ Taberî, *Târîhu’r-rusûl ve’l-mülûk*, 4/561-562; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, 3/141; Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân*, 105.

³⁷¹ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 177.

³⁷² İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, 3/121; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 7/230.

³⁷³ Dîneverî, *el-Ahbârü’t-Tivâl*, 159-160; Taberî, *Târîhu’r-rusûl ve’l-mülûk*, 5/7-8.

³⁷⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, 1/92-93; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/100.

³⁷⁵ Mısır’ın ekonomik durumu ve haraç gelirleri için bkz. Kevser Beyazyüz, *Mısır’da Toplum, Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yaşam (Fethinden Emevîler Dönemi Sonuna Kadar)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 78-99; Bakır, *İdari ve İktisadi Yönden Hz. Ali Dönemi*, 75.

³⁷⁶ Taberî, *Târîhu’r-rusûl ve’l-mülûk*, 4/546-547.

Çalışmanın bu bölümünde Muhammed b. Ebî Bekir'i Mısır valiliğine götüren rivayetler aktarılacaktır. Konu bütünlüğüne sadık kalmak adına tali olayların detaylarına inilmeyecek, dönemin Mısır politikaları üzerinden olayları aktarılacaktır.

3.4.3 Hz. Ali ve Muâviye'nin Mısır Politikası

Hz. Ali hilafet makamına gelmesinin ardından idari alanda ilk adımını atmış ve sâbık halifenin valilerini değiştirmiştir. Halife 36/656 safer ayı içinde yeni valileri görev yerlerine yollamıştır. Mısır valiliği görevi de Kays b. Sa'd'a verilmiştir.³⁷⁷ O sırada Mısır, Hz. Osman'ın muhaliflerinden Muhammed b. Ebî Huzeyfe'nin idaresinde bulunuyordu. İbn Ebî Huzeyfe, Hz. Osman'ın öldürülmesi sonrasında muhaliflerin desteği ile mevcut vali Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'i şehirden çıkmaya zorlamış ve valilik makamına kendisi geçmiştir.³⁷⁸ Mısır'ın Muhammed'in eline geçtiği haberini alan Muâviye ve Amr b. Âs, şehri onun elinden almaya çalışmış fakat başaramamışlardır. Mısır'ı savaş yoluyla alamayan Amr, bu defa Muhammed'i hile ile şehir dışında bir mevkiye çekmiş ve ordusu ile onu kuşatmıştır. Bölgedeki muhkem bir kaleye sığınan Muhammed b. Ebî Huzeyfe, Amr b. Âs'a karşı mücadele vermiş fakat başarısız olarak öldürülmüştür.³⁷⁹

Muhammed b. Ebî Huzeyfe'nin ölümü ardından Hz. Ali tarafından vali tayin edilen Kays b. Sa'd Mısır'a ulaşmıştır.³⁸⁰ Kays, mescide gelerek halka Hz. Ali'nin mektubu okumuş ve kendisinin vali olarak atandığını belirtmiştir.³⁸¹ Ardından Mısır'ın farklı bölgelerine haberciler yollamış ve halkı biat etmeye çağırmıştır. Haribta³⁸² adı verilen bölgeye giden haberciler burada Hz. Osman taraftarları ile karşılaşmışlardır. Bu kimseler Hz. Osman'ın intikamını istiyor ve katiller cezalandırılmadan biat etmeyeceklerini söylüyorlardı.³⁸³ Vali Kays bu kimselere haber yollamış ve isyan ederek halifeye karşı gelmedikleri, vergilerini verdikleri müddetçe onları kendi hallerine bırakacağını ve güvende olacakları

³⁷⁷ Dîneverî, *el-Ahbârü't-Tıvâl*, 141; Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/442; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/202; Bıyıklı, *Hz. Ali'nin Devlet İdaresi*, 112.

³⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/265; Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985), 1/526.

³⁷⁹ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/546.

³⁸⁰ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/442; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/201.

³⁸¹ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/548-549; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/269.

³⁸² Haribta: İskenderiyye şehri yakınlarında bulunan bir kasabadır. Günümüzde yeri bilinmemektedir. bk. el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3/355.

³⁸³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/162; Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/549; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/354.

teminatını vermiştir.³⁸⁴ Hz. Osman taraftarları valinin bu tavrına karşı biat etmeyeceklerini ama ona karşı bir isyan içine de girmeyeceklerini belirtmişlerdir.³⁸⁵ Kays b. Sa'd'ın müsamahakâr tavrı sayesinde Mısır'da sukûnet sağlanmıştır.

Kays b. Sa'd'ın Mısır'da gösterdiği başarılı siyaset çok geçmeden Muâviye'nin dikkatini çekmiştir. Ekonomik ve askeri açıdan önemli bir merkez olan Mısır'ın Hz. Ali'nin yönetiminde olması Muâviye için tehdit oluşturmaktaydı.³⁸⁶ Olası bir savaş halinde Irak ve Mısır arasında kısaçta kalma riskini fark eden Muâviye, Mısır'ın kendi eline geçmesi için gerekli adımları atma kararı almıştır.³⁸⁷ Onun bu doğrultuda ilk adımı başarılı bir siyaset adamı olan vali Kays b. Sa'd'ı kendi safına çekme teşebbüsüdür.³⁸⁸ “Muâviye, Kays'a bir mektup göndermiş ve eğer kendisi ile beraber olursa Mısır dışında her nereyi isterse verileceğini vaadederek Kays'ı kendi safına çekmek istemiştir”.³⁸⁹

Kays b. Sa'd ansızın gelen bu mektuba karşı temkinli bir yol izlemiştir. “O Muâviye'ye cevap olarak, saf değiştirme hususunda düşünmek istediğini bildirmiştir”.³⁹⁰ “Muâviye, Kays'ın mektubuna cevap olarak bu defa daha sert bir üslup kullanarak kendisinin akıllı biri olduğunu ve basit hilelere itibar etmeyeceğini, Kays'ın dost veya düşman olduğunu tam olarak anlayamadığını, kendisinin güçlü askerleri olduğunu ve zafer kazanmasının kesin olduğunu belirtmiştir”.³⁹¹ Muâviye'nin bu üslubu Kays'ı saflarına çekmekten ziyade onu tahrik etmiştir.³⁹² “Kays b. Sa'd, Muâviye'nin tehdit dolu mektubuna karşı sert bir

³⁸⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/109.

³⁸⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/162; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/549; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/269; Barlak, *Arap Kabilecilik Anlayışının Hz. Osman Dönemi Siyasi Gelişmelerine Etkisi*, 50.

³⁸⁶ Ramazan Deniz, *Hz. Ali'nin Mısır Valisi Kays b. Sa'd'ın Hayatı ve Siyasi Kişiliği* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 40.

³⁸⁷ Ebu'l-Mehasin Cemalüddin Yûsuf İbn Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-Zahire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire* (Kahire: Dar'ul Kütübü'l-Mısıryye, 1929), 1/98; Ardiç, *Hz. Ali Dönemi Valileri*, 61/62.

³⁸⁸ İbn Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-Zahire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, 1/99; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/108.

³⁸⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/162; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, 2/136; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/550-551.

³⁹⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/162; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/551; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/355.

³⁹¹ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/551-552; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/270; İbn Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-Zahire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, 1/100.

³⁹² Ahmet Güzel, “Hz. Ali'nin Mısır Valileri ve Muaviye'nin Onlarla Mücadelesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *İSTEM* 20 (2012), 48.

tavır belirtmiş ve onun hilelerinin farkında olduğunu, kendisinin Hz. Ali'ye biat ettiğini ve ona destek verdiğini açıkça ifade etmiştir".³⁹³

Muâviye siyasi hamlesinde istediği yere gelmiş ve Kays b. Sa'd'ın dikkatini çekerek onunla irtibat kurmuştur. Muâviye'nin bu hamlesi onun için Mısır'ın kapılarının açılmasında büyük bir avantaj olacaktır. Muâviye Kays'ın cevabı sonrasında kendi eliyle onun ağzından bir mektup yazmış ve bunu halka göstermiştir.³⁹⁴ Muâviye bu düzmece mektubunda "Kays b. Sa'd'ın günahlarından nedamet getirdiğini, Hz. Osman'ın öldürülmesinden dolayı pişmanlık duyarak onun yanında yer almak istediğini ve bu hususta her türlü askeri desteği vereceğini ifade ettiğini söylüyordu." Muâviye elindeki bu sahte mektup ile halkın gözünü boyamış ve Şamlılara Kays hakkında iyi düşüncelerini, onun kendilerinden olduğunu belirtmiştir. Kays'ın bu tavrının delili olarak da Mısır'da bulunan Hz. Osman taraftarlarına karşı hoşgörüsünü işaret etmiştir.³⁹⁵ Muâviye bu hamlesi ile Hz. Ali'nin Kays'a karşı şüphelenmesine sebep olacak bir durum ortaya atmıştı.³⁹⁶ Muâviye'nin yanında bulunan Amr b. Âs'da bu durumun kısa zamanda Hz. Ali'ye ulaşacağını ve onun Kays'ı görevden alacağını düşündüğünü ifade etmiştir.³⁹⁷

Muâviye'nin düzmece mektubunun yankıları Irak'da duyulmaya başlamış ve Kays b. Sa'd'ın saf değiştirdiğine dair söylentiler Hz. Ali'ye ulaşmıştı. Hz. Ali gelen bilgilerin doğruluğundan şüphe duyarak Kays'ı iyi tanıdığını, onun kendisine ihanet etmeyeceğini ısrarla vurguladı.³⁹⁸ Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Cafer'i yanına çağırarak gelen haberleri onlarla istişare etti.³⁹⁹ Abdullah b. Cafer görüş belirterek, Kays b. Sa'd'ın görevden alınması ve Mısır'a başka bir vali atanmasının isabetli olacağını dile getirdi.⁴⁰⁰ Halife Kays b. Sa'd hakkında ne yapacağını düşünürken Mısır'dan bir mektup gelmişti. Kays

³⁹³ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/551-552; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/270-271; İbn Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-Zahire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, 1/100.

³⁹⁴ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/552; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/99; İbn Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-Zahire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, 1/100.

³⁹⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/163; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, 2/187; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/552.

³⁹⁶ Deniz, *Hz. Ali'nin Mısır Valisi Kays b. Sa'd'ın Hayatı ve Siyasi Kişiliği*, 46.

³⁹⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/109; Güzel, "Hz. Ali'nin Mısır Valileri ve Muaviye'nin Onlarla Mücadelesi Üzerine Bir Değerlendirme", 49.

³⁹⁸ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/552; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/99; İbn Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-Zahire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, 1/101.

³⁹⁹ Güzel, "Hz. Ali'nin Mısır Valileri ve Muaviye'nin Onlarla Mücadelesi Üzerine Bir Değerlendirme", 50.

⁴⁰⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/163; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/554; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/271; İbn Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-Zahire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, 1/101.

tarafından halifeye yollanmış olan mektubun içeriğinde, “Mısır’da bulunan bazı Hz. Osman taraftarlarının itaat etmediği, buna karşın isyan da etmedikleri ve Kays’ın vergilerini vermeleri şartıyla onları kendi hallerine bıraktığı yazmaktaydı.”⁴⁰¹ Böylesi şaibeli bir durumda gelen bu mektup, halifenin Mısır valisi hakkındaki endişelerini daha arttırmıştı.⁴⁰² Halifenin kararsız kaldığını gören Abdullah b. Cafer, “Kays hakkında şüphelerin giderilmesi için onun sınanması gerektiğini öne sürmüş ve Hz. Ali’ye Mısır valisine mektup yazarak muhaliflerle savaşılmasını emretmesini söylemiştir.” Kays’ın bu emri yerine getirip getirmemesine göre tavrının ortaya çıkacağını belirtmiştir.⁴⁰³ Hz. Ali zihnindeki şüpheleri gidermek adına Abdullah’ın bu önerisini kabul etmiş ve gerekenleri yapması için Kays’a bir mektup göndermiştir.

Kays b. Sa’d, Hz. Ali’den gelen mektubu okumuş ve gelen emirleri yerine getirmeden önce muhaliflerin durumunu açıklayıcı bir mektup göndermiştir. Kays mektubunda “Biat etmeyen muhaliflerin içinde Büsr b. Ebî Ertât, Mesleme b. Muhalled ve Muâviye b. Hudeyc gibi seçkin isimlerin olduğunu belirtmiştir. Şu anki durumda onlar ile anlaştığını onların isyan etmediklerini ve eğer onlarla savaşırса bu durumun Muâviye’nin lehine olacağını, kendisinin işini daha iyi bileceğini ifade ederek şartların farklı olduğunu vurgulamıştır”.⁴⁰⁴ Mısır’dan gelen mektup Hz. Ali için ikna edici olmamış ve halife emrini tekrarlamıştır.⁴⁰⁵ Kays b. Sa’d, halifenin bu konudaki ısrarcılığından kendisi hakkında bir şüpheye düşmüş olduğunu ve kararları hakkında güvensiz bir durum oluştuğunu anlamıştır. Bunun üzerine Kays b. Sa’d, Hz. Ali’ye mektup yazarak “Biat etmeyenlere karşı savaşmam konusundaki emrinizin beni sınamaya yönelik olduğunu biliyorum, eğer benden şüphe ediyorsanız beni görevden azledin ve Mısır’a başkasını gönderin”.⁴⁰⁶ Kays b. Sa’d’ın mektubu alan Hz. Ali, onu valilikten azletmiştir. 36 Safer /656 Ağustos ayında Mısır valiliğine atanan Kays b. Sa’d, 37 Ramazan / 657 Şubat ayında takriben yedi aylık görevi sonrasında azledilmiştir.⁴⁰⁷

⁴⁰¹ Taberî, *Târîhu’r-rusûl ve’l-mülûk*, 4/554.

⁴⁰² Kenan Ayar, “Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesinde Arap Dâhilerinden Kays B. Sa’d”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/20-21 (01 Mart 2005), 139.

⁴⁰³ Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, 3/163; Ardıç, Hz. Ali Dönemi Valileri, 63.

⁴⁰⁴ Taberî, *Târîhu’r-rusûl ve’l-mülûk*, 4/554; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, 3/271.

⁴⁰⁵ Güzel, “Hz. Ali’nin Mısır Valileri ve Muaviye’nin Onlarla Mücadelesi Üzerine Bir Değerlendirme”, 49.

⁴⁰⁶ Taberî, *Târîhu’r-rusûl ve’l-mülûk*, 4/554.

⁴⁰⁷ Ayar, “Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesinde Arap Dâhilerinden Kays B. Sa’d”, 141-142.

3.5 Muhammed b. Ebî Bekir'in Mısır Valiliği

Mısır valisi Kays b. Sa'd hakkında ortaya çıkan şaibeli durumlar sebebiyle halife tarafından azledilmiştir. Kays b. Sa'd'ın azli sonrasında siyasi açıdan büyük önem taşıyan Mısır'a vali olarak Muhammed b. Ebî Bekir atanmıştır. Muhammed'in genç yaşına rağmen Mısır'a vali olmasında şüphesiz kendi liyakati dışında bir etken söz konusudur. Muhammed'e Mısır yolunun açılmasının en güçlü etkeni tarihi kaynaklarda Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlip (öl.80/699) olarak ifade edilmektedir.⁴⁰⁸ Muhammed ile anne bir kardeş olan Abdullah b. Ca'fer'in babası, Ca'fer-i Tayyâr olarak bilinen Ca'fer b. Ebî Tâlip'dir. Babasının Mute savaşında şehit düşmesinin ardından annesinin yanında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali'nin himayesinde kalmıştır. Abdullah b. Ca'fer, Hz. Ali'nin öz yeğeni olması hasebiyle de onun yanında önemli bir yere sahip olmuştur.⁴⁰⁹ Abdullah halifenin istişare meclisinde bulunmuş ve Cemel savaşı öncesinde onun elçiliğini de yapmıştır.⁴¹⁰ Abdullah'ın Hz. Ali'ye yakın olması, alınan siyasi kararlarda etkisinin olmasını da sağlamıştır. Anne bir kardeşi Muhammed b. Ebî Bekir'in Mısır'a vali tayin edilmesi de buna bir örnek olmaktadır.⁴¹¹

Kays b. Sa'd hakkında çıkan haberler sonrası endişe duyan Hz. Ali, yakınlarındakileri toplamış ve onlara fikirlerini sormuştur. O sırada yanında bulunan Abdullah b. Ca'fer', Kays hakkındaki şu ifadeleri dile getirerek "Kays'ın Mesleme b. Muhalled'in öldürmesi ile tamam olacak bir idare ne kötüdür. Vallahi Mısır ve Şam'ın mülkü İbn Muhalled'in ölümünden gelecekse ben onları istemiyorum" dediğini Hz. Ali'ye bildirmiştir.⁴¹² Abdullah b. Ca'fer, Kays'ın Mısır'da başarılı olamadığını ifade etmiş ve "Ey Müminlerin Emiri! Kays'ı azlet ve Muhammed b. Ebî Bekir'i Mısır'a gönder. Muhammed bu işin hakkını verecektir" diyerek Muhammed'e valilik yolunu açmıştır.⁴¹³ Hz. Ali, Abdullah b. Ca'fer'in bu önerisi kabul ederek Kays'ı azletmiş ve Mısır'a vali olarak Muhamed b. Ebî Bekir'i tayin etmiştir.⁴¹⁴

⁴⁰⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/163; Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/554; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/155.

⁴⁰⁹ Fığlalı, "Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Tâlib", 89.

⁴¹⁰ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/497.

⁴¹¹ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/555.

⁴¹² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/163.

⁴¹³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/163; Kindî, *Kitâbü'l-Vülât ve'l-Kuḍât*, 22; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/154.

⁴¹⁴ Halife b. Hayyât, *et-Târih*, 201; Sarıçam, *Emevî-Haşimî İlişkileri İslam Öncesinden Abbasilere Kadar*, 55.

Tarihçiler tarafından Hz. Ali'nin bu kararı büyük bir siyasi hata kabul edilmiştir. Zira Kays gibi tecrübeli ve dirayetli bir devlet adamının yerine onun kabiliyetine denk birinin gelmesi gerekmektedir.⁴¹⁵ Fakat Hz. Ali'nin Mısır gibi önemli bir vilayet için 26 yaşlarındaki tecrübesiz bir genci tercih etmesi kendi aleyhine sonuçlar doğurmuştur. Nitekim Hz. Ali'nin siyasi rakibi Muâviye bu durumun farkına varacak ve valinin tecrübesizliğini kendi lehine kullanacaktır.

Yeni vali Muhammed b. Ebî Bekir, vali olarak atandığını bildiren mektupla Mısır'a ulaşmıştır. Muhammed'in geldiğini haber alan Kays b. Sa'd, onu karşılamıştır. Muhammed, Kays b. Sa'd'a halifenin mektubunu vererek onun görevden azledildiğini bildirmiştir.

Ebû Mihnef'den aktarılan rivayete göre; Mektubu okuyan vali Kays b. Sa'd, Muhammed'e dönerek "Halifenin neden böyle bir karar aldığını, aralarına birinin girip girmediği sormuştur." Muhammed ise "Hâkimiyet bizim hâkimiyetimizdir" şeklinde cevap vermiştir. Muhammed'in bu ifadesine öfkelenen Kays "Seninle bir saat bile durmam" diyerek Mısır'dan ayrılmıştır.⁴¹⁶

Zührî'den gelen bir başka rivayette ise; Kays b. Sa'd, Muhammed'e gelerek ona "Görüşü burada geçersiz olan bir adamın yanından geldin, şüphesiz ben burada tecrübeliyim ve beni azletmiş olmanız size nasihat vermeme engel değildir" dediği belirtilmiştir. Kays b. Sa'd bu sözlerin ardından yeni vali Muhammed'e bazı nasihatlerde bulunarak "Muâviye ve Amr konusunda dikkatli olmasını, Haribta bölgesinde olan Hz. Osman taraftarlarıyla iyi geçinmesini" tavsiye etmiştir. Kays b. Sa'd, eğer nasihatlerine uyarsa başarılı olacağını uymazsa helak olacağını bildirerek yeni vali Muhammed'i olası tehlikelere karşı uyarmıştır.⁴¹⁷

37 senesi ramazan ayının ilk günlerinde göreve başlayan Muhammed b. Ebî Bekir, mescide gelerek insanları toplamış ve onlara Hz. Ali'nin mektubunu okumuştur.⁴¹⁸ "Hz. Ali mektubunda Muhammed b. Ebî Bekir'i Mısır'a vali olarak

⁴¹⁵ İbn Kesîr, Kays'ın Muâviye ve Amr'a denk bir kimse olduğunu fakat Muhammed'in bu iki rakibe denk olamadığını ifade etmiştir. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/654.

⁴¹⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/164; Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 4/555; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, 2/624.

⁴¹⁷ Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 5/94; Kindî, *Kitâbü'l-Vülât ve'l-Quḍât*, 27; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/149; Zehebî, *Siyeru'lâmi'n-nübelâ*, 3/108; İbnü'l-Verdî, *Târihu'l İbnü'l Verdî*, 1/150.

⁴¹⁸ Kindî, *Kitâbü'l-Vülât ve'l-Quḍât*, 28; Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hutât ve'l-âsâr*, 1/829.

atadığını, ona Müslümanlara karşı yumuşak, zımmîlere karşı adil davranmasını;* haraç vergisinin miktarında herhangi bir değişiklik yapmaksızın önceki dönemde olduğu gibi toplamasını ve hak sahipleri arasında dağıtmasını, insanlar arasında eşit muamele yapmasını, hüküm verdiğinde hak ve adalete riayet etmesini tavsiye etmiştir.⁴¹⁹ Hz. Ali ilgili mektubunda Mısır'a atadığı Muhammed b. Ebî Bekir'e takip edeceği siyasetin ana ilkelerini belirtmiştir.

Mektubun ardından insanlara hitap eden Muhammed, Allah'a hamd ve sena ederek şunları söyledi: "Ey insanlar Müminlerin emîri idarenizi bana vermiştir. Elimden geldiği sürece size iyilikte bulunacağım. Benim işimi ve idaremi Allah'a itaat olarak görürseniz ve yanlışlarımdan dolayı beni kınarsanız bundan mutlu olacağım. Şüphesiz sizler en iyi idareye şayansınız. Allah bize ve sizlere rahmet kılsın." Muhammed hutbesini bitirdikten sonra minberden inmiştir.⁴²⁰ Muhammed göreve başlamasının ardından, sâbık vali Kays b. Sa'd'ın kendi başlarına bıraktığı Haribta bölgesine elçi göndermiştir. Vali Muhammed, bölge halkına "Ya bize itaat edersiniz ya da şehrimizi terk edersiniz" diyerek onları itaate zorlamıştır. Haribtalılar yeni validen gelen bu mektuba öfkeyle cevap vermişlerdir. Vali gelen mektubu okuduğunda "Durumumuzun ne olacağı kesinleşene kadar biat etmeyeceğiz. O zamana dek bize dokunma ve bizimle savaşıma konusunda da aceleci olma" ifadeleri ile karşılaşmıştır.⁴²¹ Hatibtalılar bu cüretkâr tavırlarına öfkelenen vali Muhammed, onlara karşı sert önlemler almaya karar vermiştir.

Haribta bölgesine karşı harekete geçen vali Muhammed, onların mallarına el koymuş, evlerini yıktırılmış ve halktan bazısını hapsedirmiştir.⁴²² Valinin bu sert üslûbuna karşı Haribtalılar savaş kararı almışlarsa da Sıffın savaşının bitimine kadar ciddi bir direniş ortaya koyamamışlardır. Vali Muhammed, içlerinde

* Muhammed b. Ebî Bekir'in valiliği döneminde adli uygulamalarına örnek olarak aşağıdaki olay anlatılmaktadır. Hz. Ali'ye yazdığı bir mektupta Müslüman bir erkeğin Hristiyan bir kadınla zinâ ettiğini bu durumda nasıl hüküm vereceğini sormaktadır. Cevabi mektubunda Hz. Ali Müslüman erkeğe Allah'ın haddini uygulamasını, Hristiyan kadını ise kendi dindaşlarına teslim etmesini belirtmiştir; bkz. Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *el-Musannef*, thk. Habibürrahmân el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebe'ül-İslâmi, 1983), 6/62.

⁴¹⁹ Mektubun tam metni için bkz. Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/164; Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/556; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/156; İbn Ebû'l Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, thk. M. Ebû'l-Fazl İbrâhim (Beyrut: Dar'ul Kütübü'l-Arabiyye, 1965), 7/65.

⁴²⁰ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/557.

⁴²¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/167; Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/557; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/149; Ardıç, Hz. Ali Dönemi Valileri, 66.

⁴²² Kindî, *Kitâbü'l-Vülât ve'l-Ğudât*, 27; İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zahire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, 1/107.

Muâviye b. Hudeyc'in de olduğu bazı muhalifleri Mısır'ı terk etmeleri şartı ile serbest bırakmıştır. Mısır'dan çıkarılan bu kimseler daha sonra Şam'a giderek Muâviye b. Ebî Süfyân'ın saflarına katılmışlardır.⁴²³ Haribta bölgesindeki Hz. Osman taraftarları, vali Muhammed'in sert ve otoriter yaptırımlarına karşı temkinle Sıffîn savaşının sonuçlanmasını beklemişlerdir.⁴²⁴

Muhammed b. Ebî Bekir'in Mısır'da vali olduğu esnada başlayan Sıffîn savaşı 37/657 senesinde tahkime gidilmesi sonucuyla bitmiştir. Burada açıklık getirilmesi gereken bir nokta Muhammed'in bu savaşa katılıp katılmadığıdır. Muteber tabakât kaynakları olan İbnü'l-Esîr'in *Üsdü'l-gâbe*'si, İbn Abdülber'in *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*'ı ve Diyanet İslam Ansiklopedisi "Muhammed b. Ebî Bekir" maddesinde verilen bilgiler doğrultusunda Muhammed'in bu savaşa iştirak ettiği zikredilmektedir.⁴²⁵ İlgili kaynaklar Muhammed'in savaşa katıldığı ifadelerine yer vermekle birlikte onun savaş alanındaki durumu hakkında detaylı açıklamalar yapmamışlardır. Araştırma sürecinde Sıffîn savaşı hakkında hususi kaynaklar incelenmiş fakat Muhammed'in savaşa iştiraki ile ilgili detaylı malûmata rastlanmamıştır. Araştırmanın içeriğiyle benzer mahiyette olan *Muhammed b. Ebî Bekir'in Hayatı ve Fitne Olaylarındaki Durumu* adlı çalışmada da Muhammed'in savaştaki durumu hakkında bulguların yetersiz olduğu zikredilmektedir.⁴²⁶ Muhammed b. Ebî Bekir'in Sıffîn savaşına katılıp katılmadığı hakkında kesin bilgilere ulaşılamadığından konu hakkında bir değerlendirme yapılamamıştır.

Sıffîn savaşı sonrası gelişmeler Haribta bölgesinde bulunan Hz. Osman taraftarlarına cesaret vermiştir. Vali Muhammed'in baskılarına karşı pasif kalmış olan bu kimseler, savaş sonrası yaşananları fırsat bilerek valiye karşı harekete geçmişlerdir. Haribtalıların bu isyanını vali Muhammed hoş görmemiş ve onları kontrol altına almak için bölgeye asker yollamıştır. Muhammed, önce Hâris b. Cümhan el-Cûfî'yi bölgeye yollamış fakat Kinâne kabilesinden Yezîd b. Hâris el-Kinâne onu bertaraf etmiştir. Muhammed bu defa Kelb kabilesinden İbn Müdâhim el-Kelbî'yi Haribtalıları üzerine göndermiştir. Vali Muhammed'in askeri

⁴²³ Kindî, *Kitâbü'l-Vülât ve'l-Kuḍât*, 28; İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zahire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, 1/107; Aycan, *Saltanatı Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân*, 126.

⁴²⁴ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 4/557; Güzel, "Hz. Ali'nin Mısır Valileri ve Muaviye'nin Onlarla Mücadelesi Üzerine Bir Değerlendirme", 54.

⁴²⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî Ma'rifetü's-Sahâbe*, 4/326; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb fî ma'rifet'il-ashâb*, 3/1366; Apak, "Muhammed b. Ebî Bekir es-Sıddîk", 30/516.

⁴²⁶ Duykât, 41, محمد بن أبي بكر الصديق حياته وأحواله زمن الفتنة.

müdahalesi ikinci defa da başarısız olmuş ve komutan İbn Müdâhim öldürülmüştür. Haribtalılar bu çatışmalardaki zaferleri sonrası güçlenmeye başlamışlardır. Hz. Osman taraftarları içinde cesareti ve başarıları ile ünlü komutan Muâviye b. Hudeyc, valinin sert baskılarına karşı isyan ederek halkı mücadele için ayaklandırmıştır.⁴²⁷

Sıffın savaşı sonrası Hz. Ali'nin safları dağılmış ve Irak bölgesinde kargaşa hâkim olmaya başlamıştır. Dolayısıyla halife ekseri gayretini Haricîler ile mücaledeye vermek zorunda kalmıştır. Irak tarafında gelişen olaylar ve Mısır'da vali Muhammed'in idari zafiyetleri, Muâviye'nin Mısır planları için ideal bir zemin hazırlamıştır. Muhammed'in Mısır'da izlediği politikaları ve sonuçlarını fark eden Hz. Ali, onun bu görevi kaldıramadığını düşünerek Muhammed'i valilikten azletmiştir.⁴²⁸

3.5.1 Eşter en-Nehaî'nin Mısır'a Gönderilmesi

Muhammed'in valiliği sürecinde Mısır'da yaşananlar Hz. Ali tarafından Muhammed'in azledilmesine sebep olmuştur. Hz. Ali, Mısır'da idareyi tekrar ele alarak düzeni sağlayacak iki isim düşünmekteydi. Bunlardan birisi Kays b. Sa'd olmaktaydı ki onu daha önce azletmişti. Mısır için bir diğer önemli isim de kahramanlığı ve idari kabiliyeti ile öne çıkan Eşter en-Nehaî idi. Bu minvalde Hz. Ali el-Cezîre bölgesinde vali olarak görevde bulunan Eşter'i yanına çağırmıştır.⁴²⁹ “Hz. Ali yanına gelen Eşter'e Muhammed b. Ebî Bekir'i Mısır'a yolladığını fakat onun savaş ve hayat tecrübesinin az olması sebebiyle Mısır'da asilerin türediğini ifade etmiştir. Daha sonra Mısır'a Eşter'i atadığını Mısır'da işleri sadece onun yoluna koyabileceğini ve kendisine ayrıca bir nasihatle bulunmayacağını belirterek onu Mısır'a yollamıştır.”⁴³⁰

Halife'den Mısır valiliği görevini alan Eşter, yol hazırlıklarını tamamlamış ve yola çıkmıştır. Mısır'a harekât planları yapan Muâviye için Kûfe'de bulunan casusları vasıtasıyla Eşter'in Mısır'a atandığı haberi hayli yıkıcı olmuştur. Zira Eşter onun için Muhammed b. Ebî Bekir'den daha güçlü bir rakipti. Mısır'dan vazgeçmek istemeyen Muâviye hemen bir plan yaparak Eşter'i ortadan kaldırmak

⁴²⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/167; Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 5/95; Kindî, *Kitâbü'l-Vülât ve'l-Kudât*, 27.

⁴²⁸ Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 5/95; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/226.

⁴²⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/168; Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 5/95; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/226; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, 2/641; Cevdet, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 1/543.

⁴³⁰ Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 5/95.

için harekete geçmiştir.⁴³¹ Muâviye önce Şam halkını galeyana getirerek Eşter'in halife tarafından Mısır'a gönderildiğini ve ondan kurtulmak için Eşter'e beddua etmelerini tembihlemiştir. "Eşter gibi kahraman bir komutanın kendileri için tehlike olacağından korkan Şam halkı, her gün ona beddua etmeye başlamıştır."⁴³² Muâviye bir yandan halkı Eşter aleyhinde kışkırtmaktayken diğer yandan da onu ortadan kaldırmak adına gizli planlar yapmıştır. Caystar adında bir harac memuruna haber göndermiş ve ona Eşter'i engellemesi karşılığında kendisinden ölene dek haraç almayacağı taahhütünü vermiştir.⁴³³ Muâviye tüm bu planları yaptığı esnada Eşter de Kûfe'den yola çıkmış bulunuyordu. Eşter yol üzerinde bulunan Kulzûm mevkiinde konaklamak için durmuştur.⁴³⁴ Burada Eşter'i Muâviye'nin anlaşmalı adamı olan haraç amili karşılamıştır. Caystar, Eşter için konaklama yeri hazırlamış ve onu misafir etmiştir. Eşter için yemek hazırlatmış ve yanında da zehirli bal şerbeti ikram etmiştir. Olacaklardan habersiz şerbeti içen Eşter zehirlenerek ölmüştür.⁴³⁵

Eşter'in ölüm haberi Şam'da zafer sevinçlerine sahne olurken Irak tarafında tam tersi durum yaşanmıştır. Muâviye, Eşter'in ölüm haberini aldığı anda halka seslenerek "Allah'ın baldan askerleri vardır" ifadesini kullanmıştır.⁴³⁶ Muâviye'nin bu sözleriyle Allah'ın Şam halkının yanında olduğu yönünde propaganda yaptığı görülmektedir. Eşter'in ölmesinin ne denli önemli olduğu Muâviye'nin şu ifadelerinden de anlaşılmaktadır. Nitekim o Eşter'in ölümü sonrası "Ali'nin iki kolu vardı biri Ammâr b. Yâsir'di, Sıffin'de kesildi; diğer kolu da bugün kesilen Eşter'di".⁴³⁷

Hz. Ali, Eşter'in ansızın gelen ölüm haberine hayli üzülmüş ve onun hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: "Eşter gibi insanlar her zaman bulunamazlar. O eğer demir olsa kırılmaz halka, taş olsa kırılmaz kaya olurdu. Eğer ki ağlamak icap ediyorsa bu kimseler için ağlanmalıdır".⁴³⁸

⁴³¹ Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, 2/194; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 5/95; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, 2/641.

⁴³² Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 5/96.

⁴³³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/168; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 5/96; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/226; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/655.

⁴³⁴ Kulzûm: Süveyş kanalının batısında bulunan, Mısır bölgesi içinde bir yerdir. bk. el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/137.

⁴³⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/169; Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, 2/194; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 5/96; Kindî, *Kitâbü'l-Vülât ve'l-Kudât*, 24; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zahire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, 1/104.

⁴³⁶ Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, 2/194.

⁴³⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/168; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/227.

⁴³⁸ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 5/96; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/227.

3.5.2 Muhammed b. Ebî Bekir'in Mısır'a Tekrar Görevlendirilmesi

Hız. Ali, Muhammed'in Mısır valiliği için henüz tecrübesiz olduğuna kani olarak onu görevden azletmiş ve yerine vali olarak Eşter en-Nehâi'yi görevlendirmişti. Fakat Muâviye'nin gizli planları neticesinde Eşter, daha Mısır'a ulaşmadan ölmüştür. Hız. Ali, Eşter'in beklenmeyen ölümü sonrası yeni bir vali atamamış mevcut vali Muhammed ile devam etmeye karar vermiştir. Muhammed b. Ebî Bekir ise görevde yetersiz bulunarak azledilmesi sebebiyle halifeye kırgındı. Halife onun gönlünü almak adına Muhammed'e teselli mektubu yazarak tekrak Mısır'a görevlendirildiğini belirtmiştir.

Hız. Ali, Muhammed b. Ebî Bekir'e mektubunda şöyle demiştir: “Müminlerin Emîrinden Mısır valisi Muhammed'e! Seni görevden almam cesaretini ve gayretini küçümsememden değildir. Eğer ki seni Mısır'dan alsam, senin için daha rahat olacak başka bir vilâyete görevlendirecektim. Eşter bize karşı sadık ve düşmana şiddetli biriydi. Ömrünü tamamladı, Allah ona rahmet etsin. Sana gelince, düşmana karşı sabret ve temkinli ol! Allah'tan yardım dile ve ona sığın ki sana görevinde yardımcı olsun! Selamla”.⁴³⁹

Muhammed, halifeden gelen bu mektuba memnun kalmış ve şu ifadeler ile cevap vermiştir: “ Vali Muhammed'den, Müminlerin Emîrine! Benim kadar size itaat eden ve rıza gösteren yoktur. Düşmanlarınıza karşı benim kadar cihat eden ve dostlarınıza benden daha çok merhamet eden yoktur. Bize muhalif olanlara karşı savaşa hazırım ve emniyeti sağlamış durumdayım. Emrinize amadeyim ve her daim sizin yanınızdayım. Selamla”.⁴⁴⁰ Böylece Muhammed b. Ebî Bekir, ikinci defa Mısır valiliğine atanmıştır.

Onun görevde kalması Muâviye için önemli bir fırsat olmaktaydı. Zira o bir yandan Mısır'da bulunan muhaliflere haber yollamış ve onları Muhammed'e karşı savaş için birlik olmaya çağırmıştı. Diğer taraftan Muâviye, başta Amr b. Âs, Habîb b. Mesleme, Dahhâk b. Kays, Büsr b. Ebu Ertât gibi siyasi dahiler ile Mısır hakkında istişarelerde bulunuyordu.⁴⁴¹

Mısır'da Muhammed b. Ebî Bekir'e karşı harekete geçmiş olan Haribta halkı Muâviye'nin mektuplarına olumlu cevap vermişlerdi. Bu kimseler eğer

⁴³⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/168; Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 5/97; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/227; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/655; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, 2/641.

⁴⁴⁰ Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 5/97.

⁴⁴¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/168-169; Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, 5/99; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/228; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/656.

kendilerine askeri destek verilirse vali Muhammed'e karşı galip olacaklarını ve Mısır'ı ele geçirmeye muktedir olacaklarını haber veriyorlardı.⁴⁴²

Muâviye, Haribtalılarından gelen cevap üzerine şûra meclisini tekrar toplamıştır. Mecliste bulunan Amr b. Âs, muhaliflerin desteğinin dikkate alınmasını istemiştir. Amr "Eğer Mısır'ı istiyorsanız hareket için şu an en iyi zamandır" diyerek Mısır üzerine ordu gönderilmesini teklif etmiştir. Bunun üzerine Muâviye, Amr'ın Mısır üzerindeki tecrübelerini göz önüne alarak onu Mısır'ı ele geçirmek üzere komutan olarak görevlendirmiştir.⁴⁴³

3.5.3 Muhammed'in Amr b. Âs İle Mücadelesi

Muâviye, idari anlamda zafiyet içinde olan Mısır'ı almak için harekete geçme kararı almıştır. Önce Mısır'da bulunan Hz. Osman taraftarlarından Muâviye b. Hudeyc ve Mesleme b. Muhalled'e mektuplar yollayarak onlarla iş birliği yapmıştır.⁴⁴⁴ Mısırlı muhaliflerden olumlu cevap alan Muâviye bu defa askeri harekât için hazırlıklar yapmış ve birliklerin başına "Mısır fâtihi" olarak anılan Amr b. Âs'ı görevlendirmiştir. Amr b. Âs, 6 bin kişilik Şam ordusu ile Mısır'a doğru harekete geçmiştir.⁴⁴⁵ Şam ordusu Mısır topraklarına girdiğinde Mısır'daki Hz. Osman taraftarları da 4 bin kişi ile onlara dâhil olmuşlardır.⁴⁴⁶ Askerleri ile Mısır'a giren Amr, vali Muhammed b. Ebî Bekir'e mektup yazmıştır.

Amr, mektubunda: "Ey İbn Ebî Bekir, benden uzak dur zira kanını akıtmak istemiyorum! Benden uzak ol ki ölümün benden olmasın! Beraberimde Mısır'da olduğu halde seninle savaşacak birçok adam vardır. Sana nasihatim hemen Mısır'dan çıkmandır." ifadelerini kullanmıştır.⁴⁴⁷

Amr'ın kendi mektubu içinde Muâviye'nin Muhammed'e yazdığı şu mektup da bulunuyordu. "Ey İbn Ebî Bekir! Osman'a karşı senden azgın ve daha muhalif kimse bilmiyoruz. Sen ona (Hz. Osman'a) karşı muhalifler içinde oldun ve kanını akıtanlarla yer aldın. Senin yaptıklarını unuttuğumuzu sanmayasın. Senin ehlinde olan birçok kimse benim yanımda yer almıştır. Senin üzerine sana öfke duyan,

⁴⁴² Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 5/98; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/150; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/228.

⁴⁴³ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 5/99; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/656.

⁴⁴⁴ Ahmed Zekî Safvet, *Cemheretü resâilil-Arab* (Kahire: Mektebet'ü-İlmiyye, 1962), 1/484.

⁴⁴⁵ Mesudî bu sayıyı 4 bin olarak ifade etmiştir. Bkz. Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, 2/317; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/150.

⁴⁴⁶ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 5/101; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/150; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/229; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/657.

⁴⁴⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/169; Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 5/101; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/150; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, 2/642; İbn Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-Zahire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, 1/109.

kanını içerek Allah'a yakın olmak isteyen kimseler yolladım. Mukadder bir kısas muhakkak seni bulacaktır.” sözleriyle Muhammed'i tehdit etmiştir⁴⁴⁸

Vali Muhammed, Amr b. Âs'dan gelen mektupları okumuş ve Hz. Ali'ye durumu haber veren şu satırları yazmıştır: “ İbnü'l Âs Mısır'a girdi. Mısırlı destekçileri de onlarla beraber oldu. Sayıları çok ve kalabalıklar. Maiyetimdeki askerleri yetersiz buluyorum. Mısır'ı istiyorsan bana asker ve mal gönder.” Muhammed kendi yazdığı mektup ile Amr ve Muâviye'den gelen mektupları Hz. Ali'ye yollamıştır.⁴⁴⁹

Hz. Ali, Muhammed'in Mısır haberleri hakkındaki mektubunu okumuş ve şöyle cevap vermiştir: “Amr ve Muâviye'nin askerlerinin çokluğundan tedirgin olmayasın, nice az topluluk çoklarına galip gelmiştir. Düşmana karşı tedbirli ol ve sebat et. Onlar üzerine yiğitlikle nam salmış Kinâne b. Bişr'i gönder. Ben de sana binişi hızlı olan binekler ile destek vereceğim. Muâviye ve Amr'a gereken cevapları verebilirsin. Selamla.”⁴⁵⁰ Muhammed'in yardım talebine karşılık Hz. Ali'nin verdiği bu cevap adeta çaresizlik örneğidir. Halifenin bu denli çaresiz kalmasının sebebi savaş için asker bulamayışı olarak ifade edilebilir.⁴⁵¹

Muhammed b. Ebî Bekir, Kûfe'den gelecek yardımı beklemeye zamanının olmadığını anlamıştır. Savaş için birliklerini toplamış ve Kinâne b. Bişr komutasında öncü birlik olarak 2 bin kadar gönüllü askeri Amr b. Âs'ın üzerine göndermiştir. Amr ve Kinâne'nin birlikleri savaş alanında muharebeye başlamışlardır. Yaşanan şiddetli çatışmalarda Kinâne'nin öncülüğündeki Mısırlı askerler Şamlı askerleri dağıtmıştır. Askerlerinin Kinâne karşısında yetersiz kaldığını gören Amr, Muâviye b. Hudeyc'e haber göndermiştir. Gelen haber üzerine Muâviye b. Hudeyc askerleri ile Amr'ın ordusuna destek vermiş ve Kinâne'nin birliklerini kuşatmışlardır. Dört yandan kuşatılan Kinâne ve askerleri savaş sonucunda bozguna uğrayarak öldürülmüşlerdir.⁴⁵² Kinâne'nin öldürülmesinden sonra Amr'ın ordusu Muhammed b. Ebî Bekir'in üstüne

⁴⁴⁸ Taberî, *Târihu'r-rusül ve'l-mülûk*, 5/101; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/658; Minkârî, *Vak'atü Sıffîn*, 119-120.

⁴⁴⁹ Taberî, *Târihu'r-rusül ve'l-mülûk*, 5/102; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/150; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/658; Abdülhüseyn Ahmet Necefi, *el-Ğadîr* (Beyrut: Dar'ul Kütübü'l-İslâmiyye, 1993), 11/64-65.

⁴⁵⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/170; Taberî, *Târihu'r-rusül ve'l-mülûk*, 5/102; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/151; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/229; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, 2/642.

⁴⁵¹ Güzel, “Hz. Ali'nin Mısır Valileri ve Muaviye'nin Onlarla Mücadelesi Üzerine Bir Değerlendirme”, 59; Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân*, 129.

⁴⁵² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/171; Taberî, *Târihu'r-rusül ve'l-mülûk*, 5/103; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/151; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zahire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, 1/110.

yürümüşlerdir. Öncü birliğin bozguna uğradığını ve Amr'ın üstlerine geldiğini gören Muhammed'in askerleri savaş alanını terk ederek etrafa dağılmaya başlamışlardır. 2 bin kişilik birliğin dağıldığı gören Muhammed, canını kurtarmak için savaş alanından hızlıca uzaklaşmıştır.⁴⁵³ Muhammed'in birliklerinin de dağılması ile Amr b. Âs'ın ordusu Fustat'a girmiş ve Mısır böylece Muâviye'nin eline geçmiştir.

3.5.4 Muhammed b. Ebî Bekir'in Öldürülmesi

Amr b. Âs'ın sayıları 10 bini bulan ordusuna karşı Muhammed b. Ebî Bekir Mısır'ı sadece 4 bin kişilik kuvvet ile müdâfa etmeye çalışmıştır. Kinâne b. Bişr'in komutasındaki öncü birlik Amr'ın ordusu karşısında mukavemet gösteremeyerek öldürülmüşlerdir. Öncü birliği geçen Amr'ın ordusu Muhammed'in birliğine doğru ilerlemeye başlamıştır. Kalabalık Şam ordusunun üzerlerine gelmekte olduğunu gören Mısır birlikleri vali Muhammed'i yalnız bırakarak etrafa dağılmışlardır. Askerlerinin dağılışını gören Muhammed, canını kurtarabilmek için muharebe alanından kaçmıştır.⁴⁵⁴ Muhammed, Amr'ın askerlerine yakalanmamak için savaş mevkiinden uzaklaşarak harabe bir eve sığınmıştır. Şam ordusunun Mısır'da kontrolü ele geçirdiğinde Hz. Osman taraftarlarından Muâviye b. Hudeyc, Muhammed b. Ebî Bekir'i yakalamak için peşine düşmüştür. Muâviye b. Hudeyc arama esnasında civar köyleri dolaşmış ve yolda rast geldiği kimselere yabancı bir adam görüp görmediklerini sormuştur. Bu esnada bir adam Muhammed b. Ebî Bekir'i tarif ederek “Yabancı bir kimse buradan geçmedi fakat şu metruk evde duran bir adam gördüm” demiştir.⁴⁵⁵

Köylünün tarifinden evde bulunanın Muhammed b. Ebî Bekir olduğunu anlayan Muâviye b. Hudeyc “Allah'a yemin olsun ki aradığımız odur” diyerek hızlıca metruk eve gitmiştir. Muâviye b. Hudeyc, Muhammed b. Ebî Bekir'i saklandığı yerde yakalamıştır. Bu esnada Amr'ın ordusunda bulunan Muhammed'in üvey kardeşi Abdurrahman b. Ebî Bekir, onun öldürülmesinden korkarak Amr'ın yanına gitmiş ve Muhammed'in canını bağışlamasını istemiştir. Bunun üzerine Amr, Muâviye b. Hudeyc'e haberci yollamış ve Muhammed'i sağ

⁴⁵³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/171; Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 5/103; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/151; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/229; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/659; Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hutât ve'l-âsâr*, 1/829; İbn Tağriberdî, *en-Nücumü'z-Zahire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, 1/110.

⁴⁵⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/171; Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 5/104; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/151.

⁴⁵⁵ Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 2/93; Kindî, *Kitâbü'l-Vülât ve'l-Ḳudât*, 44; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/151.

olarak kendisine getirmesini istemiştir. Fakat Muâviye b. Hudeyc, gelen emrin aksi yönünde hareket etme kararı almıştır.⁴⁵⁶

Muâviye b. Hudeyc ve adamları Muhammed'i susuzluktan bitkin düşmüş halde bulmuşlardır. Muhammed, kendisini yakalayanlardan su vermelerini istemiştir de Muâviye b. Hudeyc "Sana bir damla su verene Allah da vermesin! Siz Hz. Osman'ı oruçlu iken susuz bıraktınız ve öldürdünüz. Allah ona daha iyisini vermiştir. Sen ey İbn Ebî Bekir! Vallahi seni öldürecek ve Allah sana kan ve irin içirecektir" demiştir.⁴⁵⁷

Muâviye'nin bu sözleri üzerine susuz kalan Muhammed b. Ebî Bekir "Ey Yahudi annenin evladı! Bu iş Allah'ın takdiridir. O dostuna içirir, düşmanına susatır. Allah'ın düşmaları da sen ve yandaşlarındır. Vallahi kılıcım bende olsaydı bana musallat olamazdın" demiştir.⁴⁵⁸

Muhammed'in bu sözlerine karşı Muâviye b. Hudeyc "Sana ne yapacağımı biliyor musun? Bir eşeğin içine sokacak ve ateşe vereceğim" demiştir. Bunun üzerine Muhammed "Sizin bana davrandığınız gibi nice Allah dostlarına da böyle davranılmıştır. Dilerim ki beni yakacağın ateş Hz. İbrahim'e olduğu gibi esenlik ve serinlik olacaktır. Allah seni, imamın Muâviye'yi ve Amr'ı ateşinde yaksın" ifadeleri ile Muâviye'ye cevap vermiştir.⁴⁵⁹

Muhammed'in ifadelerine öfkelenen Muâviye b. Hudeyc "Seni Hz. Osman'a kısas olarak öldürecek" demiştir. Muhammed ise cevaben "Senin onunla ne alakan varmış? O Allah'ın hükmünü kenara itti ve zulmetti. Biz onun bu işine kızdık ve onu öldürdük. Allah bizi onun günahına ortak olmaktan kurtardı. Ama sen ve yandaşların onun gühanına ortak oldunuz. Allah sonunuzu onun gibi kılsın." Muhammed'in bu ifadeleri onun son sözleri olmuştur. Muâviye b. Hudeyc, Muhammed'e iyice öfkelenerek onu öldürmüş, cesedini ölü bir eşek içine koymuş ve ateşe verip yakmıştır.⁴⁶⁰ Muhammed b. Ebî Bekir, Safer 38/ 658

⁴⁵⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/171-172; Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 5/103; İbnü'l-Verdî, *Târihu'l İbnü'l Verdî*, 1/154.

⁴⁵⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/171; Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 5/104; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/229; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/660.

⁴⁵⁸ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 5/104; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/229.

⁴⁵⁹ Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 5/104; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/230; İbn Kesîr burada Muhammed'in Muâviye b. Hudeyc'e küfür ettiğini aktarmıştır. Bkz İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/660.

⁴⁶⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/172; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 2/194; Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 5/105; Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb*, 2/318; Kindî, *Kitâbü'l-Vülât ve'l-Kudât*, 45; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/151; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, 2/642; Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hutât ve'l-âsâr*, 1/829; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zahire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, 1/110; Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî İbnü'l-İmâd,

temmuz ayında Muâviye b. Hudeyc tarafından feci şekilde öldürülmüştür. Muhammed'in 37 Ramazan / 658 Şubat ayında başlayan ikinci Mısır valiliği görevi takriben 5 ilâ 6 ay kadar sürmüştür.⁴⁶¹

Şam ordusu Amr b. Âs komutasında Mısır'a girdiğinde Hz. Ali de Muhammed b. Ebî Bekir'e yardım için asker bulma çabasında idi. Halife Kûfe mescidinde halka Mısır ve Muhammed adına yardım çağrısında bulunmuş ve savaş için gönüllü olmalarını istemiştir. Fakat savaştan bıkmış olan Kûfe halkı bu çağrıya istekli olmamıştır. İnsanların gevşek kaldığını gören Hz. Ali, tekrar mescide gelerek sitemkâr bir konuşma yapmıştır. Hz. Ali'nin konuşması üzerine Mâlik b. Kâ'b el-Hemdânî, bu işte gönüllü olduğunu belirtmiş ve insanları savaş için toplamıştır. Hz. Ali, Mısır'a yardım için Mâlik b. Kâ'b komutasında asker hazırlamış fakat sadece 2 bin kişi çıkartabilmiştir. Kûfe ordusu yardım için yola çıktığında Mısır'da işler çoktan bitmiş ve Muhammed b. Ebî Bekir öldürülmüştür. Kûfe ordusuna bu haber, yolda oldukları esnada gelmiş ve ordu geri dönmüştür.⁴⁶²

Muhammed b. Ebî Bekir'in öldürüldüğü haberi Şam'daki casusları tarafından Hz. Ali'ye iletilmiştir. Halife, Muhammed'in öldürüldüğü haberine hayli üzülen halka şöyle seslenmiştir “Biliniz ki Muhammed b. Ebî Bekir şehit olmuştur. Allah Muhammed'e rahmet etsin. O kardeşim Ebû Bekir'in oğluydu. Vallahi ben onu Allah hakkını gözeten, hidayet yolunu tutan biri bildim. Allah ona rahmet etsin, o tecrübesiz ve gençti, sorumluluğunu hakkıyla yerine getirmiştir.” ifadeleri ile üzüntüsünü dile getirmiştir.⁴⁶³

Muhammed b. Ebî Bekir'in ölüm haberini alan ablası Hz. Âişe hayli üzülmüştür. Hz. Âişe, kardeşinin ölümü sonrası her namazının ardından kunut duâları okumuş ve Muhammed'in ölümüne sebep olan Muaviye ile Amr'a bedduâ etmiştir. Hz. Âişe Muhammed'in ölümü sonrasında onun ailesini himayesine almış ve evlatlarını kendisi yetiştirmiştir.⁴⁶⁴

Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb, thk. Mahmûd el-Arnaût Abdülkâdir el-Arnaût (Beyrut, 1968), 1/217; Ardıç, *Hiz. Ali Dönemi Valileri*, 68.

⁴⁶¹ Kindî, *Kitâbü'l-Vülât ve'l-Kudât*, 31; Güzel, “Hz. Ali'nin Mısır Valileri ve Muaviye'nin Onlarla Mücadelesi Üzerine Bir Değerlendirme”, 60; Apak, “Muhammed b. Ebû Bekir es-Siddîk”, 30/516.

⁴⁶² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/172; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 5/107.

⁴⁶³ Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, 2/94; Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb*, 2/318; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 5/107-110; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/151.

⁴⁶⁴ Taberî, *Târîhu'l-Rûsûl ve'l-Mülûk*, 5/105; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/230; İbn Hacer, *el-İsabe fi-Temyizi es-Sahabe*, 6/245; İbnü'l-Verdî, *Târîhu'l-İbnü'l-Verdî*, 1/154.

SONUÇ

Muhammed b. Ebî Bekir, Hz. Peygamber'in vedâ haccı zamanında doğmuştur. Babası ilk halife Hz. Ebî Bekir, annesi Esmâ bint. Umeys'dir. Hz. Ebî Bekir'in vefatı sonrası Esmâ, Hz. Ali ile evlenmiştir. Muhammed b. Ebî Bekir de bu şekilde Hz. Ali'nin himayesine geçmiştir. Muhammed, çocukluğunu Hz. Ali'nin yanında geçirmiş, onun diğer çocukları ile beraber yetişmiştir.

Muhammed'in tarih sahnesine çıkışı 34/654 dönemine tekâbül etmektedir. Fitne dönemi olarak ifade edilen zamanlarda Muhammed, Mısır'da bulunuyordu. Devletin gidişatında yaşanan menfi olayları Hz. Osman'ın idari kararlarına bağlayan bazı kimseler sorunların Hz. Osman'ın halifelikten ayrılması ile giderileceğini düşünmekteydiler. Muhammed b. Ebî Bekir'de bu düşüncenin Mısır'da öne çıkan simalarından olmuştur. Hz. Osman'a muhalefet bayrağını açan Muhammed b. Ebî Bekir, onun Peygamber'in sünnetini terk ettiğini ve önceki halifeler Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in yolundan ayrıldığını düşünmekteydi. Ayrıca o Hz. Osman'ı devlet imkânlarını kendi ve akrabaları Ümeyye oğulları için kullanmakla suçluyordu.

Muhammed b. Ebî Bekir'in Mısır'da Hz. Osman aleyhinde başlattığı muhalefet halifenin şehadeti ile son bulmuştur. Hz. Osman'ın vefatı sonrasında İslam toplumunda ciddi kırılmalar başlamıştır. Buna ilk örnek Cemel ve Sıffin savaşlarıdır. Muhammed b. Ebî Bekir, Cemel vak'ası sürecinde ablası Hz. Âişe'nin yanında değil, himayesinde yetiştiği Hz. Ali'nin yanında yer almıştır. Muhammed b. Ebî Bekir'in Hz. Ali'ye olan sadakatini her durumda ispat etmiş olması ona Mısır valiliği yolunu açmıştır. Mısır'a vali olan Muhammed, görevde olduğu süreç içinde bölgede bulunan Hz. Osman taraftarları ile sorunlar yaşamıştır. Genç ve tecrübesizliği sebebiyle idari alanda zafiyet gösteren Muhammed, 38 yılında Amr b. As'ın askerleri tarafından öldürülmüştür.

Araştırmanın temel amaçları Muhammed b. Ebî Bekir'in Hz. Osman'a olan muhalefeti ve onun halifenin şehadetinde rolünü objektif şekilde ortaya koymaktır. Bu bağlamda Muhammed'in Hz. Osman'a neden muhalefet ettiğine dair istifhamlar gerekli kaynaklarda elde edilen bilgiler ışığında giderilmiştir. Kaynaklarda aktarılan rivayetlerde açıkça görülmektedir ki Muhammed b. Ebî Bekir'in esas muhalefet sebebi, üçüncü halife Hz. Osman'ın, Hz. Peygamber'in ve ilk halifeler Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in idari anlayışının dışına çıkması olarak

görülmektedir. Bunlara ek olarak Hz. Osman'ın idari görevlerde yakın akrabalarını öne çıkarması da Muhammed'in muhalefet nedenleri arasında ifade edilebilir. Muhammed b. Ebî Bekir'in Hz. Osman'ın şehadetindeki rolü incelendiğinde onun katiller arasında olmadığı fakat azmettirici olduğu söylenebilir. Zira Muhammed'in ismi kaynaklarda katiller arasında zikredilmemiş ama müsebbib olarak yer aldığı anlaşılmıştır.

Araştırmada en dikkat çekici bulgulardan birisi Muhammed'in valiliğe giden süreci olmaktadır. Zira Muhammed, Hz. Osman'ın şehadetinde sorumlular arasındadır. Kaynaklarda incelendiği üzere Hz. Ali döneminde Muhammed halifenin yakınlarında bulunmuş ve şaibeli durumları hiçbir surette göz önüne alınmamıştır. Sabıkalı olması yanında genç yaşı ve tecrübesizliği de dikkate alınmamış ve Hz. Ali'nin emriyle Mısır'a vali olarak atanmıştır. Bu karar Muhammed için bir taltif olsa da idari alanda Hz. Ali'nin bir hatası olarak görülmektedir. Devamında gelişen olaylar bu hatayı doğrular seyirde ilerlemiş ve Muhammed'in Mısır valiliği onun vefatı ile sonuçlanmıştır. Araştırmanın sonucu olarak Muhammed b. Ebî Bekir'in Hz. Osman ve Hz. Ali zamanı siyasi olaylarında aktif rol aldığı görülmüştür. Muhammed b. Ebî Bekir bilhassa Hz. Osman'a muhalefeti ve onun şehadetindeki rolü, ilaveten Mısır valiliği süreci ile tarihi bir şahsiyet olmuştur.

KAYNAKLAR

(Bu tez çalışmasında İSNAD 2 atıf sistemi kullanılmıştır.)

- Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyârî. *el-Musannef*. thk. Habibürrahmân el-A'zamî. 12 cilt. Beyrut: el-Mektebeü'l-İslâmî, 1983.
- Akarsu, Murat. *H. Osman ve Hilâfeti*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Akay, Nejdet. *H. Osman Dönemi Fitne Olayları ve Temel Sebepler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Akyürek, Yunus. "Cahiliye Dönemi Kureyş Toplumunda Hilf Olgusu". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/30 (2018).
- Algül, Hüseyin. "Hilfû'l-Mutayyebîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/32-33. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Apak, Adem. *Amr. b. el-Âs (Hayatı - Şahsiyeti ve Devlet Adamlığı)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 1999.
- Apak, Adem. "Hz. Osman'ın Halifeliliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Usul İslam Araştırmaları* 4/4 (01 Aralık 2005).
- Apak, Adem. "Muhammed b. Ebû Bekir es-Siddîk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 30. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Ardıç, Furkan. *H. Ali Dönemi Valileri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Askerî, Murtazâ. *İbn Sebe Masalı*. çev. Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul, 1974.
- Atçeken, İsmail Hakkı. "Hz. Osman Dönemi İç Olaylarında Mervan b. Hakemin Rolü". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (1999).
- Atçeken, İsmail Hakkı - Demircan, Adnan. "Raşid Halifeler Döneminde İç Karışıklıklar". *İslam Tarih ve Medeniyet Külliyyatı*. Sıyer Yayınları, 2018.
- Avcı, Casim. "Muhammed b. Ebû Huzeyfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/519. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Ayar, Kenan. "Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesinde Arap Dâhilerinden Kays B. Sa'd". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/20-21 (01 Mart 2005), 115-169.
- Aycan, İrfan. *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân*. Ankara: Otto Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Azizova, Elnure. "Teym b. Mürre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/52-53. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Bakır, Abdülhalik. "Basra". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/108-111. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Bakır, Abdülhalik. *İdari ve İktisadi Yönden Hz. Ali Dönemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990.

- Barlak, Hasan. *Arap Kabilecilik Anlayışının Hz. Osman Dönemi Siyasi Gelişmelerine Etkisi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Barlak, Yasemin. *Kabilecilik Anlayışının Hz. Ali Dönemi Siyasi Gelişmelerine Etkisi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ el-. *Ensâbü'l-Eşrâf*. thk. Süheyl Zekkar Riyad Zirikli. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1996.
- Beyazyüz, Kevser. *Mısır'da Toplum, Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yaşam (Fethinden Emevîler Dönemi Sonuna Kadar)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Bıyıklı, Murat. *Hz. Ali'nin Devlet İdaresi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Brokelman, Karl. *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*. çev. Neşet Çağatay. 1 Cilt. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *Târîhu'l-Kebîr*. 9 Cilt. Haydarabâd: Dairetü'l-Maarifi el-Osmâniyye, ts.
- Cevdet, Ahmet. *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Demir, Halis. "Meşruiyet Açısından Hz. Osman'ın Öldürülmesinin İncelenmesi". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2008), 77-19.
- Demircan, Adnan. *Dört Halife Üç Cinayet*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2021.
- Deniz, Ramazan. *Hz. Ali'nin Mısır Valisi Kays b. Sa'd'ın Hayatı ve Siyasi Kişiliği*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend. *el-Ahbârü't-Tivâl*. Beyrut: Dar'ul Kütübü'l-Arabiyye, 1925.
- Duykât, Fazl b. Abbas. *محمد بن أبي بكر الصديق حياته وأحواله زمن الفتنة*. Filistin, 2012.
- Eser, Mithat. "Hz. Peygamber'in Zulmü Engelleme Amaçlı Hilfû'l-fudûl'a Katılması". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2009), 311-329.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Tâlib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 89. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Abdullah b. Sebe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Cemel Vak'ası". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Güzel, Ahmet. "Hz. Ali'nin Mısır Valileri ve Muaviye'nin Onlarla Mücadelesi Üzerine Bir Değerlendirme". *İSTEM* 20 (2012), 41-74.
- Hadîd, İbn Ebü'l. *Şerhu Nehci'l-belâğa*. thk. M. Ebü'l-Fazl İbrâhîm. 7 Cilt. Beyrut: Dar'ul Kütübü'l-Arabiyye, 1965.
- Halife b. Hayyât, Ebû Amr b. eş-Şeybânî el-Basr. *et-Târîh*. thk. Ekrem Ziyâ el- Ömerî. Riyad: Dâru't-Taybe, 1985.
- Hamîdullah, Muhammed. "Hilfû'l-Fudûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/31-32. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

- Hawting, G.R. “Muḥammad b. Abī Bakr”. *The Encyclopaedia of Islam*. 7/393. Leiden, 2002 1954.
- Hizmetli, Sabri. *İslam Tarihi (Başlangıçtan Dört Halife Devri Sona Kadar)*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1991.
- Hizmetli, Sabri. “Tarihi Rivayetlere Göre Hz, Osman’ ın öldürülmesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (1985).
- Houtsma, M. Th. “Abdullah”. *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*. C. 1, ts.
- Hüseyin, Taha. *el-Fitnetü’l-Kübra (Ali ve Benûhu)*. Mısır: Müessesetü Hindawî, 2012.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdülber en-Nemerî. *el-İst’âb fî ma’rifet’il-ashâb*. thk. Ali Muhammed Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Daru’l Ceyl, 1412.
- İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî. *el-İkdü’l-Ferîd*. 13 Cilt. Beyrut: Dar’ul Kütübü’l-İlmiyye, 1983.
- İbn Habîb, Ebû Ca’fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî. *el-Muhabber*. Haydarabâd: Dairetü’l-Maarifi el-Osmâniyye, 1371.
- İbn Habîb, Ebû Ca’fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî. *el-Münemmak*. thk. Hurşit Ahmet Faruk. Beyrut, 1405.
- İbn Hacer, Ebu’l Fazl Ahmet b. Ali b. Muhammed b. Ahmet b. Hacer el-Askalani. *el-İsabe fî Temyizi es-Sahabe*. 4 Cilt. Beyrut: Dar’ul Kütübü’l-İlmiyye, 1995.
- İbn Hacer, Ebu’l Fazl Ahmet b. Ali b. Muhammed b. Ahmet b. Hacer el-Askalanî. *Tehzibü’l-tehzib*. 12 Cilt. Haydarabâd: Dairetü’l-Maarifi’n-Nizamiyye el- Kâine, 1325.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. *Târîhu İbn Haldûn*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.
- İbn Hallikan, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *Vefâyâtü’l-A’yân ve Enbâu Ebnâi’z-Zamân*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’s-Sakâfe, 1968.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî. *Cemheretü ensâbi’l-Arab*. thk. Muhammed Harun Abdüsselam. Kahire: Daru’l-Maarif, 1962.
- İbn Hibban, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sikât*. thk. Muhammed Abdülmâid. 2 Cilt. Haydarabâd: Dairetü’l-Maarifi el-Osmâniyye, 1393.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî. *es-Sîretü’n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekkâ. Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375.
- İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî. *el-Bidâye ve’n-Nihâye*. 14 Cilt. Beyrut: Müessesetü’l-Ma’ârif, 1410.
- İbn Kuteybe, Ebî Muhammed Abdullah b. Müslîm. *el-Meârîf*. Kahire: Dâru’l Marife, 1981.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-İmâme ve’s-Siyâse*. thk. Ali Şeyrî. Mısır: Mektebet-i Dâru’l-Advâ, ts.
- İbn Sa’d, Abdillâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’ el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*. thk. İhsan Abbas. 9 Cilt. Beyrut: Daru’s-Sâdır, 1408.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî. *Târîhu’l-Medînetü’l-münevvere*. thk. Muhammed Şeltut. Cidde, 1973.
- İbn Tağriberdî, Ebu’l-Mehasin Cemalüddin Yûsuf. *en-Nücûmü’z-Zahire fî Mülûki Mısır ve’l-Kâhire*. Kahire: Dar’ul Kütübü’l-Mısriyye, 1929.

- İbnü'l-Cevzî, Cemalüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali Muhammed. *el-Muntazam*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. 16 Cilt. Beyrut, 1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fî't-Târîh*. 13 Cilt. Beyrut: Dar'ul Kütübü'l-İlmiyye, 1407.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe fî Ma'rifetü's-Sahâbe*. thk. Ali Muhammed Muaz. Beyrut: Dar'ul Kütübü'l-İlmiyye, 1415.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*. thk. Mahmûd el-Arnaût Abdülkâdir el-Arnaût. 11 Cilt. Beyrut, 1968.
- İbnü'l-Kelbî, Hişâm b. Muhammed. *Cemheretü'n-neseb*. thk. Nâci Hasan. Beyrut, 1986.
- İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekrî el-Kureşî el-Maarîf. *Târîhu'l İbnü'l Verdî*. Beyrut: Dar'ul Kütübü'l-İlmiyye, 1417.
- Kallek, Cengiz. "Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 545. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Esmâ bint. Umeys". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Kelpetin, Mahmut. "Cemel Vak'ası'na Farklı Bir Yaklaşım: Linda D. Lau Örneği". *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 129-145.
- Kindî, Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf el-Kindî. *Kitâbü'l-Vülât ve'l-Kudât*. Beyrut, 1908.
- Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2005.
- Levi Della Vida, Giorgio. "Osman". *İslam Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul, 1988.
- Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdülkâdir b. Muhammed. *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hıtat ve'l-âsâr*. Kahire: Mektebetü'l-Medbulâ, 1998.
- Mes'ûdî, Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin. *Mürûcû'z-zeheb*. thk. Hasan Mer'î Kamil. 4 Cilt. Beyrut: mektebet'ü el-Asriyye, 2005.
- Minkârî, Nasr b. Müzâhim el-. *Vak'atü Sıffîn*. thk. Abdüsselâm M. Hârûn. Kahire: Daru'l Ceyl, 1981.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdırrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*. 35 Cilt. Beyrut: 1982, ts.
- Muvaffakuddin b. Osman. *Mürşidü'z-züvvâr ilâ kubûri'l-ebrâr*. thk. M. Fethî Ebû Bekir. Kahire: Dâru'l-Mısıriyyetü'l el- Benâniyye, 1995.
- Necefi, Abdülhüseyin Ahmet. *el-Ğadîr*. 11 Cilt. Beyrut: Dar'ul Kütübü'l-İslâmiyye, 1993.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn b. Şerif. *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lüğâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dar'ul Kütübü'l-İlmiyye, 2008.
- Nüveyrî, Şehabeddin Ahmed b. Abdülvehhab. *Nihayetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*. 18 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısıriyye, 1975.
- Özkuyumcu, Nadir. "Hilf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/29-30. Ankara, 1998.
- Öztürk, Murat. "Zâtüs-Savârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/152-153. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

- Sabuncu, Ömer. “Hz. Ömer Dönemi Kurumsallaşma Faaliyetleri”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2018), 135-154.
- Safvet, Ahmed Zekî. *Cemheretü resâilî'l-Arab*. 1 Cilt. Kahire: Mektebet'ü-İlmiyye, 1962.
- Sarıçam, İbrahim. *Emevî-Haşimî İlişkileri İslam Öncesinden Abbasilere Kadar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ts.
- Sem'ânî, Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî. 13 Cilt. Haydarabâd: Dairetü'l-Maarifi el-Osmâniyye, 1980.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî. *Târîhu'l-Hulefâ*. Beyrut: Daru'l-Minhâc, 2013.
- Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah. *er-Ravzü'l-ünûf*. 6 Cilt. Beyrut: Dar'ul Kütübü'l-İlmiyye, 1989.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahîm. Mısır: Dairetü'l-Maarif, 1960.
- Uyar, Gülgün. “Ümmü Külsûm bint Ebû Bekir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/324-325. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Üzüm, İlyas. “Rec'at”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/504-506. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Wellhausen, Julius. *Arap Devleti ve Sûkûtu*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963.
- Wellhausen, Julius. *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*. çev. Fikret Işıltan. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1960.
- Ya'kûbî, Ahmet b. Ebî Yakub Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih. *Târîhu'l-Ya'kubî*. nşr. Abdül Emîr. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-İlmiyye, 1431.
- Yâkut el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-. *Mu'cemü'l-büldân*. Beyrut: Daru's-Sâdır, 1957.
- Zayıf, Ferda. *Meşhur Hanım Sahâbilerden Esmâ bint. Umeys*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Abdüsselâm Tedmürî. 53 Cilt. Beyrut: Dar'ul Kütübü'l-İlmiyye, 2004.
- Zübeyrî, Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab. *Kitâbü Nesebi Kureyş*. thk. Levi Provençal. Kahire: Daru'l-Maarif, ts.
- Zührî, Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâbz ez-. *el-Meğâzî (İlk Dönem İslam Tarihinde Savaşlar)*. çev. Mehmet Nuri Akdoğan. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

